

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

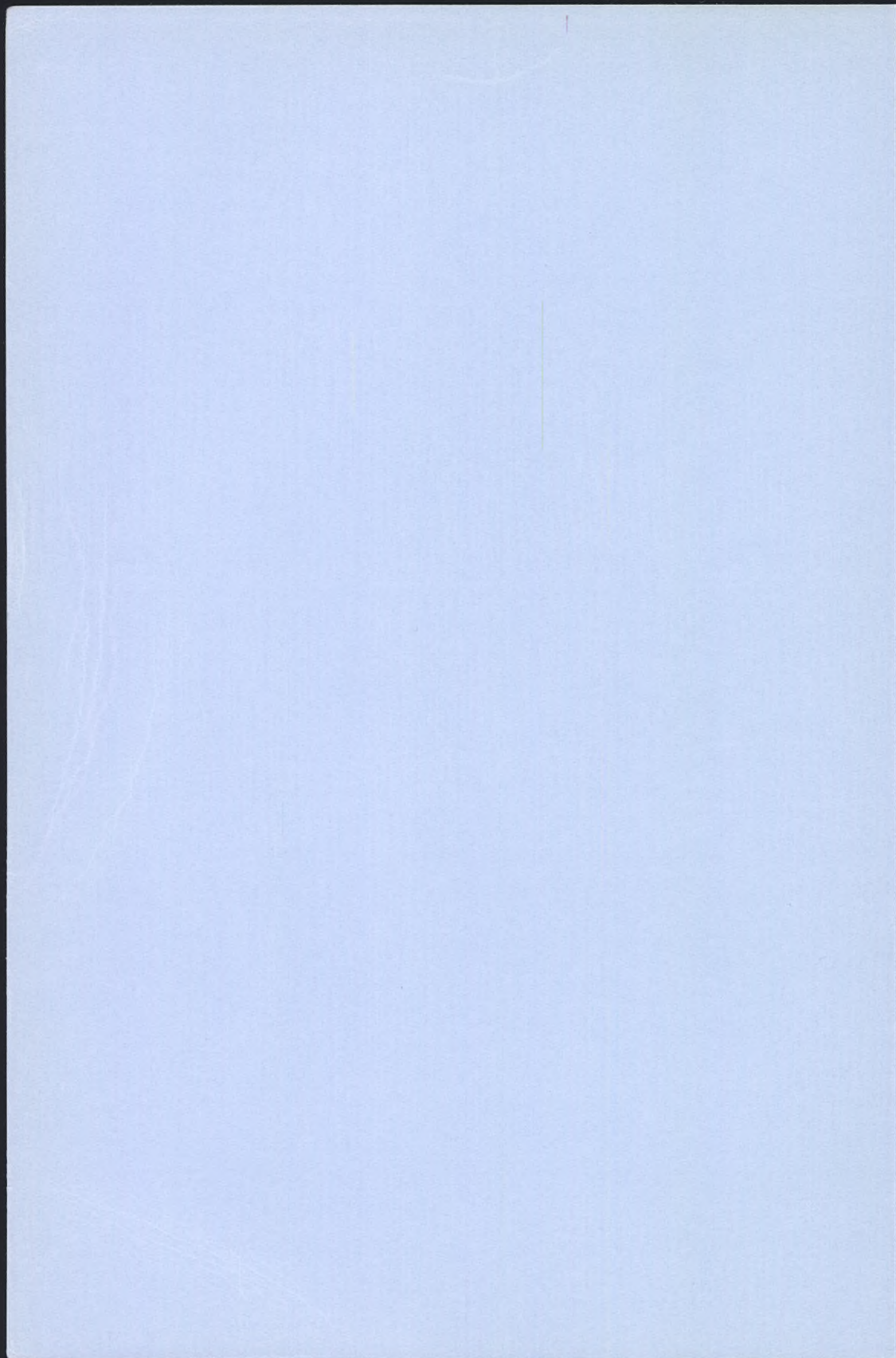
MEDDELANDEN FRÅN EKONOMISK-HISTORISKA INSTITUTIONEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

17

AGRAR KAPITALBILDNING
OCH
FINANSIERING
1833—1892

AV
STURE MARTINIUS

GÖTEBORG
1970

MEDDELANDEN FRÅN EKONOMISK-HISTORISKA INSTITUTIONEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

17

AGRAR KAPITALBILDNING
OCH
FINANSIERING
1833—1892

AV
STURE MARTINIUS

GÖTEBORG

1970

Tryckt med bidrag från Statens råd
för samhällsforskning samt Svenska
Handelsbankens stiftelse för sam-
hällsvetenskaplig forskning

GÖTEBORG 1970
ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Kap. 1. Inledning	11
Kap. 2. Kapitalbildning vid storjordbruk	16
Undersökta storjordbruk	16
Agrarkapital	18
Marknadsvärdering	19
Vinstkapitalisering	20
Net add	23
Driftsöverskott och tillgångar	25
Net add, vinstkapitalisering och marknadsvärdering 1840—1865 .	28
Net add, vinstkapitalisering och marknadsvärdering 1865—1895 .	32
Sammanfattning	34
Kap. 3. Storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk	36
Det valda undersökningsområdet	36
Näringsliv	38
Allmänt om jordegendomsstorlekar	41
Gräns storjordbruk — mellanjordbruk	43
Gräns mellanjordbruk — småjordbruk	44
Gränser mellan jordegendomsstorlekar	45
Bestånd av jordegendomsstorlekar	46
Sammanfattning	47
Kap. 4. Mått på jordegendomspris och beräknade marknadsvärden	50
Jordegendom såsom agrar tillgångspost	50
Allmänt om förutsättningar att mäta prisförändringar för jord- egendom	51
Val mellan metoder	53
Den valda metoden	56
Allmänt om källmaterialets bearbetning	57
Fria köp tillkomna under marknadsmässiga förhållanden	59
Bortfall	61
Överlåtelseidpunkt	62
Beräkning av relation mellan pris och taxeringsvärde	63
Spridning kring regressionslinjen ($S_{y \cdot x}$)	66
Jordegendomspris	67

Beräkning av marknadsvärde för bestånd av storjordbruk, mellan- jordbruk och småjordbruk	75
Beräknade marknadsvärden för bestånd av jordegendom avseende vissa områden	76
Sammanfattning	82
Kap. 5. Omsättning och pris på jordegendom	83
Jordegendomsmarknadens förändring på lång sikt	83
Mått på jordegendomshandel	83
Omsättning på jordegendom	86
Omsättning och pris på jordegendom	90
Sammanfattning	91
Kap. 6. Nyinvesteringarnas omfattning och räntabilitet	94
Beräkning av skiftets förlopp	94
Skiftesförlopp, nybyggnation och nyodling	97
Agrara nyinvesteringars omfattning	99
Agrara nyinvesteringars räntabilitet	101
Sammanfattning	102
Kap. 7. Marknadsvärdering, vinstkapitalisering och net add för olika jordegendomsstorlekar	103
Allmänt om prispåverkande faktorer	103
Vinstförskjutningar på kort sikt	104
Skördeutfall och prisnivåförskjutningar	105
Prisutveckling för storjordbruk, mellanjordbruk och småjord- bruk 1832—1850	107
Prisutveckling för storjordbruk, mellanjordbruk och småjord- bruk 1850—1865	110
Prisutveckling för mellanjordbruk och småjordbruk 1865—1880— 1892	111
Vinst- och prisutveckling för storjordbruk och småjordbruk på kort sikt	115
Vinst- och prisutveckling för storjordbruk och småjordbruk på lång sikt	116
Vinstkapitalisering och net add	119
Sammanfattning	121
Kap. 8. Finansiering för olika jordegendomsstorlekar	123
Valet av underlag för finansieringsundersökningen	123
Urval, bortfall och population	124
Kapitalstruktur	127
Agrar och nonagrar skuld	129
Det nya agrara kapitalets finansiering	133
Agrar kreditorganisation	137
Sammanfattning	138

Kap. 9. Agrar kapitalbildning och finansiering	139
Regionala utvecklingsdrag	139
Uppskattning av agrarkapital enligt marknadsvärdering 1833 och 1862	143
Agrar och nonagrar skuld	147
Nonagrar och agrar finansiering	149
Agrara kreditförhållanden	151
Agrarkapital och agrarproduktion	153
Sociala och politiska effekter	156
Sammanfattning	158
 Summary	 160
 Bil. 1. Uppskattning av agrarproduktion 1835—1860	 168
Den inhemska konsumtionen av vegetabilier och animalier	168
Import och export av vegetabilier och animalier	170
Uppskattning av agrarproduktionen per capita	173
 Källor och litteratur	 175
 Förteckning över diagram	
1. Köppris 1831—1865 skattade från 50 000 kronors taxerings- värde år 1862 i årliga tal och tre års glidande medeltal för Barne, Laske och Skånings härad. 1831/33=100	72
2. Köppris 1831—1892 skattade från 10 000 kronors taxerings- värde år 1862 i årliga tal och tre års glidande medeltal för Barne, Laske och Skånings härad. 1831/33=100	73
3. Köppris 1831—1892 skattade från 2 000 kronors taxerings- värde år 1862 i årliga tal och tre års glidande medeltal för Barne, Laske och Skånings härad. 1831/33=100	74
4. Antal registrerade fria köp jämte samtliga registrerade köp för mellanjordbruk avseende Barne, Laske och Skå- nings härad 1831—1892. 1891/93=100	88
5. Antal registrerade fria köp enligt prisundersökningen, antal registrerade fria köp jämte samtliga registrerade köp för småjordbruk avseende Barne, Laske och Skånings härad 1831—1892. 1831/33=100	89
6. Antal registrerade fria köp samt prisutveckling för mellan- jordbruk avseende Barne, Laske och Skånings härad 1831— 1892. 1831/33=100	92
7. Antal registrerade fria köp samt prisutveckling för små- jordbruk avseende Barne, Laske och Skånings härad 1831— 1892. 1831/33=100	93

Förteckning över figurer

1. Viktigare faktorer som torde bestämt graden av samband mellan net add, vinstkapitalisering och marknadsvärdering för storjordbruk i allmänhet 1840—1865	31
2. Effekter av svaga och rikliga skördeutfall under vissa förutsättningar	104
3. Viktigare faktorer som torde ha påverkat prisutveckling för storjordbruk och småjordbruk på kort sikt i Barne, Laske och Skånings härader 1832—1865	117
4. Viktigare faktorer som långsiktigt torde ha påverkat prisutveckling för storjordbruk och småjordbruk i Barne, Laske och Skånings härader 1832—1862	118
5. Viktigare faktorer som torde ha bestämt graden av samband mellan net add och vinstkapitalisering på lång sikt för jordegendom i Barne, Laske och Skånings härader 1832—1862	121

Förteckning över tabeller

1. Tidsavsnitt för vilka de undersökta storjordbrukens räkenskaper bearbetats	16
2. De undersökta storjordbrukens taxeringsvärde år 1862 i kronor, ägofördelning i % jämte kartläggningsår	18
3. Förändring för de undersökta storjordbrukens omgivande häraders bestånd av jordegendom enligt marknadsvärdering 1842—1862 och 1862—1892 i löpande priser	20
4. De undersökta storjordbrukens fasta tillgångar i % fördelade på eget bruk och utarrenderat år 1842, 1862 och 1892	21
5. Driftsöverskott för vissa av de undersökta storjordbruken i löpande priser 1840/45—1861/65. 1840/45=100	22
6. Driftsöverskott för vissa av de undersökta storjordbruken i löpande priser 1860/65—1891/95. 1860/65=100	22
7. Kostnad för ackumulerade nyinvesteringar, utan avskrivning, i fasta tillgångar för vissa av de undersökta storjordbruken i löpande priser 1840/45—1861/65. 1840/45=100	24
8. Kostnad för ackumulerade nyinvesteringar, utan avskrivning, i fasta tillgångar för vissa av de undersökta storjordbruken i löpande priser 1860/65—1891/95. 1860/65=100	24
9. Data belysande tillgångarnas förräntning för undersökta storjordbruk 1840/45, 1860/65 och 1890/95 i löpande priser	26
10. De undersökta storjordbrukens rörliga tillgångar i % av kapitaliserade driftsöverskott avseende den egna driften 1860/65	27
11. De undersökta storjordbrukens tillgångsstruktur i % 1860/65	27

12. Den produktiva markens fördelning i % på åker, äng och skog för Barne, Laske och Skånings härader samt för övriga delen av Skaraborgs län omkring 1880	40
13. Taxeringsvärden för bestånd av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk för Barne, Laske och Skånings härader 1832, 1862 och 1892. 1862=100	46
14. Taxeringsvärde för bestånd av jordegendom i % fördelat på storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk <i>utan</i> beaktande av att en och samma jordägare kunde äga jordegendom på mer än ett ställe i taxeringslängden för Barne, Laske och Skånings härader 1832, 1862 och 1892	48
15. Antal jordegendomsägare i % fördelade på ägare till storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk <i>utan</i> beaktande av att en och samma jordägare kunde äga jordegendom på mer än ett ställe i taxeringslängden för Barne, Laske och Skånings härader 1832, 1862 och 1892	48
16. Taxeringsvärde för bestånd av jordegendom i % fördelat på storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk <i>med</i> beaktande av att en och samma jordägare kunde äga jordegendom på mer än ett ställe i taxeringslängden för Barne, Laske och Skånings härader 1832, 1862 och 1892	49
17. Antal jordegendomsägare i % fördelade på ägare till storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk <i>med</i> beaktande av att en och samma jordägare kunde äga jordegendom på mer än ett ställe i taxeringslängden för Barne, Laske och Skånings härader 1832, 1862 och 1892	49
18. Fasta tillgångar i % av rörliga plus fasta tillgångar för vissa områden i USA 1870, 1880 och 1890	51
19. Antal fria köp tillkomna under marknadsmässiga förhållanden i % fördelade på storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk för Barne, Laske och Skånings härader 1831/40—1881/93	60
20. Arbetsrutin vid statistisk bearbetning av köppris 1855 (y) och taxeringsvärde 1862 (x) avseende Barne, Laske och Skånings härader	64
21. Regressionskvationer avseende jordegendomspris 1831—1893 (y) och korresponderande taxeringsvärden 1862 (x) för Barne, Laske och Skånings härader	65
22. Spridning kring regressionslinjen ($S_{y \cdot x}$) för urvalen avseende Barne, Laske och Skånings härader 1831—1893	67
23. Högsta och lägsta taxeringsvärde samt geometriskt medeltal för de i urvalen 1831—1893 ingående taxeringsbeloppen för Barne, Laske och Skånings härader	68

24. Medeltaxeringsvärde för urval av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk för Barne, Laske och Skånings härader 1831/40—1881/93	69
25. Köppris 1831—1893 skattade från givna taxeringsvärden avseende år 1862 för Barne, Laske och Skånings härader	70
26. Beräknade marknadsvärden för bestånd av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk för Barne, Laske och Skånings härader 1832, 1862 och 1892. 1 000-tal kronor	76
27. Regressionsekvationer ($y = bx + a$) för köppris och taxeringsvärde avseende de undersökta storjordbrukens omgivande häraders bevillningsskyldiga jordegendom på landsbygden 1841—1843, 1861—1863 samt 1891—1893	78
28. Regressionsekvationer ($y = bx + a$) för de undersökta länens bevillningsskyldiga jordegendom på landsbygden 1862 och 1892	79
29. Spridning kring regressionslinjen ($S_{y \cdot x}$) samt antal observationer (n) för de undersökta storjordbrukens omgivande häraders bevillningsskyldiga jordegendom på landsbygden 1841—1843, 1861—1863 samt 1891—1893	80
30. Spridning kring regressionslinjen ($S_{y \cdot x}$) samt antal observationer (n) för de undersökta länens bevillningsskyldiga jordegendom på landsbygden 1862 och 1892	80
31. Taxeringsvärde (T) och beräknat marknadsvärde (BM) för de undersökta storjordbrukens omgivande häraders bevillningsskyldiga jordegendom på landsbygden 1842, 1862 och 1892. Millioner kronor	81
32. Taxeringsvärde (T) och beräknat marknadsvärde (BM) för de undersökta länens bevillningsskyldiga jordegendom på landsbygden 1862 och 1892. Millioner kronor	81
33. Salupriset för fast egendom enligt rättsstatistiken i % av en beräkning av salupriset för registrerade överlåtelse av jordegendom enligt lagfartsprotokollen för Barne, Laske och Skånings härader 1856/60, 1861/70 och 1871/78	84
34. Skiftade mantal i % fördelade på skiftesperioder för storjordbruk 1842, 1862 och 1876, övriga jordbruk och samtliga jordbruk för Barne, Laske och Skånings härader	96
35. Skiftad åkerjord i % fördelad på skiftesperioder för storjordbruk 1842, 1862 och 1876, övriga jordbruk och samtliga jordbruk för Barne, Laske och Skånings härader	97
36. Prisutveckling för jordegendomsstorlekar, arbete, havre, smör samt skördeutfall i Barne, Laske och Skånings härader 1832—1850. $1831/33 = 100$	109
37. Prisutveckling för jordegendomsstorlekar, arbete, havre, smör samt skördeutfall i Barne, Laske och Skånings härader 1850—1865. $1849/51 = 100$	III

38. Prisutveckling för jordegendomsstorlekar, arbete, havre, smör samt skördeutfall i Barne, Laske och Skånings härader 1865—1880. $1864/66=100$ 113
39. Prisutveckling för jordegendomsstorlekar, arbete, havre, smör samt skördeutfall i Barne, Laske och Skånings härader 1880—1892. $1879/81=100$ 114
40. Medelålder för och antal ägare av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk år 1832 för populationen och 1828—1836 för urvalen i Barne, Laske och Skånings härader 125
41. Medelålder för och antal ägare av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk år 1862 för populationen och 1858—1866 för urvalen i Barne, Laske och Skånings härader 126
42. Byggnader och jord enligt beräknade marknadsvärden 1832 samt rörliga tillgångar enligt bouppteckningsvärden för storjordbruk 1826—1838 samt för yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk 1828—1836 i Barne, Laske och Skånings härader 128
43. Byggnader och jord enligt beräknade marknadsvärden 1862 samt rörliga tillgångar enligt bouppteckningsvärden för storjordbruk 1856—1868 samt för yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk 1858—1866 i Barne, Laske och Skånings härader 128
44. Skulder av olika slag 1828—1836 i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering 1832 avseende storjordbruk samt yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i Barne, Laske och Skånings härader 131
45. Skulder av olika slag 1858—1866 i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering 1862 avseende storjordbruk samt yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i Barne, Laske och Skånings härader 132
46. Det nya agrara kapitalet såsom marknadsvärdering i löpande priser i % fördelat på bruttofinansieringskällor för storjordbruk samt för yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i Barne, Laske och Skånings härader 1832—1862 136
47. Det nya agrara kapitalet såsom net add i löpande priser i % fördelat på bruttofinansieringskällor för storjordbruk samt för yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i Barne, Laske och Skånings härader 1832—1862 136
48. Genomsnittlig årlig förändring i % för bevillningsskyldig jordegendoms beräknade marknadsvärden 1833—1862 i löpande priser (A), för havrepris 1832/34—1861/63 (B), för rågpris 1832/34—1861/63 (C), för jordbruksbefolkningen 1830—1860 (D) samt beräkning av kapitalintensitet för år 1833 (E) 141

49. Genomsnittlig årlig förändring i % för bevillningsskyldig jordegendoms taxeringsvärden 1862—1892 i löpande priser (A) samt för bevillningsskyldig jordegendoms beräknade marknadsvärden 1862—1892 (B)	142
50. Byggnader och jord enligt beräknade marknadsvärden 1862 samt rörliga tillgångar enligt bouppteckningsvärden avseende ägare till storjordbruk 1858—1866 samt yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk 1858—1859 i länen O, P och R	144
51. Uppskattning av det svenska jordbrukets institutionella bruttoskuld omkring 1834 och 1860. Millioner kronor	148
52. Skulder av olika slag 1858—1859 i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering 1862 avseende storjordbruk samt yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i länen O, P och R	150
53. Bidrag från agrar arbetskraft 1830—1860 och agrarkapital 1833—1862 till agrarproduktion i vägda genomsnitt enligt två alternativ i fasta priser	155
54. Uppskattning av människors och djurs totala konsumtion av det svenska jordbrukets produkter 1830/40—1850/70. 1861/70 års priser. Millioner kronor	169
55. Import, export och skillnad för havre, råg och rågmjöl 1832/40—1851/70. 1861/70 års priser. Millioner kronor	172
56. Import, export och skillnad för korn, malt, vete, vetemjöl, övrigt gryn och mjöl, ärtor, vicker, potatis samt samtliga vegetabilier 1832/40—1851/70. 1861/70 års priser. Millioner kronor	172
57. Import, export och skillnad för fläsk samt ost, smör, nötkreatur, hästar, svin och får 1832/40—1851/70. 1861/70 års priser. Millioner kronor	172
58. Import, export och skillnad för animalier samt för vegetabilier och animalier 1832/40—1851/70. 1861/70 års priser. Millioner kronor	172
59. Uppskattning enligt alternativ 1 och 2 av det svenska jordbrukets produktion av vegetabilier och animalier 1830/40—1850/70. 1861/70 års priser	173

I tabellerna har genomgående använts kronor som myntenhet. En omräkning har skett från riksdaler banco till riksdaler riksgälds och riksdaler riksmünt enligt följande: 1 riksdaler banco = 1 1/2 riksdaler riksgälds (1803-1855), 1 riksdaler riksgälds = 1 riksdaler riksmünt (1855), 1 riksdaler riksmünt = 1 krona (1873)

KAP. 1. INLEDNING

Vid 1800-talets början var Sverige en utpräglad jordbruksekonomi. Under loppet av 1800-talet kom Sverige att industrialiseras liksom övriga nordvästeuropeiska länder. Industrialiseringsprocessen med dess revolutionerande inverkan på samhällsstruktur och människors levnadsförhållanden har studerats ingående främst med utgångspunkt från olika industriers omvandling. Uppmärksamheten har emellertid ej i samma mån riktats mot de vidare orsakssammanhangen bakom industrialiseringen.

En rad faktorer samverkade till att under 1830- och 1840-talen en inledande industrialisering började i Sverige.¹⁾ En faktor av potentiellt stor betydelse var jordbruksförhållandena. Om jordbruket hade varit en efterbliven sektor, skulle industrialiseringen ha inletts, trots att jordbruket närmast var ett hinder. Industrialiseringen skulle då framstå som en företeelse med väldig initialkraft. Om däremot jordbruket hade varit en näring i tillväxt, skulle industrialiseringen framstå som delvis betingad av jordbruksförhållandena.

Jordbrukets roll för industrialiseringen skall i föreliggande undersökning studeras med avseende på tre klart avgränsade huvudfrågor:

- 1) Hur skall den agrara kapitalbildningen mätas?
- 2) Vilken var den agrara kapitalbildningens förändringstakt regionalt samt för riket som helhet?
- 3) Hur var fördelningen mellan agrar och nonagrar finansiering?

Tre huvudsakliga mått på agrar kapitalbildning, nämligen marknadsvärdering, vinstkapitalisering och net add, kan urskiljas.²⁾ De tre

¹⁾ Om med industrialisering avses att industribefolkningen tillväxer snabbare än andra sektors befolkning, skulle redan på 1830-talet en industrialisering inletts i Sverige. Först under 1870- och 1880-talen blir termen industriellt genombrott meningsfull: K.-G. Hildebrand, Sweden, s. 278-281; L. Jörberg, Structural Change and Economic Growth, s. 4-5.

²⁾ Allmänt om metoder att mäta kapitalbildning: E. Lundberg, Produktivitet och räntabilitet, s. 88-92.

måtten kan ej antagas ge samma värden. Här har därför ägnats stor uppmärksamhet åt beräkning av data enligt olika metoder. Jordbruksförhållandenas stora regionala variationer försvårar överblick. För att få fram en bild av de regionala skillnaderna har den agrara kapitalbildningen bl.a. studerats länsvis.

Om de agrara nyinvesteringarna i huvudsak finansierats med kapital från den agrara sektorn, skulle industri och handel fått fritt spelrum på kreditmarknaden. Den agrara sektorn skulle ha givit ett väsentligt bidrag till den ekonomiska utvecklingen. Om däremot de agrara nyinvesteringarna finansierats i huvudsak med nonagrart kapital, skulle den agrara sektorn varit ett hinder för nonagrara sektorers expansion. Mot denna bakgrund framstår en undersökning av fördelningen mellan agrar och nonagrart finansiering såsom en väsentlig forskningsuppgift.

I en översikt har vissa huvuddrag tecknats rörande agrar kapitalbildning och finansiering tiden från 1830-talets början fram till omkring 1860. Något försök att mäta den agrara kapitalbildningen redovisas ej. Med stöd av i och för sig rimliga argument hävdades att den agrara kapitalbildningen bör ha varit omfattande.³⁾ Då kapitalbildningen ej gjordes till föremål för några kvantifieringsförsök, blev aspekterna på den agrara kapitalbildningens finansiering allmänt hållna.⁴⁾ Även i senare litteratur understrykes att stora omvälvningar torde ha inträffat inom den agrara sektorn årtiondena före 1860-talet.⁵⁾ Någon bearbetning av nytt källmaterial i syfte att precisera vår kunskap har emellertid ej publicerats. Föreliggande undersökning rör sig således på tidigare i stort sett obearbetade fält vad industrialismens inledningskede beträffar.

I »National Income of Sweden» förekommer uppgifter för årtiondena efter 1860 rörande hemmamarknadsindustriens produktion av maskiner och redskap till jordbruket.⁶⁾ Vidare lämnas en uppskattning av marknadsvärdet för den areal som årligen förvandlades till odlingsbar mark.⁷⁾ Marknadsvärderingen tycks ha skett efter schablonartade principer.

³⁾ G. Utterström, *Jordbrukets arbetare*. I, s. 561, 588, 590.

⁴⁾ G. Utterström, a.a.I, s. 590.

⁵⁾ K. - G. Hildebrand, a.a., s. 274; L. Jörberg, a.a., s. 13—17.

⁶⁾ E. Lindahl - E. Dahlgren - K. Kock, *National Income of Sweden*. I, s. 258—260.

⁷⁾ E. Lindahl - E. Dahlgren - K. Kock, a.a.II, s. 391—394.

Arealförändringsuppgifterna synes vara föga exakta.⁸⁾ Därtill kommer att serien har ett begränsat värde eftersom den ej tar hänsyn till jordförbättringarna på areal under plog. Varje försök att mäta nyinvesteringar i byggnader inom jordbruket lämnas därhän.⁹⁾ Uppskattade värden för olika djurslag redovisas för olika tidpunkter.¹⁰⁾ Försök att korrigera taxeringsvärdet för jordegendom med stöd av köppris finns i på 1800-talet publicerade undersökningar. Som understrukits i en modern utredning rörande marknadsvärdet för jordegendom år 1833 är emellertid 1800-talsundersökningarna metodiskt och källmässigt föråldrade.¹¹⁾

Har några undersökningar gjorts på det internationella planet avseende industrialismens inlednings- och genombrottsperiod? Litteraturgenomgången har i huvudsak begränsats till Europa, USA och Japan. Svårigheter har mött att närmare jämföra ekonomiska utvecklingsstadier för olika länder.¹²⁾ Tidsgränserna har därför blivit flytande.

Redan vid 1800-talets början fanns i de flesta nordvästeuropeiska länder registrering i någon form av jordegendomshandeln. Årtiondena kring sekelskiftet 1900 verkställdes en lång rad undersökningar med syfte att mäta prisutveckling för jordegendom.¹³⁾ Dessa äldre undersökningar har ej eller ofullständigt beaktat, vad som numera uppfattas som ofrånkomliga källmässiga och metodiska krav.

För inledningsskedet har ej någon undersökning påträffats avseende

⁸⁾ Uppgifter rörande arealförändringar: J. Svensson, *Jordbruk och depression*, s. 265—273.

⁹⁾ E. Lindahl - E. Dahlgren - K. Kock, a.a.II, s. 391.

¹⁰⁾ E. Lindahl - E. Dahlgren - K. Kock, a.a.II, s. 55—131.

¹¹⁾ R. Adamson, *Järnavsättning och bruksfinansiering*, s. 120.

¹²⁾ Jfr. G. M. Meier, *Leading Issues in Development Economics*, s. 23—47; för svenskt vidkommande synes inledande industrialisering och begynnande ekonomisk tillväxt ha inträffat under grovt sett samma tidsepok. Detta är emellertid ej något generellt. I ett land utan industrialiseringstendenser kan produktion av primärprodukter få en sådan omfattning att en ekonomisk tillväxt kan sägas äga rum. Undersökningsområdet på Skaraborgs läns slättbygd ger ett regionalt svenskt exempel på denna företeelse.

¹³⁾ Se exempelvis: V. Falbe-Hansen — W. Scharling, *Danmarks Statistik*, II, s. 251—259; A. Jensen, *De høje Priser paa Landejendomme*; H. E. Berner, *Jordpriserne og deres økonomiske betydning*; S. Skappel, *De høje priser paa jordeiendomme*; H. Sarrazin, *Die Entwicklung der Preise des Grund und Bodens in der Provinz Posens*. En utförlig litteraturredovisning hos H. Kivialho, *Maatalouskiinteistöjen omistajanvaidokset*.

agrar kapitalbildning och finansiering vare sig för något land i Europa eller rörande USA och Japan.¹⁴⁾

I en nationalinkomstberäkning har bl.a. redovisats data avseende agrar kapitalbildning och finansiering för tyskt vidkommande under genombrottsskedet.¹⁵⁾ Mycket grovt sett torde genombrottsskedet i USA kunna sägas begynt årtiondena kring 1800-talets mitt.¹⁶⁾ Flera undersökningar täcker tiden från 1850-talet.¹⁷⁾ Det är emellertid först omkring 1870 som mer fullständiga data börjar.¹⁸⁾ I en studie rörande kapitalbildningen i Japan avseende senare delen av inledningsskedet och hela genombrottsskedet har vissa antaganden gjorts rörande den agrara kapitalbildningen.¹⁹⁾ Som påpekats i en senare undersökning torde dessa antaganden på flera punkter vara mindre välgrundade.²⁰⁾

Föreliggande framställning syftar i första hand att ge hållpunkter rörande agrar kapitalbildning och finansiering under industrialismens inledningsskede i Sverige. Detta val av tidsperiod har främst betingats av avsaknaden på såväl svenska som internationella undersökningar avseende inledningsskedet.

Vid uppläggningsen av en ekonomisk-historisk studie med syfte att undersöka en hel sektor av samhällsekonomien finns knappast några bestämda regler men väl vissa krav. Nedan angivna fyra krav har placerats i en viss ordningsföljd. Denna anger ej ett ställningstagande till deras inbördes betydelse.

1. *Det källmässiga kravet.* Det mest tillförlitliga källmaterialet bör användas i betydande omfattning. Om det finns flera källgrupper,

¹⁴⁾ Svårigheten att tidsmässigt avgränsa ekonomiska utvecklingsstadier medför att vissa undersökningar kan sägas täcka inledningsskedets slutfas. Detta gäller kanske i not 15 och 17 anförda arbeten.

¹⁵⁾ W. Hoffmann, *Das Wachstum der Deutschen Wirtschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, s. 43—53, 728—758.

¹⁶⁾ D. C. North, *Growth and Welfare in the American Past*, s. 15—34, 75—89.

¹⁷⁾ M. L. Primack, *Land Clearing under Nineteenth Century Techniques: Some Preliminary Calculations*; M. L. Primack, *Farm Construction as a Use of Farm Labor*; M. L. Primack, *Farm Capital Formation as a Use of Farm Labor*; M. L. Primack, *Farm Fencing in the Nineteenth Century*.

¹⁸⁾ A. Tostlebe, *Capital in Agriculture: Its Formation and Financing*.

¹⁹⁾ H. Rosovsky, *Capital Formation in Japan*, s. 6—19, 58—63.

²⁰⁾ J. I. Nakamura, *Agricultural Production and the Economic Development of Japan*, s. 170—174.

- som kan belysa samma undersökningsvariabel, bör samtliga källgrupper beaktas vid undersökningen.²¹⁾
2. *Det områdesmässiga kravet.* Undersökningens resultat bör ha en så stor geografisk räckvidd som möjligt.²²⁾
 3. *Det mätmässiga kravet.* Om en undersökningsvariabel kan mätas på olika sätt, bör samtliga mått beaktas.
 4. *Det metodiska kravet.* Den valda metodens karaktär bör belysas. Den metod som bäst svarar mot källmaterialets förutsättningar bör användas.

Kapitalbildning för storjordbruk studeras i kap. 2.²³⁾ Det är ej möjligt att uppfylla krav 2 i någon större utsträckning men väl att ge exempel.²⁴⁾ Övriga krav kan till stor del uppfyllas.

I en större regional studie avseende tre härader på Skaraborgs läns slättbygd undersöks kapitalbildning och finansiering för olika jordegendomsstorlekar (kap. 3—8). En rad spörsmål av kameralthistorisk och statistisk natur behandlas. I första hand har krav 4 tillgodosetts.

Rikstäckande utvecklingsdrag avseende agrar kapitalbildning och finansiering återges i kap. 9 med syfte att beakta krav 2.

Undersökningen i kap. 2 kan benämnas steg 1, i kap. 3—8 steg 2 och i kap. 9 steg 3. Resultaten från steg 1 och 2 kan ej generaliseras till att gälla i steg 3 studerade förhållanden. Detta sammanhänger med den agrara sektorns omfattning. Även om undersökningarna avseende steg 1 och 2 varit fem gånger så stora, skulle de likväl endast antagningsvis kunna generaliseras till att gälla det totala. Steg 1 och 2 ger exempel.²⁵⁾ Steg 3 söker fånga huvuddragen.

²¹⁾ Exempel på en studie, där två undersökningsvariabler undersökes med stöd av ett osedvanligt stort antal källgrupper: R. Adamson, *De svenska järnbrukens storleksutveckling och avsättningsinriktning*.

²²⁾ Se härom exempelvis B. Odén, *Clio mellan stolarna*, s. 204.

²³⁾ Vid bl.a. flera av landsarkiven har arkivinventeringar gjorts med syfte att få fram primärmaterial från bondejordbruk men med blygsamma resultat. Räkenskaper torde blott i undantagsfall ha förts vid bondejordbruk under den här studerade tidsperioden.

²⁴⁾ Jfr. rörande järnbruksräkenskaper: »I all sin odisputabla förträfflighet hör därför bruksräkenskaperna till den källtyp, som lämpar sig bäst allmänt sett som avslöjare av andra seriers svagheter och som leverantör av många skiftande och lärrika exempel . . .». R. Adamson, a.a., s. 11—12.

²⁵⁾ Trestegsanalysen har även använts i ett tidigare arbete: S. Martinus, *Kommentar rörande 1860-talets befolkningsrörlighet*, s. 434.

KAP. 2. KAPITALBILDNING VID STORJORDBRUK

Med hänsyn till i inledningen angivna frågeställningar är det av vikt att erhålla information om olika mått på agrar kapitalbildning. I vilken mån sammanföll olika mått på agrar kapitalbildning? Hur skall eventuella divergenser förklaras?

Undersökta storjordbruk

En inventering av offentliga och vissa privata arkiv har visat att räkenskapsserier bevarats för storjordbruk men i begränsad omfattning. För bondejordbruk torde ej finnas några räkenskapsserier lämpade för ekonomisk analys avseende den här studerade tidsperioden.¹⁾ Källäget har därför nödvändiggjort en begränsning av forskningsuppgiften till att omfatta storjordbruk. De här undersökta storjordbruken gör ej anspråk på att vara representativa för samtliga storjordbruk (tab. 1). De avser att exemplifiera.

Det förhållandet att här undersökes åtta storjordbruk med den begränsade målsättningen att exemplifiera omöjliggör användandet av medeltal. Redovisningen måste därför omfatta de enskilda undersökta storjordbruken.

Tab. 1. *Tidsavsnitt för vilka de undersökta storjordbrukens räkenskaper bearbetats.*

Undersökta storjordbruk	Bearbetade tidsavsnitt	Undersökta storjordbruk	Bearbetade tidsavsnitt
Alvhem	1840—1895	Livered	1840—1865
Bjärka-Säby	1860—1895	Nynäs	1860—1895
Haga	1840—1865	Råbäck	1840—1865
Koberg	1840—1895	Storeberg	1860—1895

Källor: Kapitalböcker Alvhem. AG Ka; kapitalböcker Bjärka-Säby. BG Bsa; kapitalböcker Haga. HGA ULA; kapitalböcker Koberg. KG Ka; kapitalböcker Livered LG Ka; kapitalböcker Nynäs. NA GLA; kapitalböcker Råbäck. RG Ka; kapitalböcker Storeberg. SGSA GLA.

¹⁾ Se ovan s. 15.

Ann. I: Luckor eller ofullständig redovisning i räkenskapsserierna: Alvhem 1840, 1841, 1853, 1884, 1886; Bjärka-Säby 1860, 1864, 1866, 1867, 1871, 1873, 1874, 1875, 1877, 1878, 1879, 1881; Haga 1840, 1856; Koberg 1840, 1841, 1860, 1868; Lived 1860; Nynäs 1860, 1874, 1891, 1895; Råbäck 1848, 1849, 1850, 1855; Storeberg 1865.

Ann. II: Räkenskapsår: Alvhem 1/10 1842-30/9 1850, 1/10 1850-31/5 1852, 1/6 1852-30/9 1853, 1/10 1853-30/9 1870, 1/10 1870-31/3 1871, 1/4 1871-31/3 1895; Bjärka-Säby 14/3 1861-13/3 1868, 14/3 1868-31/10 1868, 1/11 1868-31/10 1871, 14/3 1872-13/3 1895; Haga 1/11 1841-31/10 1865; Koberg 1/4 1842-31/3 1867, 1/10 1867-31/8 1868, 1/4 1869-31/3 1895; Lived 1/4 1840-31/12 1865; Nynäs 1/5 1861-30/4 1887, 1/5 1887-31/12 1888, 1/1 1889-31/12 1895; Råbäck 1/1 1840-31/12 1843, 1/1 1844-31/10 1844, 1/11 1844-31/10 1865; Storeberg 1/11 1860-31/10 1895.

I tab. 2 har uppgift lämnats om de undersökta storjordbrukens storlek i form av taxeringsvärde för år 1862. Taxeringsvärdet är visserligen bara ett ungefärligt mått på enskilda jordegendomar storlek, men det torde vara överlägset andra alternativ. Taxeringsvärdena avser hela den förvaltningsenhet som svarar mot räkenskapernas redovisning. Med exempelvis Alvhem avses sålunda ej blott säteriet Alvhem utan även underlydande gårdar och arrendegårdar. Kvarnar, sågar och annan småindustriell verksamhet i anslutning till jordbruket utgjorde en mycket ringa andel av det totala taxeringsvärdet. Förutom storjordbruksräkenskaper har främst taxeringslängder och bouppteckningar använts för att avgöra vilka jordbruksfastigheter som räkenskaperna omfattade.²⁾ De olika undersökningsenheterna visar en avsevärd spridning storleksmässigt från Koberg ner till Lived.

Ifråga om ägofördelningen försvåras en jämförelse bl.a. av att kartläggningen avser tidsmässigt divergerande år. Å andra sidan syftar

²⁾ Storjordbruksräkenskaper enligt tab. 1; taxeringslängder enligt tab. 2; Alvhem: Bouppteckning N. A. Silfverschiöld 1878. GHA, bouppteckning G. O. N. Silfverschiöld 1892. GHA; Bjärka-Säby: Bouppteckning F. Braunerhjelm 1870. SHA; Haga: Bouppteckning F. Braunerhjelm 1870. SHA. (F. Braunerhjelm och O. Ekman ägde tillsammans Bjärka-Säby 1868-1870); Koberg: Bouppteckning N. A. Silfverschiöld 1878. GHA, bouppteckning G. O. N. Silfverschiöld 1892. GHA; Lived: Bouppteckning N. A. Silfverschiöld 1878. GHA; Nynäs: Bouppteckning C. F. Hammarhjelm 1844. SHA, bouppteckning C. Hammarhjelm 1894. SHA; Råbäck: Bouppteckning N. A. Silfverschiöld 1878. GHA; Storeberg: Bouppteckning J. Kjellberg 1832, bouppteckning J. A. Kjellberg 1877, bouppteckning J. H. R. Kjellberg 1896. Avskrifter av häradsrättens bouppteckningar i SGSA GLA.

redovisade data endast till att ge en grov översikt rörande de naturmässiga förutsättningarna för produktionen. De undersökta storjordbruken bör uppfattas som skogsbygdsods med undantag för Haga och Storeberg.

Tab. 2. De undersökta storjordbrukens taxeringsvärde år 1862 i kronor, ägofördelning i % jämte kartläggningsår.

Undersökta storjordbruk	Taxeringsvärde 1862	Åker	Äng	Skog	Kartläggningen avser år
Alvhem	234 600	38	2	60	1892
Bjärka-Säby	570 800	24	15	61	1873—1874
Haga	309 700	43	27	30	1861
Koberg	714 200	32	2	67	1892
Livered	120 100	14	1	85	1892
Nynäs	471 080	19	16	65	1887
Råbäck	292 000	40	2	58	1880—1881
Storeberg	330 800	53	1	46	1881—1882

Källor: Taxeringslängder län C och E 1862. KA; taxeringslängder län P, R och S 1862. GLA; Beskrifning till ekonomiska kartan.

Agrarkapital

Inom den ekonomiska teorien var tidigare som regel jord och övriga tillgångar inom jordbruket åtskilda. Jorden betraktades som något av naturen givet. Övriga tillgångar däremot uppfattades som producerade produktionsmedel och därför agrarkapital. Argument mot att inlemma jorden i det agrara kapitalet är i huvudsak:

1. Jorden är ett naturvärde till skillnad från producerade produktionsmedel, såsom byggnader, redskap, maskiner, kreatursstock samt lager.
2. Den kontinuerliga anhopningen av kapital sänker långsiktigt kapitalräntan. I första hand befolkningsökningen ökar jordens knapphet, vilket leder till stigande jordränta.¹⁾

¹⁾ Exempelvis O. Bjurling, Att studera ekonomisk och social historia, s. 54—55. »Många teoretiker betraktar därför jorden över huvud taget som kapital, varför de inte räknar med mer än två produktionsfaktorer, alltså arbete och kapital. Då man i den ekonomiska historien analyserar längre tidsperioder, är det emellertid skäl att behandla jorden som artskild från vanligt kapital. I den ekonomiska utvecklingen tenderar nämligen kapitalräntan att falla efter hand som kapitalet växer, medan jorden däremot tenderar att bli allt knappare med stigande jordränta som resultat.»

Det under 1 anförda skälet mot att inkludera jorden i agrarkapitalet är det vanliga men har ifrågasatts sedan lång tid tillbaka. Det har påpekats att föreställningen om jordens särart i produktionsprocessen bottnar i en traditionell tolkning av jordproduktivitetens lagen. För att bli användbar i en agrar produktionsprocess måste jorden ha tillförts avsevärda tillskott av kapital och arbete.¹⁾ För att få fram det rena jordvärdet skulle krävas att värdet av verkställda nettoinvesteringar subtraherades. Med en vid avgränsning av begreppet »verkställda nettoinvesteringar» kan det rena jordvärdet bli en helt obetydlig del i förhållande till verkställda nettoinvesteringar. Argumentet under 2 rörande den stigande jordräntan och fallande kapitalräntan har därför en begränsad räckvidd.

Flera omständigheter talar för att inkludera jorden i det fasta agrara kapitalet. Kapitalvärdet för ett industriföretag ökas genom nyinvesteringar. Även jordens värde ökas genom ytterligare nyinvesteringar. Såväl rörande affärstransaktioner som i skriftliga kvarlevor från olika myndigheters verksamhet uppfattas jorden såsom en integrerande del av agrarkapitalet. Den svenska jordbruksfastigheten omfattar således det fasta agrarkapitalet i form av jord och byggnader. Med jord avses här ej enbart åker och äng utan även skogsmark med skog samt impedimenta av olika slag. I föreliggande undersökning betraktas jorden som en del av det fasta agrarkapitalet.

Marknadsvärdering

Att mäta kapitalbildning enligt marknadsvärdesmetoden för de undersökta storjordbruken förutsätter möjligheten att beräkna marknadsvärden för de enskilda storjordbruken med utgångspunkt från taxeringsvärden. Det är emellertid känt att ett sådant förfarande ger mycket osäkra resultat.²⁾ Det har därför ej bedömts som möjligt att använda data avseende de enskilda storjordbrukens marknadsvärden. En tänkbar metod skulle vara att beräkna marknadsvärden för storjordbruk i grannskapet och använda information rörande dessa. Den mycket begränsade förekomsten av köp rörande storjordbruk skulle emellertid förutsätta extrapoleringar med tämligen osäkra resultat som följd. Beräknade marknadsvärden för bestånd av jordegendom

¹⁾ Jfr. A. Tostlebe, *Capital in Agriculture; Its Formation and Financing*, s. 4—5.

²⁾ Se nedan s. 66.

är avsevärt säkrare som mått.³⁾ Här har därför valts de säkrare uppgifterna rörande hela beståndet av jordegendom såsom ett ungefärligt uttryck för kapitalbildning enligt marknadsvärdesmetoden för storjordbruk. Uppgifternas karaktär medför att endast allmänna slutsatser kan byggas på erhållna utvecklingsdrag.

Tab. 3. Förändring för de undersökta storjordbrukens omgivande häraders bestånd av jordegendom enligt marknadsvärdering 1842—1862 och 1862—1892 i löpande priser.

Tidsperiod	Bjärka-						Store- berg
	Alvhem	Säby	Haga	Koberg	Livered	Nynäs	
1842	100		100	100	100		100
1862	282		178	282	282		362
1862	100	100				100	100
1892	120	99				98	118

Källor: Se s. 81.

Vinstkapitalisering

Här sättes likhetstecken mellan vinst och driftsöverskott. Driftsöverskott erhålles, sedan från intäkter dragits driftskostnader. Med driftskostnader avses alla kostnader utom ränta på eget och främmande kapital, företagarlön samt företagarvinst. Driftsöverskotten lämpar sig väl som mätare av vinstförändringar. De undersökta storjordbrukens divergerande finansiella förhållanden inverkar nämligen ej. Driftsöverskottens kapitaliserade värde ger ett mått på sådan kapitalbildning som här benämnes vinstkapitalisering.

Förutsättningen för att kunna studera utvecklingslinjer för driftsöverskott från egna bruk å ena sidan och arrendeintäkter å den andra är att samma gårdar var under egen drift respektive utarrenderade för en längre tidsrymd. Det som låg under eget bruk och var utarrenderat undergick emellertid förskjutningar med undantag för Haga och Storeberg (tab. 4).

I modern bokföring görs vanligen avskrivningar för olika i produktionen insatta produktionsmedel. För de undersökta storjordbruken förekom ej avskrivningsförfarande avseende de fasta tillgångarna men

³⁾ Se nedan s. 76—81.

Tab. 4. De undersökta storjordbrukens fasta tillgångar i % fördelade på eget bruk och utarrenderat år 1842, 1862 och 1892.

	Alvhem			Bjärka-Säby		Haga		Koberg		
	1842	1862	1892	1862	1892	1842	1862	1842	1862	1892
Eget bruk	57	55	44	49	67	100	100	91	98	55
Utarrenderat	43	45	56	51	33	—	—	9	2	45
	Livered		Nynäs		Råbäck		Storeberg			
	1842	1862	1862	1892	1842	1862	1862	1892		
Eget bruk	97	100	39	36	59	100	100	100		
Utarrenderat	3	—	61	64	41	—	—	—		

Källor: Se tab. 1 rörande räkenskaper och tab. 2 avseende taxeringslängder.

Anm. I: Eget bruk år 1842 i absoluta tal och kronor för Alvhem 34 225, för Haga 127 500, för Koberg 206 739, för Livered 49 625 och för Råbäck 37 425.

Anm. II: Eget bruk år 1862 i absoluta tal och kronor för Alvhem 129 600, för Bjärka—Säby 279 500, för Haga 309 700, för Koberg 701 650, för Livered 120 100, för Nynäs 185 780, för Råbäck 292 000 och för Storeberg 330 800.

Anm. III: Eget bruk år 1892 i absoluta tal och kronor för Alvhem 100 650, för Bjärka—Säby 393 400, för Koberg 463 980, för Nynäs 156 100 och för Storeberg 357 800.

däremot delvis för de rörliga.¹⁾ Det vanliga var emellertid att en rörlig tillgång upptogs år efter år till ungefär samma värde för att när den var förbrukad bortskrivs som värdelös. Utrangeringen av en rörlig tillgång kunde därför väsentligt påverka driftsöverskottet. Årliga tal för driftsöverskotten är därför föga meningsfulla. Här har därför föredragits att redovisa driftsöverskott i flerårsgenomsnitt.

I tab. 5 och 6 har driftsöverskottens relativa förskjutningar redovisats. Vissa felinflytelser måste emellertid förutsättas. Kostnaderna för ägarnas kost och logi redovisades i räkenskaperna som en driftskostnad

¹⁾ Rörande avskrivningsförfarande i företagsbokföring under 1800-talet: N. Västham, De fria avskrivningarna. Industrin, s. 17—18; M. Fritz, Svensk järnmalmsexport, s. 153.

vilket hade en sänkande effekt på driftsöverskotten.²⁾ Det är vidare möjligt att driftsöverskotten kommit att bli något för låga årtiondena före 1860-talets mitt. Nyodlingar redovisades nämligen som driftskostnader fast de rätteligen bort återgivas i form av nyinvesteringar. Räkenskapsmaterialet ger emellertid begränsade möjligheter att närmare korrigera denna felkälla.

Tab. 5. Driftsöverskott för vissa av de undersökta storjordbruken i löpande priser 1840/45—1861/65, 1840/45=100.

År	Alvhem	Haga	Koberg	Livered	Råbäck
1840/45	100	100	100	100	100
1846/50	138	155	85	196	
1851/55	199	245	112	256	256
1856/60	219	169	84	365	99
1861/65	268	220	118	398	222

Tab. 6. Driftsöverskott för vissa av de undersökta storjordbruken i löpande priser 1860/65—1891/95, 1860/65=100.

År	Alvhem	Bjärka-Säby	Koberg	Nynäs	Storeberg
1860/65	100	100	100	100	100
1866/70	115	102	135	136	159
1871/75	107	110	220	165	175
1876/80	95	114	216	117	146
1881/85	106	165	245	97	76
1886/90	101	161	253	156	58
1891/95	104	153	297	180	60

Källor tab. 5 och 6: Se tab. 1.

Anm. I: I tab. 5 är luckan för Råbäck 1846/50 källmässigt betingad.

Anm. II: Driftsöverskott i absoluta tal och kronor 1840/45 för Alvhem 3 857, Haga 5 718, Koberg 11 107, Livered 1 264 och Råbäck 2 170.

Anm. III: Driftsöverskott i absoluta tal och kronor 1860/65 för Alvhem 8 464 Bjärka-Säby 22 082, Koberg 13 074, Nynäs 19 316 och Storeberg 8 503.

²⁾ Försök har gjorts att beräkna värdet av godsägarnas konsumtion. Som regel redovisades huvuddelen av kostnaderna på ett särskilt konto, där även kostnadsposter avseende hushållsavlönad arbetskraft återgavs. Det har emellertid ej varit möjligt att särskilja godsägarnas konsumtion.

Net add

Med fasta tillgångar avses här jord och byggnader. Nyinvesteringar i jord var i huvudsak jordförbättringar av olika slag på den befintliga åkerarealen samt nyodling av äng och hagmark. Någon skogsvård i egentlig mening förekom ej. Nyinvesteringar i byggnader omfattade boningshus och ekonomibyggnader jämte kvarnar, sågar, mejerier och annan småindustriell verksamhet.

Nyinvesteringar redovisades i räkenskaperna i form av både nyinvesteringar och driftskostnader. Detta har nödvändiggjort en genomgång av olika produktionskonton. Från dessa har såsom nyinvesteringar betraktade kostnadsposter subtraherats. Att i efterhand revidera färdiga bokslut måste inrymma ej obetydliga felkällor. Detta nödvändiggör en tolkning av redovisade data endast med avseende på utpräglade tendenser.

Som mått på de fasta tillgångarnas värde för basåren i tab. 7 och 8 har valts kapitaliserat driftsöverskott efter 5 procent. En fördel med detta förfarande är att en jämförelse med utvecklingstendenser i tab. 5 och 6 underlättas.

Nyinvesteringar omfattade både egen drift och utarrenderad egendom. Proportionsvis mera nyinvesterades troligen i det under den egna driften. Det möter emellertid svårigheter att närmare avgöra detta. Arrendatorerna kan ha utfört nyinvesteringar i fasta tillgångar. Det är även tänkbart att vissa arrendatorer verkställt kapitalförtäring. Data rörande nyinvesteringarnas ackumulerade kostnader är jämförbara enbart i grova drag de undersökta storjordbruken emellan.

Med net add avses nyinvesteringarnas ackumulerade kostnader. Avskrivningar avseende nyinvesteringar i fast egendom förekom ej. Det kan därför synas oegentligt med termen net add som närmast förknippas med en nettoberäkning av nyinvesteringarna. Livslängden var emellertid mycket lång för nyinvesteringar i fast egendom. Reinvesteringarna enligt räkenskapsmaterialet var ej obetydliga. Detta innebär att vad som mäts snarast är nettoinvesteringarnas ackumulerade värde. De rörliga tillgångarna svarade för en liten del av totaltillgångarna.¹⁾ De rörliga tillgångarna hade avsevärt kortare avskrivningstid. De redovisades närmast enligt marknadsvärdesmetoden. Detta innebär en nettoberäkning, eftersom utslitna tillgångsposter bortskrevs.

¹⁾ Se tab. 10.

Tab. 7. *Kostnad för ackumulerade nyinvesteringar, utan avskrivning, i fasta tillgångar för vissa av de undersökta storjordbruken i löpande priser 1840/45—1861/65. 1840/45=100.*

År	Alvhem	Haga	Koberg	Låvered	Råbäck
1840/45	100	100	100	100	100
1846/50	101	102	102	124	101
1851/55	112	102	105	146	105
1856/60	120	107	108	154	109
1861/65	127	136	110	161	116

Tab. 8. *Kostnad för ackumulerade nyinvesteringar, utan avskrivning, i fasta tillgångar för vissa av de undersökta storjordbruken i löpande priser 1860/65—1891/95. 1860/65=100.*

År	Alvhem	Bjärka-Säby	Koberg	Nynäs	Storeberg
1860/65	100	100	100	100	100
1866/70	103	103	106	102	104
1871/75	106	110	111	102	109
1876/80	108	122	119	103	175
1881/85	109	133	136	106	197
1886/90	111	145	142	110	202
1891/95	112	149	171	114	214

Källor tab. 7 och 8: Se tab. 1.

Anm. I: Kostnad för nyinvesteringar, utan avskrivning, i fasta tillgångar i absoluta tal och kronor 1840/45 för Alvhem 1 434, Haga 11 958, Koberg 13 530, Låvered 5 712 och Råbäck 5 106.

Anm. II: Kostnad för nyinvesteringar, utan avskrivning, i fasta tillgångar i absoluta tal och kronor 1860/65 för Alvhem 6 664, Bjärka-Säby 43 146, Koberg 4 164, Nynäs 16 964 och Storeberg 4 500.

Det som låg under egen drift och det som var utarrenderat undergick inbördes förskjutningar vid sex av de åtta undersökta storjordbruken.¹⁾ Detta har omöjliggjort en redovisning av de rörliga tillgångarnas utvecklingsgång vid sex av undersökningsenheterna. Vid Storeberg och

¹⁾ Se tab. 4.

Haga föreligger källmässiga förutsättningar att få fram i tiden jämförbara mått på de rörliga tillgångarnas utveckling. En sammanställning har också gjorts vid Haga och Storeberg med de rörliga tillgångarna inkluderade. De i tab. 7 och 8 redovisade måtten på net add avseende Storeberg och Haga har emellertid ej markant förändrats när hänsyn tagits till de rörliga tillgångarna. De rörliga tillgångarnas ringa andel av totaltillgångarna medför att det är möjligt att bortse från dessa, om ambitionsgraden begränsas till att få fram grova utvecklingsdrag.

Driftsöverskott och tillgångar

Kassabehållning och fordringar räknas i allmänhet till de rörliga tillgångarna. Av bokföringstekniska skäl möter det emellertid problem att fastställa kassabehållningen. Därtill kommer den divergerande avslutstiden vid de undersökta storjordbruken.¹⁾ Här har därför föredragits att ej söka få fram några data rörande kassabehållningen. Fordringar på de anställda finns återgivna i bokföringen. De hade emellertid till ej obetydlig del karaktären av subventioner, varför här valts att ej redovisa fordringar på arbetskraft som rörliga tillgångar.²⁾ Kortsiktiga inflytelser som fluktuationer i lagerhållningen, förändringar av bokslutsdatum och bortskrivning av tillgångsposter har nödvändiggjort en redovisning av de rörliga tillgångarna i flerårsgenomsnitt.

I tab. 9 har driftsöverskott satts i procentuell relation till taxeringsvärden plus rörliga tillgångar för att ge information om tillgångarnas förräntning. Grovt sett likartade värderingsprinciper torde ha använts vid bestämning av de rörliga tillgångarnas bokvärden för de undersökta storjordbruken. Det måste emellertid förutsättas att bokvärden ej avspeglar marknadsvärden utan en ej närmare bestämbar nivå under dessa.³⁾

Gångse intecknings- och bankränta fluktuerade omkring 6 procent årtiondena kring 1800-talets mitt. För 1840-talets och 1860-talets början framstår därför avkastningsnivån som låg (tab. 9). Under 1890-talets början låg intecknings- och bankränta omkring 5 procent.⁴⁾

¹⁾ Se tab. 1.

²⁾ Utförligare om fordringarnas karaktär: S. Martinius, *Befolkningsrörlighet*, s. 27—32.

³⁾ Jfr. S. Martinius, a.a., s. 131.

⁴⁾ S. Brisman, *Den stora reformperioden*, s. 172—192; T. Gårdlund, *Svensk industrifinansiering*, s. 84—85.

De redovisade relationstalen avseende 1890-talets början ter sig därför med ett undantag gynnsammare. I tab. 9 redovisade förräntningstal tillåter ej några direkta slutsatser, eftersom det ej är möjligt att beräkna marknadsvärden för enskilda storjordbruk. Det bör dock nämnas att för storjordbruk tenderade marknadsvärden ej sällan att ligga lägre än taxeringsvärdena.⁵⁾

De rörliga tillgångarnas procentuella andel av det kapitaliserade driftsöverskottet efter 5% avseende den egna driften har redovisats i tab. 10. Såväl driftsöverskott som rörliga tillgångar mäter endast på ett ungefär vad de avser att mäta. Det har därför ej uppfattats som meningsfullt att redovisa uppgifter för de tre tidsavsnitten utan en begränsning har gjorts till 1860/65.

Skillnaderna de undersökta storjordbruken emellan med avseende på tillgångsstrukturen kan till stor del förklaras av mättekniska förhållanden. Exempelvis Råbäcks stora andel rörliga tillgångar torde främst vara betingat av det extremt låga förräntningstalet 0,7 (tab. 9). Det har därför ej uppfattats som meningsfullt att söka intolka några

Tab. 9. *Data belysande tillgångarnas förräntning för undersökta storjordbruk 1840/45, 1860/65 och 1890/95 i löpande priser.*

Mått på tillgångars förräntning	Alv- hem	Bjärka- Säby	Haga	Live- Koberg	red	Rå- Nynäs	Store- bäck	berg
Driftsöverskott 1840/45 i % av taxeringsvärde 1842 plus rörliga till- gångar 1840/45	5,0		3,6	4,1	2,0		2,0	
Driftsöverskott 1860/65 i % av taxeringsvärde 1862 plus rörliga till- gångar 1860/65	3,7	3,6	4,5	1,8	4,0	3,5	0,7	2,3
Driftsöverskott 1890/95 i % av taxeringsvärde 1892 plus rörliga till- gångar 1890/95		4,7		4,4		6,5		1,1

⁵⁾ Se tab. 27 och 28.

Tab. 10. De undersökta storjordbrukens rörliga tillgångar i % av kapitaliserade driftsöverskott avseende den egna driften 1860/65.

Mått på tillgångsstruktur	Alvhem	Bjärka-Säby	Haga	Koberg	Live-red	Nynäs	Råbäck	Storeberg
Rörliga tillgångar 1860/65 i % av kapitaliserade driftsöverskott från egna bruk 1860/65 efter 5%	10	22	21	10	7	28	46	25

Källor tab. 9 och 10: Räkenskaper enligt tab. 1; taxeringsvärden enligt tab. 4; driftsöverskott enligt tab. 5 och 6.

Ann. I: Rörliga tillgångar i absoluta tal och kronor 1840/45 för Alvhem 5 569 Haga 33 138, Koberg 46 159, Livered 11 721 och Råbäck 10 569.

Ann. II: Rörliga tillgångar i absoluta tal och kronor 1860/65 för Alvhem 9 393, Bjärka—Säby 37 012, Haga 53 563, Koberg 23 647, Livered 6 770, Nynäs 61 688, Råbäck 20 312 och Storeberg 43 243.

Ann. III: Rörliga tillgångar i absoluta tal och kronor 1890/95 för Bjärka—Säby 188 241, Koberg 58 430, Nynäs 96 853 och Storeberg 81 428.

Ann. IV: Luckorna i tab. 9 är källmässigt betingande. Se ovan tab. 1.

förklaringar av ekonomisk natur till de erhållna divergenserna i de undersökta storjordbrukens tillgångsstruktur. För de undersökta storjordbruken var variationsvidden avseende de fasta tillgångarnas andel av totaltillgångarna begränsad med ett undantag. Detta indicerar att de erhållna resultaten i viss mån kan läggas till grund för antaganden rörande det generella. De fasta tillgångarna torde sålunda helt dominerat tillgångsstrukturen för storjordbruk tiden kring 1800-talets mitt.

Tab. 11. De undersökta storjordbrukens tillgångsstruktur i % 1860/65.

Tillgångsstruktur	Alvhem	Bjärka-Säby	Haga	Koberg	Live-red	Nynäs	Råbäck	Storeberg
Byggnader och jord	80,0	80,0	80,0	80,0	80,0	80,0	80,0	80,0
Kreatur	11,0	11,4	7,4	10,0	10,2	4,8	11,0	10,6
Maskiner och redskap	2,6	1,6	1,6	4,4	2,6	4,4	5,0	3,2
Växtlager	4,2	4,2	8,0	1,4	6,0	5,0	1,8	4,4
Övriga rörliga tillgångar	2,2	2,6	2,8	4,2	1,4	5,8	2,0	1,8

Källor: Se tab. 10.

En bild av storjordbrukens tillgångsstruktur erhålles av tab. II. För att göra uppgifterna mer jämförliga har i tab. II de fasta tillgångarna genomgående satts till 80 procent av totaltillgångarna. Detta synes vara en rimlig genomsnittssiffra för de i tab. IO redovisade värdena. Med övriga rörliga tillgångar avses en brokig mångfald av tillgångsposter från viktualier till skogsprodukter och mindre lastfartyg. Övrigpostens varierande omfattning försvårar en närmare jämförelse av olika tillgångsposters relativa betydelse. Påtagligt är emellertid vilken obetydlig andel av totaltillgångarna som genomgående intogs av redskap och maskiner.

Net add, vinstkapitalisering och marknadsvärdering 1840—1865

Om nyinvesteringarnas räntabilitet under en längre tidsperiod är oförändrad medför detta — allt annat lika — att agrar kapitalbildning enligt net add och vinstkapitalisering visar samma värden. Om däremot nyinvesteringarnas räntabilitet undergått förskjutningar kan en divergerande utvecklingsgång förväntas.

Nyinvesteringarna vid Alvhem, Haga, Koberg, Livered och Råbäck under 1840- och 1850-talen var i huvudsak kostnader för nybyggnation, jordförbättring och nyodling. Nyodlingsjorden användes främst för spannmålsproduktion. Av källmässiga skäl möter svårigheter att redovisa data avseende den samlade växtproduktionen.¹⁾ Det råder emellertid ej något tvivel om att den ökade. Drivande kraft bakom möjligheten att öka vegetabilieproduktionen torde ha varit den nya avsättnings-situationen från 1830-talet. En expanderande engelsk efterfrågan på spannmål inföll samtidigt med en avsevärd befolkningstillväxt.²⁾ Möjligheten att nyodla samt tillgången till en expanderande marknad torde ha gjort vegetabla nyinvesteringar högräntabla under 1840- och 1850-talen. Detta är en betydelsefull faktor vid försök att förklara varför nyinvesteringskostnaderna som regel var så låga i förhållande till vinstutvecklingen vid Alvhem, Haga, Koberg, Livered och Råbäck.

Skogen spelade en dominerande roll vid Livered. Även Alvhem, Koberg och Råbäck hade avsevärda skogstillgångar, medan de vid

¹⁾ Se härom S. Martinius a.a., s. 126.

²⁾ G. Fridlitzius, *Swedish Corn Export in the Free Trade Era*, s. 42—44; G. Utterström, *Jordbrukets arbetare*. I, s. 694—717.

Haga var begränsade. Det anmärkningsvärda för Koberg var att skogstillgångarna grovt sett ej användes för avsalu. Detta förklarar till stor del den obetydliga vinstökningen. Främsta orsaken till den mycket avsevärda vinstexpansionen vid Livered torde vara de expanderande avverkningarna. Skogsavverkningarna kunde ske med begränsade nyinvesteringar. Detta torde vara förklaringen till att ej något närmare samband mellan nyinvesteringskostnader och vinstutveckling har erhållits.

Prisnivåförskjutningar är av intresse vid studiet av agrar kapitalbildning enligt net add och vinstkapitalisering. Med prisnivå avses här en grov sammanvägning av pris på spannmål och animalier. Prisnivån steg i en något varierande takt för olika områden i Sverige.³⁾ Den stigande prisnivån medförde — allt annat lika — att vinsten ökade i samma mån. En del av vinsthöjningen för Alvhem, Haga, Livered och Råbäck kan därför förklaras av prisnivåns stegring. Ackumulerade nyinvesteringskostnader följde däremot ej pris- och vinstutvecklingen i samma mån. En del av vinstökningen kan förklaras av att tidigare gjorda nyinvesteringar blev mer värdefulla tack vare prisnivåhöjningen. Gamla nyinvesteringars räntabilitet ökade således på grund av prisnivåns stegring.

Denna mekanism skulle kunna sättas ur funktion, om avskrivningstiden vore kort för nyinvesteringarna samt om ej några avskrivningar vidtoges. Nyinvesteringarna var i huvudsak inriktade på nybyggnation, jordförbättring och nyodling. Under förutsättning av normala reinvesteringar var emellertid avskrivningstiden mycket lång för här aktuella slag av nyinvesteringar. Här antages därför vinsten ha stigit snabbare än den ackumulerade kostnaden för nyinvesteringarna.

Sambandet mellan net add och vinstkapitalisering kan ha förskjutits, om intäkts- och kostnadsrelationen förändrats. Vid studiet av driftskostnadsstrukturen har produktionsmedel från marknaden i form av gödningsmedel, täckdikningsrör, redskap och maskiner befunnits förekomma men i ringa omfattning. Tillsammansantagna dominerande driftskostnadsposter i form av utsäde, kreatursfoder, livsmedel för arbetskraften och skogsprodukter för främst uppvärmnings- och byggnadsändamål kom från den agrara produktionen. Förändringar i jordbruksprodukternas prisnivå berörde således de viktigaste posterna på

³⁾ Se nedan s. 141.

såväl kostnads- som intäktssidan. Räkenskapsmaterialet har ej tillåtit något närmare studium av reallöneutvecklingen.⁴⁾ Lönerna följde emellertid grovt sett priserna på havre och smör. Skatterna svarade för en ringa del av driftskostnaden. På grund av här anförda förhållanden antages därför ej ha skett någon förändring av betydelse i intäcks- och kostnadsrelationen.

Förklaringar till att net add och vinstkapitalisering uppvisade en divergerande utvecklingsgång för de undersökta storjordbruken synes i viss mån kunna generaliseras. Resultaten som de framgått av föregående avsnitt kan sammanfattas i följande punkter avseende tiden 1840—1865:

- 1/ Nyinvesteringarna var i huvudsak kostnader för nybyggnation, jordförbättring och nyodling. Under sekler ackumulerad näring kunde exploateras från nyodlingsjorden. Ringa nyinvesteringar möjliggjorde stora skogsavverkningar. Särskilt skogens utnyttjande kunde göra den samlade nyinvesteringskostnaden synnerligen högräntabel.
- 2/ Det ligger i en prisnivåhöjnings natur att vinsten stiger snabbare än den ackumulerade nyinvesteringskostnaden.
- 3/ Intäcks- och kostnadsrelationen torde grovt sett varit oförändrad.

I fig. 1 har redovisats viktigare faktorer, vilka långsiktigt torde ha bestämt graden av samband mellan net add, vinstkapitalisering och marknadsvärdering tiden 1840—1865 för storjordbruk. Som en ej obetydlig faktor vid sidan av net add har tillkommit nyinvesteringarnas kapitaliserade avkastning minus net add. Härmed avses nyinvesteringarnas grad av räntabilitet utöver vad som rent allmänt kan uppfattas som normalt. Förklaringen härtill skulle i första hand vara vad som angivits ovan under 1/ och 2/.

Det redovisade materialet rörande de undersökta storjordbruken gav ej någon vägledning för hur förhållandet mellan vinstkapitalisering och marknadsvärdering gestaltat sig.⁵⁾ I fig. 1 har likväl sjunkande förräntningskrav angetts som förklaring till att marknadsvärden skulle ha ökat mer än vad vinstutvecklingen motiverade.

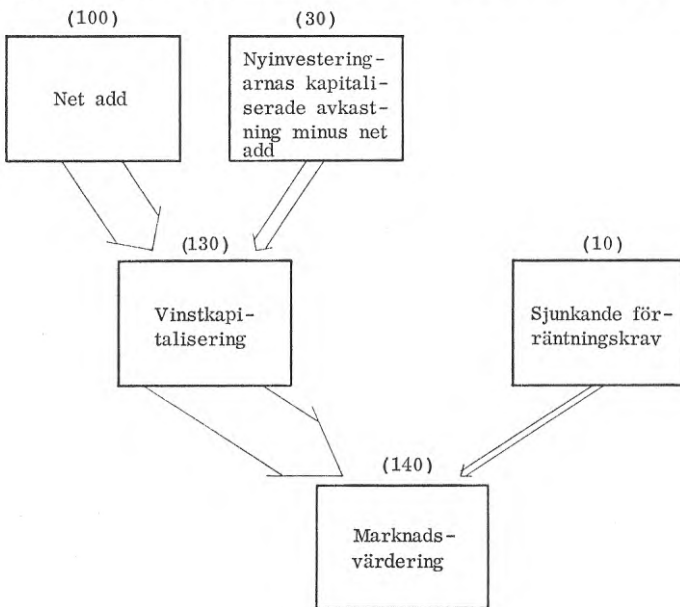
Om köpare på den marknad där stora jordegendomar omsattes skulle nöja sig med lägre förräntning på insatt kapital, bleve effekten att jord-

⁴⁾ Se härom S. Martinius, a.a., s. 136.

⁵⁾ Se tab. 3, 5 och 6.

egendomspriset steg med det kapitaliserade beloppet av förräntningsminskningen. En avsevärd prisnivåhöjning skedde under 1840- och 1850-talen. Vinsten ökade i samma mån, medan skulderna antagligen förblev oförändrade.⁶⁾ Den tillgångsökning som uppkommer genom att tillgångarnas värde ökar vid en prisnivåhöjning, medan skulderna förblir oförändrade benämns här en finansiell vinst. Prisnivåförhöjningen torde under 1840- och 1850-talen skapat finansiella vinster med en tendens mot sjunkande förräntningskrav och en ökning av marknadsvärderingen i förhållande till vinstutvecklingen.

Fig. 1. Viktigare faktorer som torde bestämt graden av samband mellan net add, vinstkapitalisering och marknadsvärdering för storjordbruk i allmänhet 1840—1865.

Källor och anmärkningar till fig. 1: Med (100) över Net add avses ett bastal. Siffrorna inom parentes avser att siffermässigt illustrera i texten skisserade sammanhang. De gör ej anspråk på att avspegla verkliga förhållanden avseende populationen storjordbruk tiden 1840—1865.

⁶⁾ Allmänt rörande indexreglerade lån under 1800-talet: T. Palander, *Värdebeständighet*, s. 5—7, 12—13.

Net add, vinstkapitalisering och marknadsvärdering 1865—1895

Eventuella effekter av prisnivåhöjningen från 1860-talet fram till 1870-talets mitt torde ha utjämnats under prisfallsperioden från slutet av 1870-talet fram till omkring 1890.¹⁾ Avsaknaden av en genomgående tendens ifråga om prisnivåförskjutningarna medför att någon markant divergens mellan net add och vinstkapitalisering av denna anledning ej bör antagas.

För det större jordbruket brukar 1880-talet omnämnas som ett ogynnsamt årtionde. Trots detta ökade vinsten vid Bjärka-Säby, Koberg och Nynäs. Den fluktuerande vinstutvecklingen vid Alvhem och den starkt sjunkande vid Storeberg överensstämmer mer med gängse uppfattningar om 1880-talet.

Nyinvesteringarna för Bjärka-Säby, Koberg och Nynäs befinnes vara högräntabla. Nyinvesteringarna utgjordes främst av jordförbättringar och nybyggnation, medan vinstökningen däremot främst betingades av skogsavverkningar. Försäljning av skogsprodukter kunde ske i mycket stor skala utan några egentliga nyinvesteringar. Skogen kan liknas vid ett banktillgodohavande med kort uppsägningstid.

Under 1870-talet nyinvesterades vid Alvhem, Bjärka-Säby, Koberg och Storeberg i animal avsalu. Detta tyder på att spannmålsproduktionen som den tidigare bedrivits uppfattades som mindre lönande. Vid Storeberg satsades mycket stora belopp på animala nyinvesteringar. Dessa kom emellertid att bli utpräglat lågräntabla. Vid Alvhem, Bjärka-Säby och Koberg var de animala nyinvesteringarna ej så omfattande. De kom att utveckla sig betydligt gynnsammare än de vid Storeberg. Vid Storeberg hade årtiondena före 1860-talets mitt drivits ett spannmålsbruk i tidens stil.²⁾ Det kan antagas att jorden blivit tämligen utsugen liksom på så många andra håll.³⁾ Att satsningen på animalieproduktion från slutet av 1870-talet blev så lågräntabel har givetvis flera orsaker.

¹⁾ Prisutveckling för viktigare agrarprodukter: G. Myrdal, *The Cost of Living in Sweden*, s. 206—236.

²⁾ Detta framgår av bevarade kapitalböcker för åren 1836, 1837 och 1858. SGSA, GLA.

³⁾ Allmänt rörande det s.k. utsugningssystemet: E. Sylwan, *Den svenska betsockerindustrin*. I, s. 102—104; O. Bjurling, *Skaraborgs läns sparbank*, s. 67—84.

En ej obetydlig faktor vid försök till kausalanalys torde vara att en del av nyinvesteringarna i jordförbättringar under 1870- och 1880-talen blev en gottgörelse för den tidigare utsugningen av jorden.

Erfarenheterna från de undersökta storjordbruken tiden 1865—1895 kan sammanfattas i tvenne varandra delvis utjämnande satser:

- 1/ För att bibehålla avkastningsnivån krävdes under 1870- och 1880-talen tillskott av näringsmedel i form av foderväxtintegrerade odlingssystem och gödningsmedel. Kapitalförtäringen under tidigare årtionden blev något som måste betalas igen. Nyinvesteringarna torde till en del i realiteten blivit reinvesteringar.
- 2/ Möjligheten att avverka skog i stor skala kunde ha en vinsthöjande effekt av mycket betydande omfattning trots begränsade nyinvesteringar.

Någon större skillnad torde ej ha förelegat mellan net add och vinstkapitalisering för storjordbruk med rika skogsresurser. För slättbygds-gods utan skog synes däremot vinstutvecklingen kunnat ha varit ogynnsam i förhållande till net add.⁴⁾

En vinsthöjande effekt bör ha legat i den växande samhällsapparaten. Järnvägsbyggandet, de förbättrade väg- och vattenkommunikationerna samt den fortlöpande effektiviseringen av det ekonomiska livet hade således karaktären av en nyinvestering som det större jordbruket kunde tillgodogöra sig utan ytterligare utgifter till det allmänna.

För perioden 1840—1865 underströks den stora andelen av från den egna produktionen emanerande driftskostnader. Visserligen ökade varor från marknaden sin andel av driftskostnadsstrukturen, men även tidsavsnittet 1865—1895 dominerades driftskostnaderna av produkter från den egna driften. Under 1870- och 1880-talen steg antagligen real-lönerna.⁵⁾ En tendens till räntesänkning från slutet av 1870-talet samt

⁴⁾ Även slättbygds-gods utan större skogsresurser hade givetvis möjligheter att förbättra räntabiliteten. Exempelvis vid Blomberg beläget ej långt från Storeberg anlades ett brännvinsbränneri under åren kring 1870. Driftsöverskotten från Blomberg under 1870- och 1880-talen utvecklades gynnsamt. De låg i nivå med de bäst ställda undersökta storjordbruken i tab. 9. Kapitalböcker Blomberg 1868—1895. BLg Ba.

⁵⁾ Det är känt från jordbruksstatistik och markegång att jordbruksarbetskraftens löner steg: I. Svenilson, Wages in Sweden. II, s. 97—113. Som påpekats ovan s. 30 möter det emellertid tekniska svårigheter att visa detta med stöd av räkenskapsmaterial.

gynnsamma terms of trade för jordbruksvaror torde emellertid motverkat reallönstegringens vinstsänkande effekt.⁶⁾ Svårigheten att sammanväga motstridiga tendenser har varit påtagliga. Här antages därför kostnads- och intäktsrelationerna vara mycket grovt sett oförändrade.

Såväl avseende nyinvesteringarnas räntabilitet som intäkts- och kostnadsrelationens förändringar har det ej varit möjligt att urskilja några utpräglade skillnader. De undersökta storjordbrukens omgivande häraders bestånd av jordegendom enligt marknadsvärdering låg i fyra fall under den ackumulerade nyinvesteringskostnaden och i tre fall under vinstförändringen tiden från 1860-talets till 1890-talets förra hälft. Avsaknaden av genomgående tendenser i kombination med underlagets ungefärlighet har omöjliggjort några slutsatser rörande mer allmänna utvecklingsdrag för net add, vinstkapitalisering och marknadsvärdering tiden 1865—1895.

Sammanfattning

I syfte att belysa mått på agrar kapitalbildning har åtta storjordbruk undersökts. De gör ej anspråk på att vara representativa för samtliga storjordbruk. De avser att exemplifiera. Marknadsvärderingsdata har kommit att bli mycket ungefärliga. Information avseende vinstkapitalisering och net add är avsevärt säkrare. Detta utesluter ej felinflytelser av olika slag. Tolkningen och analysen av erhållna uppgifter har måst ske med beaktande av utpräglade tendenser.

För tiden 1840—1865 har vissa genomgående drag kunnat urskiljas. Nyinvesteringskostnaden var låg i förhållande till vinstkapitaliseringen vid de undersökta storjordbruken. En viktig faktor härvidlag var möjligheten till nyodling samt tillgången till en expanderande marknad för spannmål. Vid de undersökta storjordbruken var det av stor betydelse om skogsresurserna exploaterades eller ej. Stora avverkningar kunde skapa en mycket avsevärd klyfta mellan vinstkapitalisering och net add. Den stigande prisnivån under 1840- och 1850-talen inverkade i sig på förhållandet mellan net add och vinstkapitalisering. Vinsten kom nämligen att stiga snabbare än den ackumulerade kostnaden för nyinvesteringarna.

⁶⁾ Rörande räntan se ovan s. 25; jordbruksvarornas terms of trade: I. Jörberg, Ekonomisk historia, jordbruksstatistik och depression, s. 106.

Det redovisade materialet rörande de undersökta storjordbruken ger ej någon vägledning för hur förhållandet mellan vinstkapitalisering och marknadsvärdering gestaltat sig. Prisnivåhöjningen under 1840- och 1850-talen torde emellertid skapat finansiella vinster med en tendens mot sjunkande förräntningskrav.

Avsaknaden av genomgående tendenser i kombination med underlagets ungefärlighet har för tiden 1865—1895 omöjliggjort några slutsatser rörande mer allmänna utvecklingsdrag för marknadsvärdering, vinstkapitalisering och net add.

KAP. 3. STORJORDBRUK, MELLANJORDBRUK OCH SMÅJORDBRUK

I kap. 3—8 har undersökningen geografiskt koncentrerats till ett område på Skaraborgs läns slättbygd, vars karaktär belyses i tvenne inledande avsnitt. I övrigt avses följande frågor bli besvarade i detta kapitel. Vad avses med storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk? Var skall gränserna dras mellan storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk? Hur många personer ägde bestånden av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk?

Det valda undersökningsområdet

Vid planeringen av föreliggande regionala undersökning var målsättningen att välja ett helt agrardominerat slättområde. Efter granskning av olika tänkbara alternativ utvaldes såsom undersökningsområde Barne, Laske och Skånings härader på Skaraborgs läns slättbygd.¹⁾ Den geografiska belägenheten visas av karta nedan. På kartan inritade streck med mellanrum betecknar järnvägsnätet under den studerade tidsperioden. De anslutna årtalen anger när järnvägen i fråga började användas.²⁾

Västra stambanan från Göteborg till Falköping togs i bruk år 1858. Först år 1862 var Västra stambanan färdig ända till Stockholm. Järn-

¹⁾ Forskningsarbetet har bedrivits i Göteborg. Med hänsyn till det värdefulla att lätt kunna disponera ett landsarkivs rika källbestånd avseende lokala förhållanden blev det naturligt att välja ett område inom ramen för Göteborgs landsarkivs verksamhetsfält. Att just ett område i Skaraborgs län valdes sammanhänger till en del med att en ekonomisk översikt gjorts för länet avseende bl.a. 1800-talsförhållanden, nämligen O. Bjurling, Skaraborgs läns sparbank.

²⁾ Järnvägarnas sträckning och öppningsår samt synpunkter på deras ekonomiska betydelse: Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser för Skaraborgs län.

De undersökta häraderna - Barne, Laske, Skåning - i Skaraborgs län.

vägen Uddevalla—Vänersborg—Herrljunga började att trafikeras år 1867. Denna järnväg kom att spela en stor roll för den sydvästra halvan av undersökningsområdet. Järnvägen Hjo—Stenstorp—Skara—Lidköping togs i bruk år 1874. Den torde haft betydelse för undersökningsområdets nordöstra del. Järnvägen Håkantorps—Lidköping tillkom år 1877 och järnvägen Skara—Kinnekulle år 1887.

För att avgränsa undersökningsområdet har häradsgränser använts. Var häradsgränserna oförändrade tiden 1832—1892? Avsnitten rörande indelningsfrågor i KB:s femårsberättelser avseende Skaraborgs län och Älvsborgs län har genomgåts.¹⁾ Ökning eller minskning i förhållande till angränsande kommuner i häradet utanför undersökningsområdet har noterats. Därefter undersöktes i taxeringslängderna indelningsförändringarnas värdemässiga konsekvenser. En jämförelse med det totala taxeringsvärdet för de tre häraderna och inträffade förändringar visade nettoförskjutningar på någon promille av det totala taxeringsvärdet. Feltendenser av denna ringa omfattning har i huvudsak bedömts sakna praktisk betydelse. Det torde därför ej vara nödvändigt att korrigera häradindelningen såsom den framgår av rättsmaterial av olika slag.

Näringsliv

I taxeringslängderna redovisades hela den fasta egendomen bland annat fördelad på jordbruksfastighet och annan fastighet. Med jordbruksfastighet avses byggnader, åker, äng, skogsmark, skog samt mark av olika slag. Annan fastighet inrymde kvarnar, sågar, mejerier, smedjor, annan småindustriell verksamhet, större industrianläggningar av olika slag samt bostadshus utan anknytning till jordbruket.²⁾ För åren 1832, 1862 och 1892 har med stöd av taxeringslängderna socknarna i de utvalda häraderna undersökts med avseende på jordbruksfastighets och annan fastighets andel av den totala fasta egendomens värde.³⁾ För att närmare slutsatser skall kunna dragas krävs att taxeringsvärdena för annan fastighet och jordbruksfastighet var jämförbara. Det kan emellertid ej förväntas att så skulle vara fallet. Å andra sidan var

¹⁾ Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser för Skaraborgs och Älvsborgs län.

²⁾ Av taxeringslängderna avseende undersökningsområdet åren 1832, 1862 och 1892 framgår klart vad som var jordbruksfastighet och annan fastighet.

³⁾ Här avses genomgående om ej annat anges med socken och kommun den borgerliga kommunala enheten. Socken och kommun användes därför synonymt.

annan fastighet av ringa omfattning i det studerade området. Eventuella felinflytelser skulle behöva ha en väldig omfattning för att rubba huvuddragen.

Kommuner, där jordbruksfastigheternas värde utgjorde 86 procent eller mer av den fasta egendomen, har betraktats som jordbrukskommuner. Med jordbruksblandkommuner förstås kommuner, där jordbruksfastigheternas värde var 85—66 procent av den fasta egendomen. Kommuner, där jordbruksfastigheternas värde uppgick till 65 procent eller mindre av den fasta egendomen, har angetts som industrikommuner.⁴⁾ Av indelningsgränserna framgår att annan fastighet förutsattes sysselsätta mer folk och framställa mer produktion per kapitalmängd än jordbruksfastighet, eftersom 35 procent annan fastighet skulle vara tillfyllest för att dominera en kommun. Andra gränser kan tänkas. Själva indelningsgränserna spelar emellertid i detta sammanhang en relativt underordnad roll.

De utvalda häraderna bestod av 41 kommuner år 1832.⁵⁾ Av dessa var ej någon industrikommun. Tre var jordbruksblandkommuner. Annan fastighet i de tre kommunerna dominerades av kvarnar. Ensam jordbruksblandkommun år 1862 och 1892 var Marum. Någon industrikommun förekom ej år 1862. För år 1892 var en kommun formellt sett industrikommun. Annan fastighet svarade nämligen för 63 procent av den fasta egendomen i Vara 1892. I anknytning till järnvägsstationen i Vara hade ett samhälle växt fram i den tidigare helt agrara socknen.⁶⁾ Trots Vara sockens nonagrara karaktär har den medtagits i undersökningsområdet. Den svarade nämligen blott för några få procent av det totala taxeringsvärdet för jordbruksfastigheter i undersökningsområdet. Den inom undersökningsområdet belägna staden Skara har däremot uteslutits.

Undersökningsområdets agrara karaktär understrykes ytterligare, om för samtliga kommuner i undersökningsområdet adderas all jordbruksfastighet å ena sidan och all annan fastighet å den andra. För år 1832 svarade nämligen jordbruksfastigheterna för 96 procent av den

⁴⁾ Indelning efter D. S. Thomas, *Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements*, s. 213.

⁵⁾ Smärre förändringar skedde i kommunindelningen. Antalet kommuner åren 1862 och 1892 var därför ej exakt samma som år 1832.

⁶⁾ Rörande stationssamhällen: E. F. Heckscher, *Till belysning af järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling*, s. 54—81, 163—166.

totala fasta egendomens värde, medan för år 1862 och 1892 jordbruksfastigheternas andel av den totala fasta egendomens värde var 97 procent.

Tiden 1832—1892 skedde en successiv förbättring av vägväsendet.⁷⁾ Före järnvägarnas epok var vattenvägarna av stor betydelse för den inrikes samfärdseln.⁸⁾ Undersökningsområdet låg ej i omedelbar anslutning till Väneren. Delar av den agrara avsaluproduktionen torde via Vänerhamnar ha förts för export till Göteborg och Uddevalla.⁹⁾ Järnvägarna kom från 1860-talet att förändra undersökningsområdets ekonomiska liv.¹⁰⁾ Särskilt jordbruk i nära anslutning till de nya järnvägsstationerna fick väsentligt sina inköps- och försäljningsmöjligheter förbättrade. Skaraborgs län fältmättes åren 1877—1882, varför relationerna i tab. 12 ej är representativa för någon annan del av den studerade tidsperioden 1832—1892 än åren kring 1880. Rent allmänt ger tab. 12 en bild av utpräglad slättkaraktär för undersökningsområdet i jämförelse med den övriga delen av Skaraborgs län.

Tab. 12. *Den produktiva markens fördelning i % på åker, äng och skog för Barne, Laske och Skånings härader samt för övriga delen av Skaraborgs län omkring 1880.*

Område	Åker	Äng	Skog
Barne, Laske och Skånings härader	71	5	24
Övriga delen av Skaraborgs län	39	9	52

Källor: Beskrifning till ekonomiska kartan.

Ann. I: Skaraborgs län fältmätt 1877—1882.

Det skulle även vara av intresse att jämföra ägofördelningen för Barne, Laske och Skånings härader med andra slättbygder i Sverige. Den ekonomiska kartläggningen av Syd- och Mellansverige skedde tiden 1859—1934.¹¹⁾ Avsevärda förändringar i ägofördelningen inträffade under denna tidsrymd. Detta möjliggör en jämförelse olika slättbygder emellan endast med avseende på utpräglade tendenser. Även i ett vidare rumsligt sammanhang framstår likväl undersökningsområdet som en utpräglad slättbygd.

⁷⁾ Se allmänt härom: Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser för Skaraborgs län.

⁸⁾ Rörande utvecklingen i stort: T. Thorburn, Sveriges inrikes sjöfart, s. 29—81.

⁹⁾ Se allmänt härom: G. Fridlitzius, Swedish Corn Export in the Free Trade Era, s. 94—99.

¹⁰⁾ E. F. Heckscher, a.a., s. 118—125; O. Bjurling, a.a., s. 117—118, 157.

¹¹⁾ Rörande det ekonomiska kartverket och dess beskrivning: B. Thordeman, Sveriges ekonomiska kartor.

Allmänt om jordegendomsstorlekar

Jordegendom och jordbruk används som regel synonymt, men jordegendom är det vidare begreppet och omfattar alla slag av jord med eller utan gröda och skog. Termen jordbruk däremot brukar i allmänhet anknytas till en driftsenhet med spannmål och djur. En viss vaghet har emellertid blivit ofrånkomlig i föreliggande undersökning. Det har nämligen ej varit möjligt att närmare angiva i vad mån enheter i lagfartsprotokoll, taxeringslängder och husförhörlängder varit jordbruk i bemärkelsen driftsenheter.

När storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk omnämns så åsyftas en ägandeenhet av en viss storlek. Denna var emellertid ej alltid ett jordbruk i bemärkelsen driftsenhet. För att vara på säkra sidan skulle termerna storjordegendom, mellanjordegendom och småjordegendom behöva användas. De torde emellertid vara språkligt sett mindre lyckade. Här har därför valts att använda benämningarna storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk.

De olika jordegendomarna i undersökningsområdet divergerade avsevärt ifråga om storlek. Storjordbrukens motpol storleksmässigt var familj jordbruken, där familjemedlemmarna i huvudsak svarade för arbetskraften. Termerna familj jordbruk och småjordbruk användes här synonymt. I jämförelse med familj jordbruken kunde storjordbruken vara flera hundra gånger så stora.¹⁾

Löner i egentlig mening synes ej ha delats ut till de olika familjemedlemmarna vid familj jordbruken. Driftskostnadsbegreppet torde därför ej ha haft någon påtaglig realitet. Föreställningen om beräkning av ränta på eget kapital bör även ha varit uttunnad. Familj jordbrukaren såg tydligen ett jordbruk i första hand som ett arbetstillfälle.²⁾

Familj jordbruk förknippas gärna med självhushållning. Produk-

¹⁾ Ur 1862 års taxeringslängd skall tvenne exempel anföras. Handlaren Thomas Frisk ägde i Lundby socken Lundby herregården med underlydande gårdar taxerade till 150 000 kronor. I samma socken ägde tio jordägare hemman taxerade till 500 kronor eller därunder. Patron Gylling ägde i Vånga socken Höberg med underlydande gårdar taxerade till 161 800 kronor. I samma socken ägde elva jordägare hemman taxerade till 500 kronor eller därunder.

²⁾ Det grundläggande arbetet rörande familj jordbrukens sätt att fungera ekonomiskt torde vara A. Chajanov, *On the Theory of Peasant Economy*. Chajanovs delvis banbrytande resultat publicerades på 1920-talet. Det empiriska underlaget var i första hand agrara förhållanden i de västra delarna av Ryssland vid 1900-

tionen skulle i första hand vara inriktad på att täcka familjemedlemmarnas konsumtion. Det kan emellertid ej ha varit fråga om en total självhushållning. För att betala bland annat skatter samt förnödenheter som kaffe och salt krävdes att mer producerades än vad som konsumerades.

Med företag avses vanligtvis en för marknaden i vinstsyfte producerande enhet med anställd arbetskraft. Familj jordbruken hade som regel ej några anställda. De producerade i begränsad omfattning för marknaden. Det kan ifrågasättas, om vinsten var det väsentliga. Storstjordbruken däremot var utpräglade företag. De hade många anställda och producerade för marknaden i vinstsyfte.³⁾

Vad som totalt producerades på ett familj jordbruk under ett år kallas här totalintäkt. För familj jordbrukaren var troligen ej totalintäkten under den studerade tidsrymden en känd storhet. Rent allmänt torde emellertid vissa föreställningar förefunnits rörande hur mycket som krävdes för att ge livsmedel åt familjen, foder åt kreaturen, utsäde samt möjliggöra betalning av skatter och vissa kontantutgifter.

Även på andra punkter förelåg skillnader mellan storjordbruk och familj jordbruk. Storstjordbruken drevs som regel med en mer avancerad teknik än familj jordbruken.⁴⁾ Med hänsyn bl.a. till att storjordbruken mer inriktades på marknadsavsättning än familj jordbruken torde storjordbruken ha varit mer konjunkturkänsliga än familj jordbruken.

Betydande skillnader förelåg ifråga om hushållningssystem mellan å ena sidan storjordbruk och å andra sidan familj jordbruk, vilket motiverat det i detta kapitel gjorda försöket att indela jordegendom i storleksgrupper.

talets början. Chajanov understryker bondejordbrukens karaktär av familj jordbruk och som sådana ej företag i gängse bemärkelse. För svenskt vidkommande har ej några egentliga undersökningar gjorts i denna fråga.

³⁾ Av källmässiga skäl möter stora svårigheter att visa hur produktionen för familj jordbruken fördelade sig på förbrukning och marknad. Gjorda bearbetningar av storjordbruksräkenskaper tyder på att något sådant som hälften tenderade att gå till förbrukning och hälften till marknad under 1860-talet. Se härom S. Martinius, *Befolkningsrörlighet*, s. 126—127.

⁴⁾ Det är vanskligt att närmare söka fastställa divergensernas omfattning ifråga om produktionsteknisk nivå mellan stora och små enheter inom jordbruket. En viss skillnad produktionstekniskt mellan storjordbruk och familj jordbruk brukar antagas i litteraturen. Se exempelvis O. Bjurling, a. a., s. 88—89.

Gräns storjordbruk — mellanjordbruk

Antalet anställda kan användas för att avgränsa storjordbruk gentemot mindre enheter.¹⁾ Utmärkande för storjordbruket skulle vara att det hade flera anställda. Redan en översiktlig granskning av taxeringslängder och husförhörlängder har emellertid visat förekomsten av ett antal relativt små jordbruk med flera anställda. Det fanns således en storleksgrupp mellan familj jordbruken och storjordbruken. Den benämnes mellanjordbruk. Antalet anställda är således ej användbart som storlekskriterium. Här har valts att sätta likhetstecken mellan ståndspersonsjordbruk och storjordbruk. Med ståndspersonsjordbruk avses ett jordbruk som ägdes och aktivt brukades av en ståndsperson.

Nästan alla tillhörande adelsståndet och prästeståndet räknades till ståndspersonernas krets. Inom borgerskapet fanns grupper såsom diversehandlare och hantverkare, vilka vanligtvis ej betraktades såsom ståndspersoner i egentlig mening. De personer, som ej tillhörde de tre övre stånden, men som rent allmänt hade en samhällsställning i paritet med dem, brukar omnämnas såsom ofrälse ståndspersoner. Hit hörde ofrälse civilämbetsmän, officerare, underofficerare, brukspatroner, sessionater, läkare, lärare, advokater m.fl. likställda grupper.²⁾ Att ståndssamhället formellt avskaffades vid 1860-talets mitt torde ej väsentligt förändrat den grundläggande distinktionen mellan ståndspersoner och lägre sociala skikt. Inkomstnivån och förmögenhetsställningen spelade tydligen en stor roll under hela den här studerade tidsrymden. Här har valts att ge termen ståndsperson en vid innebörd. Som ståndspersonernas lägsta skikt har betraktats underofficerare, länsmän, inspektorer och andra jämställda kategorier.

Med kvalificerad arbetskraft i landsbygdsdistrikt av undersökningsområdets karaktär avses förmän, såsom rättare och stallare, samt hantverkare, såsom smeder och snickare. Den kvalificerade arbetskraften hade vid 1800-talets mitt ofta löner på samma nivå som för ståndspersonsskiktets nedersta kategorier. Den kvalificerade arbetskraften har emellertid ej betraktats såsom ståndspersoner.

I taxeringslängden för år 1862 har jordegendomsägarna i undersökningsområdet indelats i ståndspersoner och ej ståndspersoner. De

¹⁾ Med mindre enheter och mindre jordbruk avses i denna undersökning mellanjordbruk och småjordbruk.

²⁾ Allmänt om ståndspersoner: S. Carlsson, Ståndssamhälle och ståndspersoner, s. 10—11; S. Carlsson, Bonden i svensk historia, s. 382—387.

största enheterna ägdes undantagslöst av ståndspersonsgruppen.¹⁾ Jordbruk av en storleksordning på omkring 30 000 kronors taxeringsvärde hade både ståndspersoner och personer utan ståndsmässig titel som ägare.

Det är således ej möjligt att med stöd av kategoriindelningen ståndsperson och ej ståndsperson dra någon *exakt* gräns. Någonstans måste emellertid en gränslinje fixeras. Den har satts vid 30 000 kronors taxeringsvärde enligt 1862 års taxeringslängd.

Gräns mellanjordbruk — småjordbruk

Familj jordbruket hade som regel ej några anställda. Det torde därför vara lämpligt att låta förekomsten av anställd personal skilja mellanjordbruk från familj jordbruk.

Samtliga jordbruk enligt 1862 års taxeringslängd med ett taxeringsvärde under 30 001 kronor var omkring 3 000 till antalet. Undersökningsområdet har indelats i 15 områden. Från vart och ett av dessa har dragits 50 element i form av obundna slumpmässiga urval. Ett urval om 750 element har således erhållits. Undersökningsenheternas arbetskraftsförhållande har därefter undersökts med stöd av husförhörslängderna.²⁾ För vart och ett av de undersökta jordbruken har antalet anställda bestämts.

Jämförelser mellan husförhörslängder och storjordbruksräkenskaper har visat förekomsten av ej obetydliga divergenser vad beträffar redovisningen av antalet anställda vid enskilda storjordbruk.³⁾ Vi vet emellertid ej om samma skillnad förelåg för de mindre enheterna inom jordbruket. Inom varje församling fanns ett växlande antal personer som ej redovisades i anslutning till något jordbruk. Detta tyder på att någon större exakthet ej bör förväntas. Här är ambitionsgraden emellertid ej att i detalj undersöka antalet anställda vid olika jordegendomsstorlekar utan endast få fram grova hållpunkter. Med denna målsättning torde husförhörslängderna vara ett användbart källmaterial.

Urvalet om 750 jordbruk med ett taxeringsvärde under 30 001 kronor har indelats i jordbruk med och utan anställda. Jordbruk utan anställda var storleksmässigt ej en homogen grupp. De dominerade visserligen

¹⁾ Detta har framgått av husförhörslängderna. Rörande detta källmaterial se källor till tab. 17.

²⁾ Se källor till tab. 17.

³⁾ S. Martinius, a.a., s. 15—16.

helt jordegdomar under 3 500 kronors taxeringsvärde, men å andra sidan förekom det ett antal jordbruk med taxeringsvärde på 10 000 kronor och även däröver, som ej hade några anställda. Samtidigt hade ett antal jordbruk med ett taxeringsvärde på omkring 5 000 kronor en eller flera anställda.

Varför var gränsen så utdragen mellan jordbruk med och utan anställda? En förklaring härtill bör sökas däri att taxeringsvärdet ingalunda återgav olika jordegdomars verkliga värde och storlek. Väl så betydelsefullt torde emellertid ha varit barnens ålder. Ett samband har således konstaterats mellan medelålder för barnen och förekomsten av anställd arbetskraft. Även relativt stora enheter kunde sakna anställda om barnens medelålder var hög. Då barnens medelålder var låg kunde anställd arbetskraft förekomma även vid små enheter. Ett familj jordbruk tvingades således när barnen var små att ha viss personal anställd. Detta innebär att skiljelinjen mellan familj jordbruk och mellan jordbruk ej bör sättas, där exempelvis 95 procent av jordbruken ej hade någon anställd arbetskraft utan betydligt lägre. Här har för år 1862 gränsen mellan familj jordbruk och mellan jordbruk fixerats vid 5 000 kronors taxeringsvärde.

Gränser mellan jordegdomsstorlekar

Gränser har fastställts i 1862 års taxeringsvärden mellan storjordbruk, mellan jordbruk och småjordbruk. Med stöd av dessa har jordegdomsbeståndet fördelats på storlekar för 1862. Det skulle emellertid även vara av värde att få fram gränser mellan storjordbruk, mellan jordbruk och småjordbruk för 1832 och 1892. Om taxeringsvärdena i sin förändring försköts i samma takt för bestånd av storjordbruk, mellan jordbruk och småjordbruk, skulle själva förändringen i taxeringsvärdena ej spela någon roll. Gränserna för 1862 finge förskjutas i samma proportion som taxeringsvärdet förändrats. Förändrades taxeringsvärdena proportionellt för bestånd av jordegdomsstorlekar mellan de studerade tidpunkterna 1832, 1862 och 1892?

Jordegdomar med ett taxeringsvärde om 30 001 kronor och däröver år 1862 har uppsökts i 1832 års taxeringslängd. Ett ej obetydligt antal storjordbruk enligt 1862 års taxeringslängd var uppdelade på mindre enheter år 1832. Även dessa har medtagits. Samma förfarande har använts för bestånd av mellan jordbruk. Data avseende bestånd

av småjordbruk har erhållits som skillnaden mellan det totala taxeringsvärdet och det avseende bestånd av storjordbruk och mellanjordbruk. Samma tillvägagångssätt har använts för att få fram data avseende 1892 (tab. 13).

Tab. 13. *Taxeringsvärden för bestånd av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk för Barne, Laske och Skånings härad 1832, 1862 och 1892. 1862=100.*

År	Storjordbruk	Mellanjordbruk	Småjordbruk
1832	21	20	21
1862	100	100	100
1862	100	100	100
1892	117	127	146

Källor: Taxeringslängder Barne, Laske och Skånings härad 1832, 1862 och 1892. GLA.

Anm. I: De absoluta talen bakom relativtalen i tab 13 framgår av information rörande 1862 års data enligt tab. 14.

Skillnaderna i tillväxttakt för bestånd av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk tiden 1832 till 1862 var ringa. För tiden 1862—1892 var skillnaderna mer omfattande. De utgör en felkälla. Vid bestämning av gränser i tidigare avsnitt diskuterades endast med utgångspunkt från 1862 års förhållanden. Det bör noteras att ej obetydliga förändringar inträffade tiden 1832 till 1892. Strukturförändringar för antal ägare av jordegendomsstorlekar och för jordegendomsstorlekars värde tolkas därför med avseende endast på utpräglade tendenser.

Bestånd av jordegendomsstorlekar

För åren 1832, 1862 och 1892 har taxeringslängderna för Barne, Laske och Skånings härad bearbetats. Annan fastighet än jordbruksfastighet jämte ej bevillningsskyldig jordbruksfastighet har uteslutits. I tab. 14 och 15 lämnas uppgift om antal ägare av och taxeringsvärde för storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk. Felinflytelser förknippade med gränsdragningen berördes i föregående avsnitt. Det finns emellertid även felkällor förbundna med ägandets redovisning i taxeringslängden. I taxeringslängden återgavs som regel jordinnehavet på ett ställe i anknytning till jordägaren. En jordägare kunde

redovisas som jordägare på flera ställen inom en och samma socken. Därtill kom att en person kunde äga jord i flera socknar. Syftet är att få fram i möjligaste mån vad en person ägde. Varje jordägare har erhållit vissa identifieringsdata. Här har förutom för- och efternamn valts födelseår, födelsemånad, födelsedag samt födelseort.

I tab. 16 och 17 har antal ägare av och taxeringsvärde för storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk redovisats med korrigeringsfaktor att en och samma person kunde äga jordegendom på mer än ett ställe i taxeringslängden. Ägandet har blivit något mer koncentrerat när hänsyn tagits till förekomsten av jordägare återgivna på flera ställen i taxeringslängden.

Sammanfattning

Som undersökningsområde för kap. 3—8 har valts Barne, Laske och Skånings härader på Skaraborgs läns slättbygd. Undersökningsområdet kom ej att beröras av det senare 1800-talets industrialiseringstendenser. Detta utesluter ej förändringar. Järnvägsbyggandet årtiondena efter 1860 kom att få genomgripande inflytelser på det ekonomiska livet.

Skilnader i hushållningssystem mellan storjordbruk och familj jordbruk har motiverat jordegendomens indelning i storleksgrupper. De större jordegendomarna benämnes här storjordbruk. Familj jordbruken omnämnes som småjordbruk. Storleksgruppen mellan storjordbruk och småjordbruk betecknas som mellanjordbruk. Antalet ägare till storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk har beräknats för åren 1832, 1862 och 1892.

Tab. 14. *Taxeringsvärde för bestånd av jordegendom i % fördelat på storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk ut i n beaktande av att en och samma jordägare kunde äga jordegendom på mer än ett ställe i taxeringslängden för Barne, Laske och Skånings härad 1832, 1862 och 1892.*

År	Bestånd av jordegendom i 000-tal kronor	Stor- jordbruk %	Mellan- jordbruk %	Små- jordbruk %
1832	3 550	25,3	53,7	21,0
1862	16 837	24,1	46,8	29,1
1892	21 875	16,8	50,1	33,1

Tab. 15. *Antal jordegendomsägare i % fördelade på ägare till storjordbruk, mellan-
jordbruk och småjordbruk ut i n beaktande av att en och samma jordägare kunde
äga jordegendom på mer än ett ställe i taxeringslängden för Barne, Laske och Skånings
härad 1832, 1862 och 1892.*

År	Jordegendomsägare Antal	Storjord- bruksägare %	Mellanjord- bruksägare %	Småjord- bruksägare %
1832	2 412	2,3	41,1	56,6
1862	3 095	1,8	27,9	70,3
1892	3 933	1,0	23,8	75,1

Källor tab. 14 och 15: Taxeringslängder Barne, Laske och Skånings härad 1832, 1862 och 1892. GLA.

Tab. 16. *Taxeringsvärde för bestånd av jordegendom i % fördelat på storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk med beaktande av att en och samma jordägare kunde äga jordegendom på mer än ett ställe i taxeringslängden för Barne, Laske och Skånings härad 1832, 1862 och 1892.*

År	Bestånd av jordegendom i 000-tal kronor	Stor- jordbruk %	Mellan- jordbruk %	Små- jordbruk %
1832	3 550	28,5	52,1	19,4
1862	16 837	25,5	46,5	28,0
1892	21 875	16,8	50,6	32,7

Tab. 17. *Antal jordegendomsägare i % fördelade på ägare till storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk med beaktande av att en och samma jordägare kunde äga jordegendom på mer än ett ställe i taxeringslängden för Barne, Laske och Skånings härad 1832, 1862 och 1892.*

År	Jordegendomsägare Antal	Storjord- bruksägare %	Mellanjord- bruksägare %	Småjord- bruksägare %
1832	2 268	2,3	42,2	55,5
1862	2 980	1,8	28,6	69,6
1892	3 896	1,1	24,2	74,8

Källor tab. 16 och 17: Taxeringslängder Barne, Laske och Skånings härad 1832, 1862, 1892. GLA; husförhörslängder för den församlingsmässiga motsvarigheten till Barne, Laske och Skånings härad 1832 och 1862. GLA; husförhörslängder 1892 vilka förvarades i följande arkiv: Eling, Laske-Vedum, Södra Lundby, Västerbitterna, Österbitterna. BKA; Barne-Åsaka, Essunga, Fåglum, Kyrkås, Lekåsa. EKA; Härlunda. HKA; Fyrunga, Jung, Öttum. JKA; Kvånum. KVKA; Larv, Laske-Tråvad, Långjum, Skånings-Tråvad. LKA; Long. LOKA; Eðsvära, Norra Vånga. NVKA; Naum, Ryda, Södra Kedum. RKA; Härjevad, Saleby, Trässberg, SKA; Händene, Skara landsf. SLKA; Skånings-Åsaka. SÅKA; Skallmeja, Synnerby, Västra Gerum. SKLA; Hällum, Skarstad, Vara, Önum. VAKA; Marum, Vinköl. VKA.

Ann. I: För några församlingar avseende 1862 har ej husförhörslängder funnits på GLA.

KAP. 4. MÅTT PÅ JORDEGENDOMSPRIS OCH BERÄKNADE MARKNADSVÄRDEN

Grundläggande metodiska och tekniska problem förknippade med mätning av jordegendoms prisutveckling och marknadsvärdering har nödvändiggjort en utförlig behandling. Försök har gjorts att få fram tillvägagångssätt som bäst svarar mot relevanta metodiska krav.

Jordegendom såsom agrar tillgångspost

Med fasta tillgångar inom jordbruket avses här åker, äng, skog, övrig mark samt byggnader, medan med rörliga tillgångar förstås kreatur, redskap, maskiner samt lager. Då här omnämnes jordegendoms prisutveckling och beräknade marknadsvärde avses de fasta tillgångarna.

Någon modern utredning har ej gjorts med syfte att få fram de fasta tillgångarnas roll i den agrara tillgångsstrukturen för svenskt vidkommande. Detta utesluter ej ansatser. I en undersökning publicerad år 1890 redovisas uppskattningar rörande den svenska nationalförmögenhetens fördelning på viktigare poster för år 1885, där bl.a. lämnas uppgifter rörande fasta och rörliga agrara tillgångar. I de rörliga tillgångarna inkluderas ej bohag och husgeråd, fordringar samt växtlager.¹⁾ Värderingen av de rörliga tillgångarna har skett efter schablonmässiga grunder.²⁾ De fasta tillgångarna har återgivits såsom justerade taxeringsvärden.³⁾ År 1885 skulle de fasta tillgångarna svara för 82 procent av de agrara totaltillgångarna.⁴⁾

De fasta tillgångarnas andel av totaltillgångarna låg fördelade kring värden på 85 à 75 procent under 1860-talets förra hälft avseende här

¹⁾ P. Fahlbeck, Sveriges nationalförmögenhet, s. 42-43, 54-55.

²⁾ Detta framgår av Fahlbecks redovisning av beräkningsgrunderna: P. Fahlbeck, a.a., s. 40-43.

³⁾ Fahlbeck har gjort höjningar i jordbruksfastigheternas taxeringsvärden med 16 procent. Se utförligare härom P. Fahlbeck, a.a., s. 23-24.

⁴⁾ P. Fahlbeck, a.a., s. 56.

undersökta storjordbruk.⁵⁾ Med stöd av bouppteckningsdata har liknande relationer erhållits för såväl 1830-talets början som tiden omkring 1860.⁶⁾ För amerikanska förhållanden har gjorts en relativt grundlig studie bl.a. rörande de fasta tillgångarnas andel av totaltillgångarna inom jordbruket åren 1870, 1880 och 1890.⁷⁾ Staterna i nordöstra delen av USA har uppfattats som mest likartade med svenska förhållanden och har därför redovisats i tab. 18.⁸⁾ Uppgifterna bygger till stor del på grova uppskattningar.⁹⁾ Resultatens till synes entydiga karaktär utesluter därför ej felkällor av olika slag. Slående är emellertid relationernas ringa avvikelser både tidsmässigt och regionalt.

Tab. 18. *Fasta tillgångar i % av rörliga plus fasta tillgångar för vissa områden i USA 1870, 1880 och 1890.*

År	Appalachian	Corn Belt	Lake States	Northeast
1870	77	80	80	82
1880	77	77	77	82
1890	77	77	78	79

Källa: A. Tostlebe, *Capital in Agriculture: Its Formation and Financing*. s. 66—69.

Anm. I: Med rörliga tillgångar avses redskap och maskiner, kreatur och växtlager. Husgeråd, fordringar och kontanter ingår således ej.

Allmänt om förutsättningar att mäta prisförändringar för jordegendom

Förutsättningen att konstruera en prisindex för jordegendom med stöd av på varandra följande urval är bl.a. att urvalen tillkommit i form av obundna slumpmässiga urval. Även om urvalen tillkommit fullt regelrätt som obundna slumpmässiga urval, skulle emellertid ej detta helt ha eliminerat alla felkällor vid mätning av prisförändring för jordegendom. Alla jämförelser mellan urval förutsätter nämligen vissa urvalsfel.

⁵⁾ Se ovan s. 26—28.

⁶⁾ Se nedan s. 128, 144.

⁷⁾ A. S. Tostlebe, *Capital in Agriculture: Its Formation and Financing*.

⁸⁾ Vad som avses med Appalachian, Corn Belt osv. framgår av A. S. Tostlebe, a.a., s. 8.

⁹⁾ A. S. Tostlebe, a.a., s. 177—185.

Varför gick vissa gårdar i handel och andra inte? Var slumpen bestämmande? Dessa frågor har även varit aktuella för andra. Även om urvalen ej kan strikt betraktas såsom obundna slumpmässiga urval förfares som om urvalen vore obundna och slumpmässiga.¹⁾ Vaksamhet måste iakttagas vid tolkningen av prisdata. De ej strikt uppfyllda kraven på obundenhet och slumpmässighet kan nämligen i ej kontrollerbara avseenden ha givit upphov till vissa felinflytelser.

I vilken mån uppfyller andra priser för 1800-talsförhållanden här ställda krav i fråga om urvalsmetoden? Som jämförelse väljs markegångsprisen. Prisdata avseende fögderier har bevarats i form av markegångspriser på bl.a. havre. Ett fögderi omfattade som regel flera härader. Fögderidata sammanställdes till länsdata. Dessa utgör vårt huvudsakliga underlag för länsvisa pridförskjutningar.²⁾ Markegångsprisen för havre för ett fögderi byggde ej på medeltal för samtliga transaktioner inom ett fögderi. Ej heller rörde det sig om något obundet slumpmässigt urval av transaktioner med havre. Markegångsprisen var uppskattningar. Verkställda uppskattningar kanske träffade nära det verkliga genomsnittliga marknadspriset för ett fögderi. Vi vet emellertid ej med bestämdhet om så var fallet. Det finns nämligen ej möjlighet att få fram uppskattningarnas underlag i form av enskilda prisnoteringar.

För ett antal storjordbruk finns prisdata. Vidare har priser från vissa institutioner, såsom fångelser, sjukhus och liknande, påträffats. Redan en ytlig blick på källäget visar emellertid den begränsade möjligheten att få fram obundna slumpmässiga urval för samtliga transaktioner med havre för ett prisområde.³⁾ Den grundläggande förutsättningen att mäta pridförändringar för havre med stöd av markegången under 1800-talet föreligger således ej.

¹⁾ Jfr. R. Adamson, Järnavsättning och bruksfinansiering, s. 135—138; E. Carlegrim, Fastighetsmarknad, s. 154.

²⁾ Allmänt om markegångssättningen: G. Myrdal, *The Cost of Living in Sweden*, s. 25—32.

³⁾ G. Utterström, *Jordbrukets arbetare*. I, s. 876 not 279 har efterlyst en konfrontation mellan markegång och marknadspriser för att på så sätt få hållpunkter på markegångens karaktär. Vissa ansatser har gjorts att jämföra markegången med faktiskt betalda priser: S. Mårtenson, *Bryggerinäringen i Göteborg*. I, s. 271—273; S. Martinius, *Befolkningsrörlighet*, s. 93—95. Vidare har mindre försök gjorts att jämföra olika markegångspriser sinsemellan samt att jämföra markegången med andra prisuppskattningar: G. Fridlitzius, *Markegång och marknadspris vid 1800-talets mitt*; S. Martinius, a.a., s. 93—95.

Det är av vikt att ha ovan förda resonemang i minnet, när betingelserna för mätning av prisutveckling för jordegendom diskuteras. De statistiska förutsättningarna är ej helt uppfyllda att mäta prisutveckling för jordegendom. Urvalen av jordegendom kan blott i bästa fall sägas dragna på liknande sätt som obundna slumpmässiga urval. För jordegendom har det likväl varit möjligt att få fram ett stort antal transaktioner. För havre kan däremot ej samma täckning av det totala antalet transaktioner uppnås.

Jordegendom gick i handel liksom havre. Vid bestämning av prisförändringar föreligger emellertid en grundläggande skillnad. För exempelvis femtio riksdaler erhöles ett visst antal tunnor havre. Var alla havretunnor lika stora? Visserligen kan vissa mindre skillnader förutsättas, men i stort sett torde en tunna havre varit samma sak i olika delar av landet. För jordegendom fanns ej på samma sätt något enhetligt mått såsom exempelvis havretunnan. Är det möjligt att beräkna prisutveckling för jordegendom enbart med stöd av prisuppgifter? Förutsättningarna härför skulle vara, att undersökningsmaterialet var lika stort, att storleksstrukturen var densamma samt att materialet var ungefärligen normalfördelat för hela undersökningsperioden. De angivna betingelserna kan utan tvekan betecknas som helt orealistiska. Det är därför nödvändigt att relatera jordegendomspriset till något. Till vad skall då jordegendomspriset relateras? I följande avsnitt skall försök göras att besvara denna fråga.

Val mellan metoder

Den valda metoden skall möjliggöra studiet av prisutveckling för olika jordegendomsstorlekar. Ett annat krav är att prisförändringar skall registrera ej blott förskjutningar i den allmänna prisnivån utan även nyinvesteringar. Med denna begränsning av vad som efterfrågas bortfaller pris/areal metoden. I sin konkreta utformning bygger den på att köpeskillingar ställs samman med arealuppgifter för helst samma år. Arealförändringar redovisas ej genom pris/areal metoden. Jordförbättringar av olika slag med syfte att höja den befintliga åkerjordens kvalitet registreras således men ej nyodling. Nyodlingarna var mycket avsevärda särskilt årtiondena före 1860-talets mitt. Mot denna bakgrund framstår metoden som föga lämplig för detta tidsavsnitt.

Det skulle vara av vikt att erhålla ett mått på prisförändringar för jordegendom som återger prisnivåförskjutningar i kombination med stigande eller fallande hektarpris. Härför krävs prisdata och arealuppgifter samtida inom årets ram. I samband med den intensiva skiftesepoken årtiondena före 1860-talets mitt kartlades ett stort antal gårdar. Att få fram samtida pris- och arealuppgifter torde emellertid ej vara möjligt annat än i ett begränsat antal fall. För att ett eventuellt undersökningsmaterial ej skall bli alltför litet krävs ett accepterande av en tidsmässig diskrepans mellan överlåtelse-tidpunkten och arealbestämningen.¹⁾ Här inkommer en allvarlig felkälla. Terminologien var ej helt konsekvent vid klassificering av jord.²⁾ Köpeskillingarna avsåg ej blott arealen utav åker, äng, skog och impedimenta utan även byggnader av olika slag. Värdet för byggnaderna skulle behöva elimineras. Detta ter sig rent tekniskt såsom en svår uppgift.³⁾ Pris/areal metodens begränsningar har med de givna källmässiga förutsättningarna bedömts såsom alltför stora. Den har för här aktuella syften måst utmönstras.

En genomgång av de källmässiga betingelserna har fört fram följande metoder för att mäta prisutveckling för jordegendom:

1. Pris/äganperiod
2. Pris/mantal
3. Pris/taxeringsvärde

De tre metoderna återger prisnivåförskjutningar plus nyinvesteringar. I andra här väsentliga avseenden är de emellertid av växlande kvalitet.

Att mäta prisutveckling för jordegendom enligt pris/äganperiod

¹⁾ För tiden 1876—1920 har prisutvecklingen för jordegendom täckande vissa områden i Väst- och Mellansverige studerats i ett arbete av K. Åmark, Undersökning angående jordegendomsvärdenas utveckling i Sverige och vissa främmande länder. Åmark har använt pris/areal metoden. Undersökningsmaterialet hos Åmark är mycket begränsat i förhållande till undersökningsområdets omfattning. En viss tidsmässig diskrepans mellan överlåtelse-tidpunkt och arealbestämning har accepterats. K. Åmark, a.a., s. 8.

²⁾ Jfr. J. Svensson, Jordbruk och depression, s. 24—26.

³⁾ K. Åmark har utgått från köpeskillingar å ena sidan och uppgifter om odlad jord i form av åker plus reducerad äng å den andra. Köpeskillingarna avsåg ej blott åker och reducerad äng utan även skog, byggnader av olika slag samt impedimenta. Åmark måste därför ha gjort justeringar för den del av köpeskillingen som ej avsåg odlad jord. Detta har tydligen i huvudsak skett så att »egendomar med större areal skogs- och betesmark än tre gånger arealen odlad jord utslutits». K. Åmark, a.a., s. 9.

metoden tillgår schematiskt sett så, att data skaffas fram rörande inköpspris, inköpsår, försäljningspris, försäljningsår samt omständigheter kring transaktionerna. Diskrepanser mellan inköpspris och försäljningspris relateras till ägandeperioden. En erhållen skillnad mellan inköpspris och försäljningspris i förhållande till ägandeperioden ger en genomsnittlig prisförändring.⁴⁾

Om vanligtvis en ringa tidsrymd förflöt mellan inköp och försäljning, skulle metoden visserligen ge en viss utjämning av årsdata men likväl någorlunda avspegla förändringar även på relativt kort sikt. Mer än ett decennium förflöt emellertid i ett stort antal fall mellan inköp och försäljning. Metoden skulle därför avspegla förskjutningar i mycket utjämnade tal. I ett betydande antal fall torde endera av de båda transaktionerna ej varit ett fritt köp tillkommet under marknadsmässiga förhållanden. Detta medför att antalet element i ett eventuellt undersökningsmaterial blir begränsat. Därtill kommer att för varje element krävs tvenne transaktioner, medan för metoder enligt 2 och 3 som regel en transaktion ger ett element. Vidare torde det möta svårigheter att få fram prisutveckling för jordegendomsstorlekar.

I undersökningsområdet var huvuddelen av jordegendomarna mantalsatta. Det totala antalet mantal undergick ej några förändringar.⁵⁾ Däremot förekom mantalsklyvningar i betydande omfattning. Köpe-skillningarna kan omräknas till pris per mantal.⁶⁾ Pris/mantal metoden möjliggör studiet av mer kortsiktiga förskjutningar än pris/ägandeperiod metoden. Vidare blir undersökningsmaterialet större. Genom pris/mantal är det möjligt att studera prisutvecklingen för olika jordegendomsstorlekar säkrare än enligt pris/ägandeperiod. Pris/mantal måste därför ges ett klart försteg framför pris/ägandeperiod metoden.

Pris/mantal och pris/taxeringsvärde kan förväntas ge ungefär lika stora undersökningsmaterial. De tillåter båda en uppdelning i jordegendomsstorlekar. De mäter bägge prisnivåförskjutningar tillsammans med nyinvesteringar. Vilken av metoderna är bäst lämpad för här aktuella syften?

⁴⁾ Denna metod har ej använts för svenska förhållanden men väl utomlands: Se exempelvis M. Vieli, Ein Regressionsindex der Bodenpreisveränderung.

⁵⁾ För åren 1832, 1862 och 1892 har sockenvis det sammanlagda mantalet jämförts. Ej oväntat har mantalet befunnits vara oförändrat.

⁶⁾ Mantalsbråk och köpeskillning måste omproportioneras för varje köp. Härigenom erhålles pris per mantal.

Då urvalsmetoden var grovt sett densamma, kan urvalsfelen förut-sättas ha varit av ungefär samma omfattning för pris/mantal och pris/taxeringsvärde. Det skulle ha varit fördelaktigt om spridningen exempelvis i standardavvikelsens form varit begränsad för de båda metoderna. I så fall skulle båda kunnat användas. En undersökning avseende bl.a. Skaraborgs län har emellertid visat en betydande spridning för pris/mantal i jämförelse med pris/taxeringsvärde.¹⁾ Här har därför valts att tillämpa metoden pris/taxeringsvärde.

Den valda metoden

En väsentlig fråga rörande den valda metoden har emellertid ej berörts i den tidigare framställningen. Hur skall relationen pris/taxeringsvärde beräknas? Ett av undersökningsåren väljs som basår. Prisdata för vart och ett av åren relateras till basåret, varvid erhålles 63 variabelpar. Dessa visar priset för vart och ett av åren 1831 till 1893 i förhållande till basårets taxeringsvärde. En genomsnittlig relation mellan pris och taxeringsvärde beräknas. Det blir då möjligt att få fram relativa prisförskjutningar för jordegendom.

Om pris på jordegendom vore ett enhetligt mått, skulle året med den minsta spridningen mellan pris och taxeringsvärde avspegla det år taxeringsvärdena var bäst lämpade. Marknadpris för en och samma jordegendom kunde emellertid antaga mycket skiftande värden av olika skäl.²⁾ Av forskningstekniska skäl skulle det vara fördelaktigt med ett basår ungefär i mitten av den studerade tidsperioden 1831—1893. Spridningen för relationer mellan pris och taxeringsvärde för bl.a. åren kring 1862 har beräknats, varvid år 1862 ej framstått som vare sig nämnvärt bättre eller sämre än kringliggande år. Valet av år 1862 såsom basår har således ej kunnat göras med någon större precision.

Som närmare skall visas i det följande har vad som här benämnes fria köp tillkomna under marknadsmässiga förhållanden tiden 1831—1893 ställts samman med korresponderande taxeringsvärden för 1862.³⁾

¹⁾ Se härom R. Adamson, a.a., s. 151. För danskt och norskt vidkommande har sedan tiden kring 1800-talets mitt i den officiella statistiken redovisats köpris per skattetal. Rörande danska data avseende pris på jordegendom se exempelvis: A. Jensen, De høje Priser paa Landejendomme, s. 433—438. För norskt vidkommande: H. E. Berner, Jordpriserne og deres økonomiske betydning, s. 183—202; S. Skappel, De høie priser paa jordeiendomme, s. 251—258.

²⁾ Se exempelvis R. Adamson, a.a., s. 143—145.

³⁾ Se nedan s. 59—60.

Någon form av medelvärde måste emellertid beräknas mellan köppris tiden 1831 till 1893 och taxeringsvärde för år 1862. Två huvudalternativ ges nämligen sammanställning av kvoter och regressionskattning. Vilkendera möjligheten skall väljas?

Med sammanställning av kvoter förstås att kvoter räknas fram mellan pris och motsvarande taxeringsvärde, varefter beräknas medeltal. Vissa förutsättningar krävs. De enskilda kvoterna bör grovt sett vara normalfördelade kring kvotmedeltalen. Spridningen kring kvotmedeltalen bör ej vara alltför omfattande. Vidare får element ingående i kvotmedeltalen ej avsevärt förändras ifråga om storleksstruktur. Storleksstrukturen undergick stora förändringar. Detta gör sammanställning av kvoter till en mindre väl lämpad metod. Storleksstrukturens förskjutningar är emellertid ej något hinder för regressionskattningen. Regressionskattningen kräver vidare ej en metodiskt svårgenomförbar uppdelning av undersökningsmaterialet i storleksgrupper såsom vid sammanställning av kvoter. Här har därför valts att beräkna relationen mellan pris och taxeringsvärde i form av regressionskattning. I följande 4 avsnitt behandlas spörsmål rörande källunderlagets bearbetning.

Allmänt om källmaterialets bearbetning

Under den studerade tidsperioden skulle alla jordegendomstransaktioner mellan oskylda med vissa obetydliga undantag registreras i underrätterna.¹⁾ För undersökningsområdet finns överlåtelse redovisade hela den studerade tidsrymden i häradsrätternas lagfartsprotokoll.²⁾ Ägandet var omgärdat av en rad rättsregler. Fram till 1875 skulle således en nyvorden jordegendomsägare ansöka om uppbud. Under vanligen tre på varandra följande ting meddelades första, andra och tredje uppbud innan rätten utfärdade ett äganderättsbevis. Uppbuds-förfarandet avskaffades år 1875.³⁾ I lagfartsprotokollen redovisas flera serier. Här har valts att bearbeta den avseende ansökan om äganderättsbevis. Denna innehåller de utförligaste informationerna kring köpen. Fram till år 1875 kallades äganderättsbevisen fastebrev, medan de från år 1875 benämnes lagfartsbevis. Här användes genomgående termen

¹⁾ Se utförligare härom nedan s. 85-86.

²⁾ Köp, överlåtelse, fång och åtkomst användes här som regel synonymt för att beteckna en transaktion mellan två parter på jordegendomsmarknaden.

³⁾ Lagfartsförordning SFS 1875 16/6, nr 42.

äganderättsbevis. I samband med ansökan om äganderättsbevis skulle åtkomsten styrkas med vissa handlingar. Dessa avskrevs och bifogades ansökningen om äganderättsbevis.

Köpare och säljare gjorde vanligtvis upp ett köpekontrakt, där relativt utförligt redovisades förutom pris olika med överlåtelsen förknippade villkor. I köpekontrakten lämnades också som regel upplysningar med avseende på köpare och säljare. Köpekontrakt finns bevarade i ett begränsat antal fall.⁴⁾ Köpebreven återgavs genomgående in extenso. Då både köpebrev och köpekontrakt redovisades har köpekontrakten använts såsom underlag. Då köpekontrakt saknats har det emellertid varit nödvändigt att lita till köpebreven. Det förekom att ansökan om äganderättsbevis avslogs. I de fall då ansökningarna ej godkänkts har köpen ifråga ej medtagits här. De återkom nämligen som regel vid ett senare ting.

Pris på överlåtelse för åren 1831—1893 har ställts samman med motsvarande taxeringsvärden för år 1862. Målsättningen har varit att endast medtaga köp för vilka motsvarande taxeringsvärden kunnat påträffas. En rad data har excerperats, såsom gårdsnamn, mantalsbråk, natur i fiskalt hänseende, geografisk belägenhet och uppgifter om säljare och köpare. I första hand har mantalet tjänstgjort som identifieringsinstrument. Mantalet för lagfaren gård skulle stämma med det i taxeringslängden. Vissa avsteg har emellertid gjorts. Om en gård enligt lagfartsprotokollet varit på $\frac{1}{4}$ mantal men enligt taxeringslängden befunnits delad på tvenne gårdar om vardera $\frac{1}{8}$ mantal, har taxeringsvärdet erhållits som summan av de bägge gårdarnas $\frac{1}{8}$ mantal. Det förekom givetvis också lagfarna jordegendomar med lägre mantalsbråk än motsvarande jordegendomar enligt taxeringslängderna. I de fall då taxeringsvärdena för delar av mantalet var proportionella har taxeringsvärdet beräknats med stöd av mantalsbråket. Om däremot mantalsbråken för ett mantal ej befunnits ha något närmare samband med taxeringsvärdena, har köpet måst föras åt sidan.⁵⁾

⁴⁾ Se nedan s. 62—63.

⁵⁾ Liknande identifieringssvårigheter har mött i ett arbete av R. Adamson, a. a., s. 127—128.

Fria köp tillkomna under marknadsmässiga förhållanden

Med familjeköp avses här transaktioner mellan föräldrar och barn, mellan syskon samt köp berörande svågrar och mågar. Överlåtelse mellan personer tillhörande mer avlägsna släktled har ej uppfattats som familjeköp. I tveksamma fall har en kontroll gjorts i husförhörslängderna. En stor del av överlåtelseerna var familjeköp. För att ge en uppfattning om familjeköpen antal kan nämnas att före 1870-talet utgjorde de fria köpen grovt sett 60 procent av köpen. För 1870- och 1880-talen svarade familjeköpen för mer än hälften av köpen. Familjeköpen ökning i förhållande till de fria köpen torde ha sammanhängt med att före 1875 skulle enligt författningarna ej alla slag av familjeköp redovisas.¹⁾

Vissa köp var förknippade med undantagsvillkor. Vad som kan nämnas tekniska undantagsvillkor avser tekniska arrangemang i samband med transaktioner såsom betalningsterminer och liknande. Gemensamt för de tekniska undantagsvillkoren är att de ej kan förväntas ha inverkat på prisbildningen. Med undantagsvillkor avses villkor förknippade med transaktionerna som kan förväntas ha påverkat prisbildningen för jordegendom. Säljaren förbehöll sig ej sällan en del av avkastningen från gården under sin återstående levnad. Den gamle ägaren satte sig »på undantag» som termen ofta löd. Denna form av bondepensionering skedde främst inom familjeöverlåtelseernas ram, men det förekom även vid transaktioner mellan oskylda. Undantagsvillkoren torde ha haft en sänkande effekt på prisnivån. Försök att uppskatta undantagens värde har gjorts men med begränsad framgång.²⁾ Det förekom även andra undantagsvillkor med en prispåverkande effekt. Det är endast för de köp, där köpekontrakt finns återgivna, som det varit möjligt att slå fast, huruvida det rörde sig om tekniska undantagsvillkor eller ej.³⁾ Av köpebrevens knappa redovisning har ej något bestämt kunnat utläsas avseende undantagens karaktär. Här har därför för säkerhets skull valts att utesluta alla köp enligt köpebrev med förekomst av termen undantag.

Av vissa transaktioner framgår att kreatur, redskap, husgeråd,

¹⁾ Se nedan s. 85-86.

²⁾ Även annan forskare har bedömt möjligheten att närmare uppskatta undantagens värde såsom begränsad: R. Adamson, a. a., s. 126.

³⁾ Allmänt om dubbla köpehandlingar vid fastighetsköp: G. Hafström, Den svenska fastighetsrättens historia, s. 23-29.

maskiner och lager helt eller delvis inkluderats i köpen. Sådana köp har uteslutits. Ett mycket litet antal köp hade denna karaktär.

Antalet exekutiva auktioner varierade grovt sett med de agrara konjunkturena. Under 1880-talet med dess för jordbruksföretagandet svåra betingelser kunde de exekutiva auktionerna uppgå till ett tiotal procent av de fria köpen. Under goda år utgjorde de mindre än en procent. De exekutiva auktionerna var marknadsmässiga överlåtelse. De har emellertid bedömts vara en speciell form och har därför uteslutits. För att undersöka effekten av de exekutiva auktionernas uteslutning har för vissa år jordegendomspris beräknats både med och utan exekutiva auktioner för att utröna om några avsevärda divergenser uppstått. Så var ej fallet. Under 1880-talet var de exekutiva auktionerna som talrikast. Beräkningar för 1880-talet har visat avvikelser på blott några få procent.

Av intresse i olika sammanhang är att känna till undersökningsmaterialets omfattning och sammansättning. 1862 års taxeringsvärden ger ett någorlunda jämförligt mått på olika jordegendomsstorlekar. Med användande av 1862 års taxeringsvärden har överlåtelseorna fördelats på storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk i tab. 19.

Tab. 19. *Antal fria köp tillkomna under marknadsmässiga förhållanden i % fördelade på storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk för Barne, Laske och Skånings härader 1831/40—1881/93.*

Jordegendomsstorlek	1831/40	1841/50	1851/60	1861/70	1871/80	1881/93
Storjordbruk	3,3	5,0	3,5	1,5	1,1	0,8
Mellanjordbruk	31,4	20,7	15,9	9,9	9,5	9,4
Småjordbruk	66,2	74,3	80,6	88,6	89,4	89,8
Antal köp	562	677	917	1 059	999	1 172

Källor: Lagfartsprotokoll Barne, Laske och Skånings härader 1831—1859. GLA; lagfartsprotokoll Barne, Laske och Skånings härader 1860—1893. GHA; taxeringslängder Barne, Laske och Skånings härader 1862. GLA.

I tab. 19 har antal köp redovisats såsom det totala antalet för varje tidsperiod. Det sammanlagda antalet fria köp tillkomna under marknadsmässiga förhållanden uppgick således till ett antal av 5 386 under den studerade tidsperioden.

Bortfall

Med bortfall avses här köp som i princip är att betrakta som element i undersökningsmaterialet, men som trots detta ej kunnat medtagas. Hur stort var bortfallet? Vilka konsekvenser för resultatet torde bortfallet ha haft?

För ett antal köp har det ej varit möjligt att påträffa motsvarande jordegendom i 1862 års taxeringslängd.¹⁾ Detta bortfall benämnes här mätbart bortfall, enär det varit möjligt att mäta. Det mätbara bortfallet utgjorde som regel 5 å 10 procent av det totala antalet registrerade köp tillkomna under marknadsmässiga förhållanden. Några markanta skillnader har ej kunnat noteras för olika jordegendomsstorlekar.²⁾ Då det mätbara bortfallet främst var tekniskt betingat finns ej anledning att förutsätta systematiska felkällor.

I samband med registreringen skulle en avgift erläggas.³⁾ Avgiften och andra med registreringen förknippade kostnader kan ha stimulerat till underlåtenhet att registrera köp. Naturhushållningens omfattning och skattesystemets karaktär gjorde nämligen varje kontantutgift till något som särskilt de mindre jordägarna sökte undvika.⁴⁾ Å andra sidan gav registreringen vid häradsrätten den enskilde jordägaren trygghet. Vidare drabbades den som ej vederbörligen anhöll om äganderätts-

¹⁾ Se ovan s. 58.

²⁾ Hur har det varit möjligt att indela bortfallet efter jordegendomsstorlekar utan tillgång till 1862 års taxeringsvärden? Tillvägagångssättet har varit att i de fall, då mantalsbråken ej stämt genom uppskattningar, komma fram till approximativa taxeringsvärden för 1862. Uppskattningar har även gjorts då 1862 års taxeringsvärden ej kunnat påträffas av andra skäl. I princip måste det betecknas som olämpligt att för enskilda jordegendomar göra skattningar med stöd av köpeskillingar eller andra uppgifter, om syftet är att erhålla reella värden för enskilda jordegendomar. Här har emellertid avsikten endast varit att i mycket grova drag fördela på jordegendomsstorlekar.

³⁾ Förutom avgiften tillkom andra kostnader i samband med ansökan om äganderättsbevis såsom arvode åt personer som skrivit rent handlingar. Som regel rörde det sig om mindre än en procent av köpeskillingens storlek.

⁴⁾ Illustrativt exempel på hur kontantutgifter uppfattades i 1800-talets bondesamhälle: S. Carlsson, *Bonden i svensk historia*, s. 343. Under 1800-talet fram till omkring 1885 ansåg bönderna som regel att de var utsatta för en orättvis särbeskattning. Allmänt rörande böndernas skatteförhållanden: S. Carlsson, a. a., s. 177—187.

bevis av rättsliga åtgärder.⁵⁾ Här antages därför att ett ringa antal köp ej har registrerats i laga ordning.

Nya kategorier tillkom som skulle registreras. Fria köp tillkomna under marknadsmässiga förhållanden skulle emellertid redovisas hela undersökningsperioden.⁶⁾ Förändringar i bestämmelser rörande vad som skulle registreras berörde därför ej fria köp tillkomna under marknadsmässiga förhållanden.

Det kan ej närmare avgöras, hur många köp som ej registrerades i laga ordning. Även det mätbara bortfallet kan ha spelat en viss roll. Det mätbara och ej mätbara bortfallet bör emellertid uppmärksammas som en felkälla men av begränsad omfattning.

Överlåtelse tidpunkt

Som regel vid egendomsaffärer uppgjordes först ett köpekontrakt, där relativt utförligt olika villkor i samband med transaktionen återgavs. I samband med ansökningen om äganderättsbevis upprättades ett köpebrev. I samtliga registrerade köp finns tidsnoteringar för köpebrevets upprättande. Om både köpekontrakt och köpebrev redovisats i ansökningarna om äganderättsbevis skulle dateringen från köpekontrakten genomgående använts. För fria köp tillkomna under marknadsmässiga förhållanden finns emellertid blott för några få procent köpekontrakt återgivna.

Hur skall förekomsten av det ringa antalet överlåtelser med både köpekontrakt och köpebrev förklaras? Vid mer komplicerade uppgörelser kunde en rad åtaganden från köparens sida föreligga. Det förekom att köpebrev först upprättades sedan dessa åtaganden klarats av. I sådana fall var det ibland tydligen önskvärt med redovisning av både köpekontrakt och köpebrev. I ett antal fall, där både köpekontrakt och köpebrev redovisades, finns uppgifter rörande en tredje part. För denna tredje part var det av vikt att köpekontraktets bestämmelser fanns redovisade i rätten. För ett betydande antal ansökningar om äganderättsbevis kan det ej med säkerhet angivas, varför just i dessa

⁵⁾ Fram till 1875 kunde personer som ej i laga tid inkommit med ansökan om äganderättsbevis bötfällas. Lagfartsförordning 1800 13/6. Årstrycket. Från 1875 skulle rätten på framställning av bl.a. allmän åklagare genom vite tillhålla vederbörande köpare att ansöka om äganderättsbevis. Lagfartsförordning SFS 1875 16/6, nr 42.

⁶⁾ Se nedan s. 85-86.

fall återgivits både köpekontrakt och köpebrev. Just förekomsten av både köpekontrakt och köpebrev kan därför ha betingats av speciella förhållanden.

En jämförelse har gjorts mellan dateringarna för köpekontrakt och köpebrev. Tidsnoteringarna för köpekontrakt och köpebrev sammanföll ej i stort antal fall. Källmaterialet ger vissa antydningar om förklaringar härtill.

Varje år förekom ett antal ansökningar om äganderättsbevis som avlogs av olika skäl. Det vanliga var att vederbörande återkom efter en tid som kunde uppgå till flera år med en förnyad ansökan om äganderättsbevis, där ett köpekontrakt var bifogat. Till en del kan således den konstaterade tidsmässiga divergensen mellan köpekontrakts och köpebrevs datering i undersökningsmaterialet förklaras av speciella förhållanden i samband med ansökningsförfarandet.

Endast i det ringa antalet fall där köpekontrakt redovisats är det möjligt att med bestämdhet fastställa överlåtelse-tidpunkten. I övriga fall har köpebrev använts, vilka daterats senare än köpekontrakten. Tidsangivelserna i undersökningsmaterialet antages därför ha skett med med en viss eftersläpning.

Beräkning av relation mellan pris och taxeringsvärde

Olika tillvägagångssätt kan användas för att verkställa urval som skall analyseras enligt regressionsmetoden. Vanligt är således att, som R. Adamson påpekat, ur en population dras element »som vart och ett har mätnoteringar på de båda variablerna eller *väljs* värden på den oberoende variabeln— x —och *dras därefter* slumpmässigt till vart och ett av dessa ett eller flera värden på den beroende variabeln— y —vilken tänks bilda normalfördelade grupper till varje x -notering. Tillvägagångssättet vid urvalet av fastighetsmaterialet — ofullkomligt som det är — erinrar inte helt om någotdera fallet».¹⁾

Sambandet mellan y och x har undersökts för vissa år och befunnits vara icke lineärt. Den vanligaste regressionsskattningen förutsätter emellertid lineärt samband mellan y och x . Ett sätt att lösa detta dilemma är att logaritmera variabelparen. Prövningar visar att logaritmeringen som regel gjort sambanden nästan helt lineära. Här har därför valts att logaritmera y - och x -värdena samt att räkna fram regressionsekvationen enligt formeln för lineära samband.²⁾

¹⁾ R. Adamson, a. a., s. 140.

²⁾ Samma metod har använts av R. Adamson, a. a., s. 140.

Det rent tekniska förfarandet att bearbeta rådata i form av prisuppgifter för vart och ett av åren 1831—1893 och korresponderande taxeringar för 1862 illustreras i tab. 20.

Tab. 20. *Arbetsrutin vid statistisk bearbetning av köppris 1855 (y) och taxeringsvärde 1862 (x) avseende Barne, Laske och Skånings häraderv.*

$n=112$

$\Sigma x = 377,4564$	$\Sigma y = 359,2977$	$\Sigma xy = 1\ 229,1114$
$\Sigma x^2 = 1\ 294,3866$	$\Sigma y^2 = 1\ 173,2927$	
$T_{xx} = 2\ 497,9614$	$T_{yy} = 2\ 313,9422$	$T_{xy} = 2\ 041,2618$
$m_x = 3,3701$	$m_y = 3,2080$	
$b_{y,x} = 0,8172$	$a_{y,x} = 0,4539$	$r = 0,8490$
$s^2_{y,x} = 0,0524$	$s_{y,x} = 0,2290$	$y = 0,8172x + 0,4539$

Källor: Se tab. 19.

Anm. I: Tekniskt förfarande enligt J. Jacobsen, Bearbetning av statistiskt material, s. 55—56.

Logaritmen för taxeringsvärdet= x . Logaritmen för köppriset= y . Regressionsekvationen $\bar{y} = b_{(y,x)}x + a_{(y,x)}$ används så att för vart och ett av åren 1831—1893 insättes logaritmerade x -värden.³⁾ Exempelvis om man önskar veta hur prisutvecklingen tenderade att förhålla sig för gårdar med ett taxeringsvärde 1862 om 2 000 kronor insättes för vart och ett av åren 1831—1893 det logaritmerade x -värdet för 2 000. De skattade y -värdena erhålles såsom logaritmer, vilka kan omvandlas till absoluta y -värden. Eftersom regressionslinjen avspeglar det geometriska medelvärdets regression på den oberoende variabeln, blir det i regressionsekvationen insatta x -värdet ej jämförbart med skattade y -värden.⁴⁾ Effekten torde ha blivit att de erhållna y -värdena blivit något mindre fluktuerande än om de avspeglat det aritmetiska mediet.

För att illustrera källunderlagets karaktär redovisas i tab. 21 de regressionsekvationer för åren 1831—1893 som ligger till grund för denna prisundersökning.

³⁾ Rörande motiveringen till användningen av \bar{y} se nedan s. 66.

⁴⁾ C.-E. Quensel, Sakkunnigutlåtande rörande professuren i ekonomisk historia vid universitetet i Stockholm. "Insätter man i regressionslinjens ekvation logaritmen för det genomsnittliga taxeringsvärdet för regionen i dess helhet erhåller man i sådana fall icke det aritmetiska medelvärdet av marknadsvärdet för regionen i dess helhet utan ett för lågt värde."

Tab. 21. *Regressionssekvationer avseende jordegendomspris 1831-1893 (y) och korresponderande taxeringsvärden 1862 (x) för Barne, Laske och Skånings härad.*

År	Regressionssekvation	År	Regressionssekvation
1831	$y = 1,1517x - 1,3008$	1863	$y = 0,7857x + 0,7765$
1832	$y = 0,8766x - 0,2773$	1864	$y = 0,9637x + 0,1822$
1833	$y = 1,0559x - 0,8875$	1865	$y = 0,9141x + 0,3488$
1834	$y = 1,0046x - 0,7255$	1866	$y = 0,7779x + 0,7500$
1835	$y = 0,8394x - 0,1659$	1867	$y = 0,8071x + 0,6511$
1836	$y = 0,8981x - 0,3726$	1868	$y = 0,8295x + 0,6051$
1837	$y = 0,9244x - 0,4254$	1869	$y = 0,8049x + 0,7069$
1838	$y = 0,8783x - 0,2933$	1870	$y = 0,8363x + 0,6635$
1839	$y = 0,8636x - 0,2064$	1871	$y = 0,8260x + 0,6779$
1840	$y = 0,7443x + 0,3187$	1872	$y = 0,8919x + 0,4712$
1841	$y = 0,5572x + 1,0761$	1873	$y = 0,9069x + 0,4601$
1842	$y = 0,8558x - 0,0701$	1874	$y = 0,8785x + 0,5654$
1843	$y = 0,6773x + 0,5606$	1875	$y = 0,7346x + 1,0952$
1844	$y = 0,9321x - 0,2685$	1876	$y = 0,8505x + 0,7241$
1845	$y = 0,8213x + 0,1314$	1877	$y = 0,8592x + 0,7444$
1846	$y = 0,9682x - 0,4119$	1878	$y = 0,7895x + 1,0094$
1847	$y = 1,0193x - 0,5385$	1879	$y = 0,8184x + 0,8825$
1848	$y = 1,0429x - 0,6338$	1880	$y = 0,7197x + 1,2528$
1849	$y = 0,7980x + 0,2902$	1881	$y = 0,7869x + 0,9966$
1850	$y = 0,9402x - 0,2528$	1882	$y = 0,7405x + 1,1806$
1851	$y = 0,8732x + 0,1212$	1883	$y = 0,7966x + 0,9773$
1852	$y = 0,9510x - 0,1259$	1884	$y = 0,7680x + 1,0237$
1853	$y = 1,0133x - 0,3633$	1885	$y = 0,7484x + 1,1564$
1854	$y = 0,8919x + 0,1276$	1886	$y = 0,8034x + 0,9994$
1855	$y = 0,8172x + 0,4539$	1887	$y = 0,8127x + 0,8298$
1856	$y = 1,0289x - 0,1986$	1888	$y = 0,8903x + 0,4957$
1857	$y = 1,0364x - 0,1726$	1889	$y = 0,8115x + 0,7652$
1858	$y = 0,9868x - 0,0004$	1890	$y = 0,7462x + 1,0606$
1859	$y = 0,9354x + 0,2557$	1891	$y = 0,7599x + 0,9520$
1860	$y = 0,8663x + 0,4220$	1892	$y = 0,8867x + 0,6269$
1861	$y = 0,9605x + 0,1892$	1893	$y = 0,7715x + 0,9939$
1862	$y = 0,8895x + 0,4338$		

Källor: Se tab. 19.

Anm. I: Av redovisningstekniska skäl återges fyra decimaler.

Spridning kring regressionslinjen ($s_{y,x}$)

Värdet på $s_{y,x}$ i ett urval kan användas för att antyda sannolika gränsvärden vid skattningar. I tab. 22 har en klassindelning av $s_{y,x}$ för urvalen 1831—1893 redovisats. $s_{y,x}$ antog skiftande värden. En spridning kring regressionslinjen på omkring 0,23 var vanlig. Om skattning verkställes för ett år med denna spridning för en enskild jordegendom måste mycket avsevärda felkällor intolkas.¹⁾ Felen är så omfattande att det måste betecknas som meningslöst att försöka skatta priset på en enskild gård.²⁾ Annorlunda blir emellertid fallet vid medelvärdes-skattningar. De avsevärda i huvudsak slumpmässiga felen kan då förutsättas ha blivit till stor del utjämnade. Detta innebär att regressions-ekvationen för här aktuella syften bör skrivas $\bar{y} = b_{(y,x)}x + a_{(y,x)}$

Det skulle kunna tänkas att $s_{y,x}$ varit korrelerad med tidsfaktorn. I tab. 22 har därför samtliga undersökningsår fördelats efter en klassindelning av värden för $s_{y,x}$. En granskning av tab. 22 visar ej något påtagligt samband mellan de båda studerade variablerna.

Vanligtvis brukar 30 à 50 observationer betraktas som tillfyllest vid beräkning av centralvärden för urval. Som framgått av tab. 19 låg antalet observationer nästan genomgående över 50 per år. Den erhållna spridningen torde ej ha förorsakats av för få element.

En tänkbar delförklaring till erhållna $s_{y,x}$ -värden är att logaritmeringen ej helt skapat de lineära samband vilka är en förutsättning för den här använda statistiska bearbetningsmetoden. Därtill kommer förhållanden som sammanhänger med själva karaktären hos marknadspris och taxeringsvärdering.³⁾

¹⁾ Rörande den skattningsmässiga konsekvensen av en spridning kring regressionslinjen om 0,2300 se R. Adamson, a. a., s. 141—143. Med spridning kring regressionslinjen avses vad R. Adamson betecknar som regressionslinjens standardavvikelse.

²⁾ Jfr. R. Adamson, a. a., s. 145.

³⁾ Se allmänt härom: R. Adamson, a. a., s. 143—144.

Tab. 22. Spridning kring regressionslinjen ($S_{y,x}$) för urvalen avseende Barne, Laske och Skånings härader 1831—1893.

Spridning kring regressionslinjen ($S_{y,x}$)	
log	År
0,1601—0,1800	1831, 1869, 1870, 1877, 1893
0,1801—0,2000	1832, 1841, 1863, 1864, 1865, 1868, 1873, 1882, 1883, 1885, 1888, 1892
0,2001—0,2200	1834, 1845, 1852, 1853, 1859, 1861, 1862, 1867, 1875, 1878, 1879, 1880, 1881, 1884, 1886, 1887, 1891
0,2201—0,2400	1835, 1837, 1838, 1842, 1846, 1849, 1850, 1851, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1860, 1866, 1871, 1872, 1889
0,2401—0,2600	1839, 1840, 1843, 1847, 1848, 1874, 1890
0,2601—0,2800	1833, 1836, 1844, 1876

Källa: Se tab. 19.

Jordegendomspris

För vilka medelvärden kan de säkraste skattningarna göras? En metod är att ange urvals fördelningarnas centrum. Det är nämligen där som de säkraste skattningarna kan göras. I tab. 23 har bland annat sammanställts geometriska medeltal för urvalens absoluta taxeringsvärden.¹⁾ Medeltaxeringsvärdena låg som regel inom ramen för småjordbrukens gränser. För denna jordegendomsstorlek kan de säkraste skattningarna göras. Mellanjordbruk har här angetts såsom storleksgruppen 5 001—30 000 kronors taxeringsvärde enligt 1862 års längd. För denna storleksgrupp blir ej skattningarna lika säkra. Storstjordbruk med ett taxeringsvärde enligt 1862 års taxeringsvärden om över 30 000 kronor låg mycket långt från urvals fördelningarnas centrum.

Kan medelvärdesskattningar överhuvudtaget göras för storjordbruk? I tab. 23 har redovisats högsta och lägsta taxeringsvärde. Storstjordbruk gick ej i handel under marknadsmässiga förhållanden åren 1832, 1836, 1841, 1861, 1863, 1866, 1869, 1871, 1877, 1878, 1884, 1885, 1886, 1888, 1890 och 1891. Även för de år storjordbruk förekom rörde det sig om några få eller ett storjordbruk. En viss skillnad förelåg emellertid

¹⁾ I princip kan flera olika centralmått tänkas för att ange urvals fördelningarnas centrum. Att här valts det geometriska mediet sammanhänger med att härigenom möjliggörs jämförelse med av R. Adamson, a.a., s. 15⁺—19⁺ redovisade data.

tidsmässigt. Före 1860-talet var storjordbruksfrekvensen avsevärt högre än efter 1860-talet. För tiden efter 1860-talets mitt har ej några medelvärdesskattningar gjorts med syfte att få fram faktiska prisförändringar för storjordbruk.

Tab. 23. *Högsta och lägsta taxeringsvärde samt geometriskt medeltal för de i urvalen 1831—1893 ingående taxeringsbeloppen för Barne, Laske och Skånings härad.*

År	Urvalens taxeringsvärde		Geometriskt medeltal för taxeringsvärde	År	Urvalens taxeringsvärde		Geometriskt medeltal för taxeringsvärde
	Högsta	Lägsta			Högsta	Lägsta	
1831	128 000	1 125	5 850	1863	20 000	100	1 719
1832	11 000	2 000	3 633	1864	86 000	50	1 404
1833	32 000	850	3 622	1865	70 000	100	1 633
1834	114 000	500	4 838	1866	18 000	200	1 665
1835	192 000	650	4 625	1867	40 000	100	1 731
1836	25 000	700	4 072	1868	224 000	46	1 320
1837	293 000	700	5 084	1869	29 000	85	1 246
1838	124 000	1 000	3 973	1870	70 000	46	1 940
1839	85 000	900	4 690	1871	15 000	82	961
1840	150 000	1 000	3 389	1872	135 000	194	1 732
1841	25 000	421	3 772	1873	75 000	135	1 481
1842	121 000	166	3 028	1874	53 000	167	1 742
1843	34 000	160	2 364	1875	45 150	38	1 485
1844	100 000	400	3 939	1876	192 000	100	1 792
1845	132 000	500	3 319	1877	9 000	50	1 142
1846	150 000	500	4 137	1878	22 005	13	1 490
1847	120 000	750	4 473	1879	78 000	57	1 357
1848	138 000	400	3 309	1880	100 000	57	1 245
1849	30 293	200	2 809	1881	34 000	160	1 644
1850	89 000	200	2 824	1882	41 250	78	1 239
1851	74 000	300	2 972	1883	40 000	80	1 401
1852	138 500	300	2 571	1884	13 500	94	1 056
1853	100 000	270	2 077	1885	14 664	70	1 242
1854	70 000	400	2 669	1886	18 499	46	1 127
1855	78 000	290	2 345	1887	192 000	50	1 069
1856	124 000	150	2 787	1888	16 600	27	1 484
1857	121 000	157	2 647	1889	55 500	100	1 412
1858	100 000	166	2 236	1890	15 100	143	1 366
1859	256 000	263	3 061	1891	25 000	80	936
1860	33 000	200	1 863	1892	52 500	125	1 234
1861	15 800	200	1 703	1893	55 500	143	2 191
1862	45 000	100	1 541				

Källor: Se tab. 19.

Prisutveckling för storjordbruk har skattats fram till 1860-talets mitt med utgångspunkt från ett taxeringsvärde om 50 000 kronor år 1862. För mellanjordbruken låg medeltaxeringsvärdena omkring 10 000 kronor (tab. 24). Prisutveckling för mellanjordbruk har skattats med utgångspunkt från ett taxeringsvärde år 1862 om 10 000 kronor. För småjordbruk sjönk medelstorleken från drygt 3 000 kronor på 1830-talet till drygt 1 500 kronor på 1880-talet. Ett värde någonstans mitt emellan krävs. Här har därför valts att skatta prisutvecklingen för småjordbruk med utgångspunkt från ett taxeringsvärde år 1862 om 2 000 kronor.

Tab. 24. Medeltaxeringsvärde för urval av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk för Barne, Laske och Skånings hävader 1831/40—1881/93.

Jordegen- domsstorlek	1831/40	1841/50	1851/60	1861/70	1871/80	1881/93
Storjordbruk	97 626	77 834	76 782	67 656	79 891	59 488
Mellanjordbruk	8 603	9 273	10 808	10 251	10 390	9 856
Småjordbruk	3 051	2 543	2 109	1 697	1 627	1 522

Källor: Se tab. 19

Anm. I: I tab. 24 har överlåtelsena fördelats på storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk med stöd av 1862 års taxeringsvärden.

Urvalen av fria köp tillkomna under marknadsmässiga förhållanden har här antagits ha antalet säljbara jordegendomar såsom population. Den verkliga populationen är ej närmare mätbar. Beståndet av jordegendom har däremot kunnat återgivnas och användes här som surrogatpopulation. Strukturförändringar avseende urvalen i tab. 19 och 24 är grovt sett likartade med dem för surrogatpopulationen.²⁾ Det är därför berättigat att se urvalen som något man kan förknippa med surrogatpopulationen.

Sifferserierna i tab. 25 har karaktären av indexserier. De redovisade talen uttrycker den relativa förändringen i priserna från en viss tidpunkt till en annan. Indexserier av denna typ bygger på principen att varje års prisnivå jämförs med basårets. Även ett enkelt konstruerat prisindex av här föredragen typ uppfyller högt ställda krav på tillförlitlighet. Det har därför ej bedömts som nödvändigt att använda någon mer förfinad indexform.

²⁾ Surrogatpopulation i form av jordegendomsbestånd jämte antal jordägare i tab. 16 och 17.

Tab. 25. Köppris 1831—1893 skattade från givna taxeringsvärden avseende år 1862 för Barne, Laske och Skånings härad.

År	2 000	10 000	50 000	År	2 000	10 000	50 000
1831	317	2 023	12 912	1863	2 345	8 304	29 413
1832	413	1 659	6 947	1864	2 309	10 890	51 356
1833	396	2 168	11 863	1865	2 324	10 120	44 078
1834	390	1 963	9 888	1866	2 079	7 272	25 435
1835	403	1 555	6 003	1867	2 067	7 575	
1836	391	1 659	7 040	1868	2 201	8 378	
1837	423	1 872	8 287	1869	2 312	8 443	
1838	404	1 659	6 820	1870	2 655	10 203	
1839	441	1 770	7 105	1871	2 538	9 592	
1840	597	1 976	6 550	1872	2 603	10 935	
1841	823	2 018	4 947	1873	2 843	12 237	
1842	569	2 255	8 940	1874	2 919	12 001	
1843	626	1 861	5 536	1875	3 312	10 805	
1844	643	2 883	12 924	1876	3 401	13 369	
1845	696	2 610	9 788	1877	3 807	15 179	
1846	608	2 890	13 731	1878	4 125	14 703	
1847	670	3 457	17 832	1879	3 837	14 326	
1848	644	3 450	18 483	1880	4 251	13 541	
1849	840	3 035	10 965	1881	3 928	13 939	
1850	709	3 221	14 628	1882	4 217	13 887	
1851	1 008	4 112	16 765	1883	4 045	14 573	
1852	1 031	4 766	22 020	1884	3 621	12 466	
1853	959	4 897	25 017	1885	4 235	14 126	
1854	1 180	4 957	20 825	1886	4 481	16 331	
1855	1 418	5 281	19 673	1887	3 255	12 039	
1856	1 577	8 260	43 270	1888	2 720	11 400	
1857	1 773	9 398	49 822	1889	2 780	10 262	
1858	1 807	8 848	43 310	1890	3 341	11 102	
1859	2 206	9 938	44 780	1891	2 886	9 808	
1860	1 913	7 712	31 093	1892	3 580	14 917	
1861	2 290	10 745	50 422	1893	3 472	12 019	
1862	2 345	9 813	41 080				

Källor: Se tab. 19.

En effektiv metod att neutralisera slumpmässiga felinflytelser i en tidsserie är att använda glidande årsmedeltal, varvid både faktiska och slumpmässiga tendenser utjämnas. En tidsutjämning ger avsevärt säkrare resultat. De säkrare resultaten vinnas emellertid på bekostnad av att faktiska årliga förskjutningar även utjämnas. Det är nämligen ej möjligt att urskilja vad som är faktiskt och slumpmässigt betingade förändringar. I diagram 1—3 har skattats prisutveckling för storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk. Redovisningen har skett parvis i årliga tal och tre års glidande medeltal.

Tre års glidande årsmedeltal torde i stor utsträckning eliminerat kortsiktiga felkällor av slumpmässig karaktär. Det har emellertid bedömts som säkrast att endast beakta utpräglade tendenser. Detta medför att tolkningen av jordegendomsprisens förändringar delvis måste få ett drag av konturlöshet. Det är emellertid bättre att söka vara »vaguely correct than exact wrong».

Diagram I. Köppris 1831-1865 skattade från 50 000 kronors taxeringsvärde år 1862 i årliga tal och tre års glidande medeltal för Barne, Laske och Skånings häraden. 1831/33 = 100.

Diagram 2. Köppris 1831-1892 skattade från 10 000 krönors taxeringsvärde år 1862
i årliga tal och tre års glidande medeltal för Barne, Laske och Skånings
härad: 1831/33 = 100.

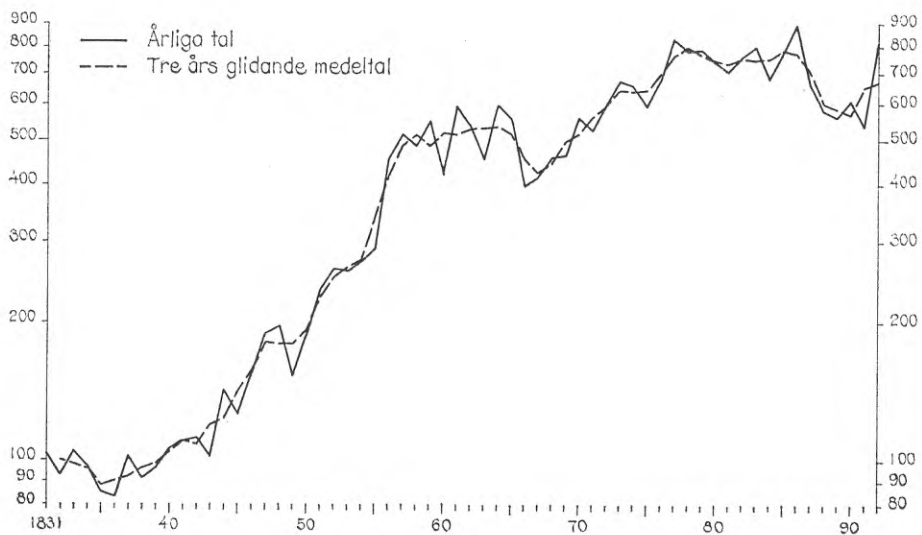
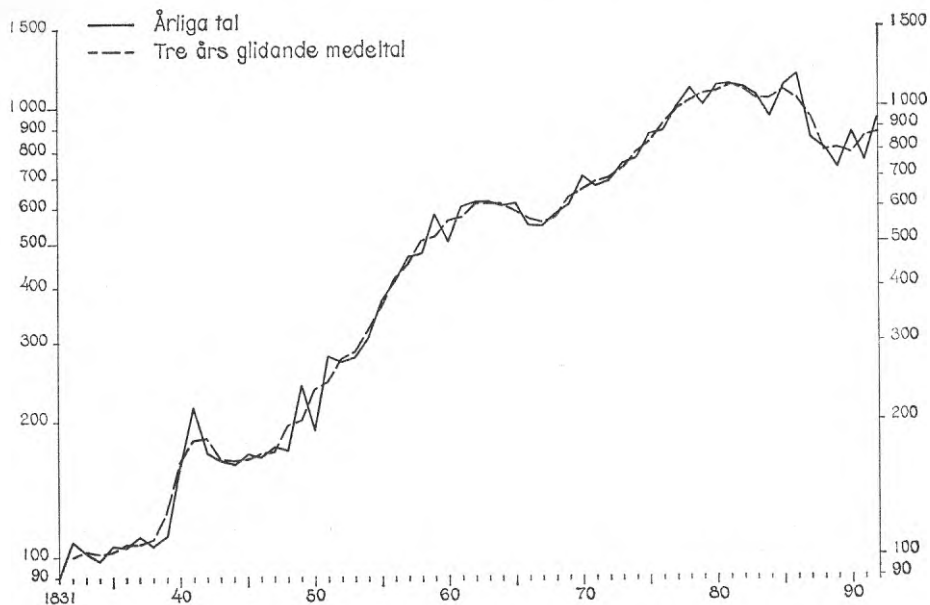

Diagram 3. Köppris 1831-1892 skattade från 2 000 kronors taxeringsvärde år 1862
i årliga tal och tre års glidande medeltal för Barne, Laske och Skånings
härader. 1831/33 = 100.

Källor diagram 1-3: Se tab. 25.

Anm. I: I diagram 1-7 har valts att använda semilogaritmisk skala. Denna gör svängningar jämförbara på olika delar av skalan.

Beräkning av marknadsvärde för bestånd av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk

Beräknade marknadsvärden för bestånd av jordegendom konstrueras så att medeltaxeringsvärdet för samtliga jordegendomar behandlas som x -värden och insättes i regressionsekvationen. Såsom y -värde erhålles ett beräknat marknadsvärde som multipliceras med antalet jordegendomar. Detta förfarande förutsätter att beståndet av jordegendom är en population i förhållande till urvalet.

De jordegendomar som gick i handel bör uppfattas som ett urval, vars verkliga population kan benämnas antalet säljbara jordegendomar. Bestånd av jordegendom är emellertid ej detsamma som antalet säljbara jordegendomar. Privatägda jordegendomar var i princip alla säljbara men ej med lika stor sannolikhet. Antalet med lika sannolikhet säljbara jordegendomar var därför mindre än beståndet av jordegendom, vilket här benämnes surrogatpopulation.¹⁾

Medeltaxeringsvärde för bestånd av mellanjordbruk och småjordbruk år 1862 och för urval 1861/63 visar begränsade skillnader.²⁾ I ett kontrollerbart avseende visar således urval och surrogatpopulation liknande värden. Detta är emellertid ej något hållbart bevis för att urvalen skulle vara ett obundet slumpmässigt urval i förhållande till surrogatpopulationen.³⁾ Här förfars emellertid som om surrogatpopulationen vore identisk med den verkliga populationen. I den mån en systematisk felkälla är inbyggd i konstruktionen så finns den i alla data. I huvudsak studeras relativa förändringar. Även om felkällan är betydande, skulle den blott obetydligt inverka på förändringstalen. Detta senare förhållande har motiverat varför här utan större tvekan surrogatpopulationer använts.

Av tekniska skäl har det beräknade marknadsvärdet kommit att bli för lågt i förhållande till taxeringsvärdet.⁴⁾ Beräknade marknadsvärden används emellertid här i huvudsak för att åskådliggöra relativa förändringar. Denna felkälla torde därför spela en begränsad roll.

¹⁾ Se ovan s. 46-49 rörande bestånd av jordegendom.

²⁾ Medeltaxeringsvärdet i kronor var år 1862 för bestånd av mellanjordbruk 9 189 och för småjordbruk 2 273. För urval 1861/63 var medeltaxeringsvärdet i kronor för mellanjordbruk 10 130 och för småjordbruk 1 852.

³⁾ Jfr. exempelvis T. Dalenius, »Representativitet», s. 276-280.

⁴⁾ Se ovan s. 64 not 4.

Storleksindelningen har skett med stöd av taxeringsvärden. Trots försök har det ej varit möjligt att göra bestånd av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk helt jämförliga för åren 1832, 1862 och 1892.⁵⁾ Beräknade marknadsvärden för varje enskild jordegendom borde idealt varit utgångspunkten. Detta har emellertid ej varit möjligt att verkställa, vilket inför en felkälla.

Här har valts att räkna ut regressionskvationer med stöd av information för åren 1831—1833, 1861—1863 och 1891—1893. Detta innebär över 100 observationer 1831—1833 och 1891—1893 samt över 200 1861—1863. Spridningen kring regressionslinjen följde samma mönster som konstaterats för prisundersökningen.⁶⁾ Vid skattning av pris med utgångspunkt från medeltaxeringsvärden erhålles tämligen pålitliga data för småjordbruk, medan för storjordbruk avsevärda felkällor måste förutsättas.⁷⁾

Det måste understrykas att just valet av undersökningsår starkt påverkar resultaten. Om exempelvis 1840 och 1865 valts såsom undersökningsår skulle andra förändringstal erhållits i tab. 26.⁸⁾

Tab. 26. Beräknade marknadsvärden för bestånd av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk för Barne, Laske och Skånings härad 1832, 1862 och 1892. 1 000-tal kronor.

År	Storjordbruk	Mellanjordbruk	Småjordbruk
1832	1 079	1 761	616
1862	3 264	7 618	5 380
1892	2 587	10 364	8 273

Källor: Tab. 16 och 17; se vidare avsnittets text och noter.

Beräknade marknadsvärden för bestånd av jordegendom avseende vissa områden

I kap. 2 redovisades beräknade marknadsvärden för de undersökta storjordbrukens omgivande härad. I kap. 9 skall återges beräknade

⁵⁾ Se ovan s. 45-46.

⁶⁾ Se ovan s. 66-67.

⁷⁾ Se ovan s. 67-69.

⁸⁾ Detta framgår av diagram 1-3.

marknadsvärden för ett antal län avseende åren 1862 och 1892. Beskrivningen av källmaterialets bearbetning skall göras här i ett sammanhang. Felkällor påtalade i föregående avsnitt upprepas som regel ej här.

Vid excerperingen och bearbetningen av primärmaterialet har samma principer följts som för undersökningsområdet i Skaraborgs län.¹⁾ Svårigheter har påvisats att få fram meningsfulla data avseende utvecklingsgång för bestånd av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk.²⁾ Här har därför valts att genomgående redovisa uppgifter avseende hela beståndet av jordegendom. Data rörande hela beståndet av jordegendom ger nämligen avsevärt säkrare värden.

Taxeringsvärdesmaterialet har genomgående indelats i tre storleksgrupper. För år 1862 har de gränser använts som ovan angivits för storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk.³⁾ Vid fastställandet av gränser för andra år har den genomsnittliga taxeringsvärdesförändringen beräknats. Med utgångspunkt från denna har jämförliga storleksindelningar för olika år erhållits.⁴⁾ Detta har en viss betydelse, eftersom olika konstruerade storleksindelningar ger något divergerande värden.

I tab. 27 och 28 har återgivits regressionslikvationer. Antalet element jämte spridning kring regressionslinjen redovisas i tab. 29 och 30. Ett hundratal element torde vara ett lämpligt minimum.⁵⁾

Om jordegendomsbeståndet indelas i fler än tre storleksgrupper blir de beräknade marknadsvärdena något högre. Gjorda undersökningar för några län visar således att om åtta storleksgrupper används i stället för tre blir värdena upp till ett par procent högre. Här används genomgående tre storleksgrupper. I en tidigare undersökning avseende år 1833 har en indelning i betydligt mer än tre storleksgrupper gjorts.⁶⁾ Data avseende år 1833 är därför något för höga i jämförelse med dem för år 1862.

Antal ägare till jordegendom i undersökningsområdet har beräknats

¹⁾ Se ovan s. 57-67.

²⁾ Se ovan s. 75-76.

³⁾ Se ovan s. 41-45.

⁴⁾ Rörande tillvägagångssättet se ovan s. 45-49.

⁵⁾ Se ovan s. 66. För länen X, AC och BD har ett mindre antal köp avseende åren 1861 och 1863 medtagits för att öka antalet observationer.

⁶⁾ R. Adamson a. a., s. 149-150.

med och utan hänsyn till förekomsten av på olika ställen i taxeringslängden redovisade jordägare. Den erhållna ringa skillnaden tyder på att denna felkälla ej varit av betydelse.⁷⁾ I tab. 31 och 32 presenterade data har därför beräknats med ett begränsat beaktande av att jordägare kunde redovisas på olika ställen i taxeringslängden.⁸⁾

Beräknat marknadsvärde i tab. 31 och 32 torde vara något för lågt i förhållande till taxeringsvärdet.⁹⁾

Tab. 27. *Regressionsekvationer ($y = bx + a$) för köppris och taxeringsvärde avseende de undersökta storjordbrukens omgivande häraders bevillningsskyldiga jordegendom på landsbygden 1841-1843, 1861-1863 samt 1891-1893.*

Omgivande härad	1841-1843 $y =$	1861-1863 $y =$	1891-1893 $y =$
Cu	0,8890x + 0,5648	0,9086x + 0,4105	
Eu		0,8574x + 0,5980	0,8378x + 0,7087
Pu	0,8314x + 0,6942	0,8581x + 0,5459	0,9048x + 0,4045
Ru	0,9485x + 0,3248	0,9126x + 0,3585	0,8817x + 0,5168
Su		0,8888x + 0,4785	0,8328x + 0,6484

Källor: Lagfartsprotokoll för i anm. I angivna härad: Cu 1841-1844. ULA; Cu 1861-1864. USDA; Eu 1861-1864. VLA; Eu 1891-1894. VLA; Pu 1841-1844. GLA; Pu 1861-1864. GHA; Pu 1891-1894. GHA; Ru 1841-1844. GLA; Ru 1861-1864. GHA; Ru 1891-1894. GHA; Su 1861-1864. ÄNDA, GLA; Su 1891-1894. ÄNDA, ÖSDA.

Taxeringslängder för i anm. I angivna härad: Cu 1842. ULA; Cu 1862. KA; Eu 1862. KA; Eu 1892. KA; Pu 1842. GLA; Pu 1862. GLA; Pu 1892. ÄLA; Ru 1842. GLA; Ru 1862. GLA; Ru 1892. GLA; Su 1862. KA; Su 1892. ÄLA.

Anm. I: Omgivande härad för Alvhem: Ale, Bjärke, Flundre, Väne, Vättle (Pu); för Bjärka-Säby: Bankekind, Hanekind, Valkebo (Eu); för Haga: Bälinge, Hagunda, Håbo, Lagunda, Trögd, Ulleråker, Åsunda (Cu); för Koberg: Ale, Bjärke, Flundre, Väne, Vättle (Pu); för Lived: Ale, Bjärke, Flundre, Väne, Vättle (Pu); för Nynäs: Färnebo, Nyed, Visnum, Väse, Ölme (Su); för Råbäck: Kinne, Kinnefjärding, Källand (Ru); för Storeberg: Kinne, Kinnefjärding, Källand (Ru).

⁷⁾ Jfr. ovan s. 46-49.

⁸⁾ Inom varje undersökt sockens ram har särskilt de större jordägarna granskats i syfte att få fram någorlunda säkra data avseende varje jordägares sammanlagda jordinnehav. Samma tillvägagångssätt har även använts i ett tidigare sammanhang: S. Martinius, a.a., s. 138-149.

⁹⁾ Jfr. ovan s. 75.

Tab. 28. *Regressionsekvationer ($y=bx+a$) för de undersökta länens bevilnings-skyldiga jordegendom på landsbygden 1862 och 1892.*

Undersökta län	1862 $y=$	1892 $y=$
B	$0,9123x + 0,3665$	
C	$0,9928x + 0,0970$	$0,8687x + 0,5865$
D	$0,8582x + 0,6052$	$0,8549x + 0,6580$
E	$0,9387x + 0,3128$	$0,8506x + 0,6533$
F	$0,8536x + 0,5841$	$0,9231x + 0,3181$
G	$0,8368x + 0,5708$	
H	$0,8800x + 0,5082$	
I	$0,9536x + 0,1708$	
K	$0,8802x + 0,4953$	$0,7743x + 0,8656$
L	$0,8076x + 0,8206$	
M	$0,8356x + 0,7594$	
N	$0,8366x + 0,5940$	
O	$0,8950x + 0,4353$	
P	$0,9790x + 0,1782$	$0,8447x + 0,6405$
R	$0,9231x + 0,3186$	$0,8435x + 0,6403$
S	$0,9030x + 0,3966$	$0,8763x + 0,4625$
T	$0,8049x + 0,7894$	
U	$0,9146x + 0,3790$	
W		
X	$0,7285x + 0,9822$	
Y	$0,8162x + 0,6376$	$0,8839x + 0,4537$
Z	$0,6974x + 0,9942$	
AC	$0,7894x + 0,6488$	
BD	$0,8528x + 0,6245$	

Källor: Lagfartsprotokoll för i tab. 28 angivna län: B 1862. SFDA, SRDA och ULA; C 1862 och 1892. UNDA, URA och USDA; D 1862 och 1892. LVDA, NDA och OVDA; E 1862 och 1892. ADBA, FODA, och VLA; F 1862 och 1892. GHA, NSDA och VLA; G 1862. MVDA, SUDA, VVDA och ÖSVDA; H 1862 ODA, MÖDA, SMDA och VDA; I 1862. VILA; K 1862 och 1892. BKDA, LSDA och ÖMDA; L 1862. IJDA, KRIDA, NÅDA, SÅBDA och VGDA; M 1862. FEDA, LADA, LUGDA, OSDA, TBDA och YDA; N 1862. HASDA, HMDA och HNDA; O 1862. GHA, GLA och NODA; P 1862. BODA, GHA, GLA, KRDA, MDA och NSVDA; P 1892 BODA, GHA, KRDA, MDA, NSVDA och TÖVDA; R 1862 och 1892. GHA, SKBDA, SKÖDA, VBDA och VFDA; S 1862. FYDA, GLA, JDA, SSSDA och ÄNDA; S 1892. FYDA, JDA, MSDA, NMDA, SSSDA, ÄNDA och ÖSDA; T 1862. KDA, LNDA, ULA, VNDA och ÖNDA; U 1862. ULA, VSA och VÖDA; X 1862. BDA, GVDA, GÖDA, HLA, NHDA, SHDA och VHDA; Y 1862 och 1892. HLA, MPDA, ÅMDA, ÄNDA, ÅSDA och ÄVDA;

Z 1862 JVDA, JÖDA och ÖLA; AC 1862. HLA VÄMDA, VÄNDA och VÄSDA; BD 1862. BSDA, GÄDA, HLA, KADA, LURA, PDA och TONA.

Taxeringslängder för i tab. 28 angivna län: B 1862. KA; C 1862 och 1892. KA; D 1862 och 1892. KA; E 1862 och 1892. KA; F 1862 och 1892. KA; G 1862. KA; H 1862. KA; I 1862. VILA; K 1862. LLA; K 1892. BLA; L 1862. KA; M 1862. KA; N 1862. LLA; O 1862. GLA; P 1862. GLA; P 1892. KA och ÄLA; R 1862 och 1892. GLA; S 1862. GLA; S 1892. VÄLA; T 1862. KA; U 1862. VLSA; X 1862. GLSA; Y 1862. HLA; Y 1892. VNLA; Z 1862. KA och ÖLA; AC 1862. KA; BD 1862. KA.

Anm. I: Tomrummet för län W är källmässigt betingat för 1862. De ej medtagna länen 1892 har uteslutits av andra skäl än källmässiga.

Tab. 29. *Spridning kring regressionslinjen ($S_{y \cdot x}$) samt antal observationer (n) för de undersökta storjordbrukens omgivande häraders bevillningsskyldiga jordegendom på landsbygden 1841—1843, 1861—1863 samt 1891—1893.*

Omgivande härad	1841—1843		1861—1863		1891—1893	
	$S_{y \cdot x}$	n	$S_{y \cdot x}$	n	$S_{y \cdot x}$	n
Cu	0,1673	188	0,2272	185		
Eu			0,1789	97	0,1053	98
Pu	0,2115	217	0,2366	253	0,2053	340
Ru	0,2343	140	0,2003	176	0,1763	114
Su			0,2074	189	0,2069	193

Källor: Se tab. 27.

Tab. 30. *Spridning kring regressionslinjen ($S_{y \cdot x}$) samt antal observationer (n) för de undersökta länens bevillningsskyldiga jordegendom på landsbygden 1862 och 1892.*

Undersökta län	1862		1892		Undersökta län	1862		1892	
	$S_{y \cdot x}$	n	$S_{y \cdot x}$	n		$S_{y \cdot x}$	n	$S_{y \cdot x}$	n
B	0,1709	114			O	0,2300	207		
C	0,1640	71	0,2470	119	P	0,2130	451	0,1962	338
D	0,2198	95	0,1819	111	R	0,1691	346	0,1821	241
E	0,1462	200	0,1367	203	S	0,1328	270	0,2362	362
F	0,1972	279	0,2254	190	T	0,2257	174		
G	0,1978	323			U	0,1671	109		
H	0,1800	250			W				
I	0,1972	84			X	0,2184	75		
K	0,1738	116	0,2095	98	Y	0,1961	127	0,1822	156
L	0,2238	328			Z	0,2216	153		
M	0,2032	442			AC	0,2216	171		
N	0,1877	233			BD	0,2313	111		

Källor: Se tab. 28.

Tab. 31. *Taxeringsvärde (T) och beräknat marknadsvärde (BM) för de undersökta storjordbrukens omgivande häraders bevillningsskyldiga jordegendom på landsbygden 1842, 1862 och 1892. Millioner kronor.*

Undersöknings- område	1842		1862		1892	
	T	BM	T	BM	T	BM
Cu	11,8	16,6	26,7	29,5		
Eu			22,0	21,8	20,1	21,6
Pu	5,4	7,6	21,0	21,4	23,2	25,6
Ru	4,6	6,5	23,0	23,5	24,3	27,8
Su			26,0	27,9	27,8	27,4

Källor: Taxeringslängder enligt tab. 27; beräknade marknadsvärden enligt avsnittets text och noter.

Tab. 32. *Taxeringsvärde (T) och beräknat marknadsvärde (BM) för de undersökta länens bevillningsskyldiga jordegendom på landsbygden 1862 och 1892. Millioner kronor.*

Under- sökta län	1862		1892		Under- sökta län	1862		1892	
	T	BM	T	BM		T	BM	T	BM
B	83,2	78,2			O	71,5	77,2		
C	52,7	61,1	60,9	62,8	P	99,7	124,6	100,2	113,4
D	74,9	66,7	89,5	86,2	R	130,7	130,7	144,7	145,6
E	154,8	170,3	151,0	147,0	S	104,2	104,2	108,3	98,6
F	82,0	82,8	86,5	90,0	T	83,1	73,1		
G	58,4	51,4			U	51,8	53,4		
H	96,6	99,5			W	45,7			
I	25,6	25,1			X	42,3	36,4		
K	40,7	41,9	47,8	45,0	Y	48,9	45,5	75,2	100,6
L	117,1	123,0			Z	23,9	19,1		
M	212,5	231,6			AC	22,0	17,6		
N	53,1	46,7			BD	19,0	12,4		

Källor och anmärkningar: I samband med att beståndet av jordegendom storleksfördelades med stöd av taxeringslängderna erhöles totalsummor. Dessa borde vara identiska med generalsammandragets data. Vissa mindre avvikelser har emellertid konstaterats. I tab. 32 redovisade taxeringsvärden bygger på »generalsammandraget öfver årsbevillningen» och avser bevillningsskyldig jordegendom. Beräknade marknadsvärden enligt avsnittets text och noter.

Sammanfattning

Krav har här ställts på den valda metoden. Den skall möjliggöra studiet av prisutveckling för jordegendomsstorlekar samt registrera ej blott förskjutningar i den allmänna prisnivån utan även nyinvesteringar. Här har föredragits år 1862 som basår. För vart och ett av åren 1831 till 1893 har marknadsmässiga pris på jordegendom ställts samman med motsvarande taxeringsvärde för år 1862.

Bortfallet var begränsat och torde obetydligt ha snedvridit resultaten. I viss omfattning skedde dateringen i prismaterialet med tidseftersläpning.

Här användes regressionsanalys för att uttrycka en genomsnittlig relation mellan pris och taxeringsvärde. Taxeringsvärden för år 1862 (x) betraktas som den oberoende variabeln. Prisuppgifter för tiden 1831—1893 (y) är den beroende variabeln.

Det här aktuella undersökningsmaterialet har tillkommit på sätt liknande obundna slumpmässiga urval. Detta innebär att en grundförutsättning för att använda regressionsanalys ej helt är uppfylld. Detta måste uppmärksammas vid tolkningen av framräknade indexserier.

Sambandet mellan y och x har befunnits vara icke lineärt. Regressions-skattningen förutsätter emellertid lineärt samband mellan y och x . Här har valts att logaritmera variabelparen. De säkraste skattningarna görs för småjordbruk. För mellanjordbruk och än mer för storjordbruk är skattningarna mindre säkra.

Spridningen kring regressionslinjen var så stor att det måste betecknas som meningslöst att försöka skatta priset på en enskild gård. Vid medelvärdesskattningar däremot kan de i huvudsak slumpmässiga felen förutsättas ha blivit till stor del utjämnade. För att eliminera slumpvisa felinflytelser användes glidande årsmedeltal. De säkrare resultaten har emellertid vunnits på bekostnad av att faktiska årliga förskjutningar även utjämnats. Det är ej möjligt att urskilja vad som är faktiskt och slumpmässigt betingade förändringar.

För undersökningsområdet har marknadsvärden för bestånd av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk beräknats avseende åren 1832, 1862 och 1892. Vidare har marknadsvärden avseende bestånd av jordegendom beräknats för 23 län 1862 och för 9 län 1892 samt för vissa områden 1841—1843, 1861—1863 och 1891—1893.

I detta kapitel redovisade prisuppgifter för jordegendom 1831—1893 används som underlag i kap. 7 vid studiet av prisutvecklingen för olika jordegendomsstorlekar. Beräknade marknadsvärden för bestånd av jordegendom bygger upp framställningen i delar av kap. 2, 8 och 9.

KAP. 5. OMSÄTTNING OCH PRIS PÅ JORDEGENDOM

Prisbildningen på jordegendomsmarknaden bestämdes bland annat av omsättningsfluktuationer. I vilken mån påverkade omsättningsfluktuationer prisutvecklingen för jordegendom?

Jordegendomsmarknadens förändring på lång sikt

I vilka avseenden ändrade jordegendomsmarknaden karaktär under den studerade tidsperioden? Nya ej agrara samhällsskikt växte sig ekonomiskt starka under 1800-talets senare hälft i Sverige. Dessa grupper började uppträda som köpare av jordegendom.¹⁾ Undersökningsområdets jordegendomsmarknad undergick emellertid begränsade långsiktiga förändringar. Såväl år 1832 som år 1892 dominerade personer av bondeklass ägandet av mellanjordbruk och småjordbruk.²⁾ Olika slag av ståndspersoner intog en motsvarande ställning ifråga om storjordbruken.³⁾ Här antages därför jordegendomsmarknaden ej ha väsentligt ändrat karaktär under den studerade tidsrymden.

Mått på jordegendomshandel

I detta avsnitt undersöks möjligheterna att få fram användbara mått avseende antalet på jordegendomsmarknaden omsatta jordegendommar. I första hand görs en granskning av den tryckta rättsstatistikens uppgifter om meddelade äganderättsbevis för fast egendom med avseende

¹⁾ Se exempelvis N. Wohlin, *Faran af bondeklassens undergräfvande i sammanhang med de gamla arvejordåskådningarnas upplösning, emigrationen och bondejordens mobilisering*, s. 54—57.

²⁾ *Taxeringslängder Barne, Laske och Skånings härader 1832, 1862 och 1892*. GLA; såsom komplement har använts husförhörslängder för att utröna jordägarnas sociala hemvist.

³⁾ Se not 2.

på salupriset. Detta rikstäckande material har av tidigare forskning sammanställts och använts som underlag för en framställning rörande jordegendomshandelns utveckling i Sverige från 1833 till 1905.¹⁾ Är det möjligt att använda detta källmaterial som mått på jordegendomsomsättning i undersökningsområdet?

Den tryckta rättsstatistiken inkluderar även lagfaren annan fastighet än jordbruksfastighet. Sådan annan fastighet svarade för omkring tre procent av den fasta egendomens värde under den här studerade tidsrymden.²⁾ Detta förhållande torde därför spela en helt obetydlig roll. För åtkomst i form av arv, gåva, byte, testamente och giftorätt finns som regel ej någon köpeskillingsuppgift i lagfartsprotokollen. Ej heller i den tryckta rättsstatistiken synes dessa slag av överlåtelse beaktats (tab. 33).

Tab. 33. Salupriset för fast egendom enligt rättsstatistiken i % av en beräkning av salupriset för registrerade överlåtelse av jordegendom enligt lagfartsprotokollen för Barne, Laske och Skånings häraeder 1856/60, 1861/70 och 1871/78.

1856/60	1861/70	1871/78
73	86	75

Källor: Salupriset för fast egendom enligt Rättsstatistik 1856—1878. BSOS Litt B; salupriset för registrerade överlåtelse av jordegendom enligt lagfartsprotokoll Barne, Laske och Skånings häraeder. GLA, GHA.

Anm. I: Att ej hela undersökningsperioden studerats i tab. 33 betingas av förändringar i rättsstatistikens områdesindelning.

Anm. II: Beräkningen av salupriset för registrerade köp utan köpeskillingar har skett genom uppskattningar med stöd av taxeringsvärden. Då även taxeringsvärden saknats har ungefärliga beräkningar gjorts. Uppgifterna har blivit i hög grad approximativa. Endast huvudsakliga tendenser bör uppmärksammas.

I den tryckta rättsstatistiken redovisas jordegendomshandelns förändringar i form av salupris för jordegendomar. Erhållna förändringar kan vara betingade av förskjutningar i jordegendomsprisen.³⁾ Avsevärda

¹⁾ N. Wohlin, a.a., s. 57—58.

²⁾ Se ovan s. 39—40.

³⁾ N. Wohlin var medveten härom: »De, då man rör sig framåt i tiden, i allmänhet stigande siffrorna i tabellen A behöfva således icke uttrycka en verklig ökning i fastighetshandelns omfattning, försåvidt egendomsvärdena samtidigt befunnit sig i en motsvarande stegring. Nu äger man i hufvudsak blott på grund af taxeringsvärdena en kännedom om jordvärdet och dettas förändringar, och först fr.o.m.

förskjutningar i jordegendomsprisen inträffade också under den här studerade tidsrymden.⁴⁾ Den tryckta rättsstatistikens information om meddelade äganderättsbevis torde därför vara oanvändbar såsom mått på jordegendomshandelns både långsiktiga och kortsiktiga förskjutningar.

Att mäta jordegendomshandelns förskjutningar i form av antalet försålda jordegendomar är ett sätt att undvika de besvärliga värderingsfrågorna. Detta innebär emellertid ej att något särskilt träffsäkert mått erhållits. Det förekom nämligen delningar av jordegendom i olika former. Detta ökade antalet köp. Om syftet vore att långsiktigt studera jordegendomshandelns utveckling, skulle detta förhållande innebära en svårartad felkälla. Avsikten är emellertid att studera de mer kortsiktiga sambanden mellan omsättning och pris på jordegendom. Mot denna bakgrund torde delningar av olika slag ej spela någon större roll. Tidsfästningen för köpen tillkom med en viss tidseftersläpning. Detta innebär en för både prisdata och omsättningsuppgifter gemensam felkälla.

År 1875 stadgades att envar skulle söka äganderättsbevis å fång åtkommet med äganderätt.⁵⁾ Förordningen om lagfart år 1875 bör närmast tolkas så att arv, giftorätt och skattlösen av kronojord var en utsträckning av vad som tidigare påbjudits.⁶⁾ Detta torde vara en korrekt tolkning av 1875 års förordning. Hur uppfattade vederbörande tjänstemän vid Barne, Laske och Skånings häradsrätter samt de som hade förvärvat jordegendom författningarna?

år 1862 kunna taxeringsvärdena för öfrigt läggas till grund för en i någon mån jämförlig serie.» N. Wohlin, a.a., s. 58. »Det är emellertid säkert, att jordvärdet icke i stort sedt steg i samma grad som ofvan anförda siffror. Intet tvifvel råder därom, att fastighetshandeln under 1840—1860-talen var stadd i tilltagande, och särskildt är det påfallande att den stora uppsvingsperioden på 1850-talet inledde en ny fas i jordmobiliseringens historia.» N. Wohlin, a.a., s. 59. »Då emellertid taxeringsvärdena, såsom synes af tabellen F, stegrades ganska betydligt under perioden 1861—1885, torde den slutsats icke vara oberättigad, att fastighetshandeln under samma tid var i tilltagande. Då vidare saluvärdena under perioden 1886—90 och äfven 1891—95 torde hafva varit lägre än under den därförutgående tiden, så är det icke uteslutet, att fastighetshandeln, trots de stationära procentssiffrorna under tiden 1881—95, äfven under denna period var i tilltagande.» N. Wohlin, a.a., s. 62.

⁴⁾ Se diagram 6 och 7.

⁵⁾ Lagfartsförordning SFS 1875 16/6, nr 42.

⁶⁾ G. Hafström, Den svenska fastighetsrättens historia, s. 36—37.

Åtkomst genom arv var en stor grupp. Åtkomst genom giftorätt och skattlösen av kronojord var små grupper i jämförelse med arven. Om berörda parter före 1875 uppfattade författningarna så, att arv ej skulle registreras, borde det ej heller förekomma några registrerade arv före 1875. För 1870-talets förra och senare hälft har de registrerade överlåtelserna genomgåts. Samtliga åtkomster genom arv har förts åt sidan. Tiden 1871/75 förekom 130 fång genom arv, medan för tiden 1876/80 ej mindre än 554. Författningen av år 1875 med dess tydliga angivande att arv skulle registreras har inverkat. Å andra sidan var det före 1875 ett betydande antal registrerade fång genom arv. Denna tendens var tydligen i ökande den studerade tidsperioden. För hela 1830-talet var det således endast 17 fång genom arv som registrerats. För 1870-talets förra hälft var det 26 fång genom gåva och för 1870-talets senare hälft 28 fång. För 1830-talet rörde det sig om 15 åtkomster genom gåva. Övriga mer perifera former av fång i form av byten, förvärv genom giftorätt, inlösen av kronojord samt testamente hade en helt obetydlig frekvens i jämförelse med arven.⁷⁾

Familjeköpen måste på grund av författningsändringar avseende vad som skulle registreras bli mycket otillförlitliga i sin avspiegling av jordegendomshandelns förändringar.

Inlösen av kronojord, fria testamentsöverlåtelser och fria gåvor var former av fria köp. De förekom mycket sparsamt. De fria köpen berördes i huvudsak ej av författningsändringar under den studerade tidsrymden. Antal fria köp utgör därför ett lämpligare mått på jordegendomshandelns förändringar än familjeköpen.⁸⁾

Omsättning på jordegendom

Hur skall omsättning på jordegendom redovisas? Ett alternativ är att endast medtaga prisundersökningens underlag av fria köp. I så fall

⁷⁾ Att fång genom testamente skulle lagfaras bestämdes enligt förordning SFS 1857 21/12, nr 63.

⁸⁾ Finns det då ej någon mer exakt metod att mäta jordegendomshandelns utveckling under den studerade tidsperioden? Vissa källstudier har visat en framkomlig väg. Om man utgår från de enskilda gårdarna i 1832 års taxeringslängd och sedan följer dem år för år i taxeringslängden erhålles förändringar. Taxeringslängderna redovisade emellertid förändringar i ägandet med vissa fel. Det torde därför vara nödvändigt att komplettera med uppgifter ur lagfartsprotokoll, inteckningsprotokoll, husförhörslängder jämte protokoll avseende ägodelningsmål i olika former. Ett omfattande forskningsarbete skulle krävas, vilket emellertid ej ansetts nödvändigt att utföra med hänsyn till här aktuella frågeställningar.

skulle det mätbara bortfallet, exekutiva auktioner samt fria köp med undantagsvillkor ej komma med.¹⁾ Familjeköpen utgjorde en stor del av jordegendomsmarknaden. Att enbart studera prisundersökningens fria köp skulle kunna ge en ensidig bild av jordegendomsmarknaden. I diagram 5 har därför återgivits för småjordbruk prisundersökningens registrerade fria köp jämte samtliga registrerade fria köp. Vidare redovisas också samtliga registrerade köp inklusive familjeköp.

Mellanjordbruken var avsevärt fåtaligare än småjordbruken. Det är därför ej tillrädligt att dela upp materialet på för många grupper. Redovisningen har begränsats till samtliga registrerade köp jämte samtliga registrerade fria köp. Som framgår av diagram 4 visar de båda tidsserierna en klar samvariation. Svängningarna är som regel mer utpräglade för registrerade fria köp än för samtliga registrerade köp. Fluktuationerna var avsevärt starkare för mellanjordbruks omsättningsförskjutningar (diagram 4) än för småjordbruks (diagram 5).²⁾ Detta torde främst vara betingat av det jämförelsevis mindre antalet mellanjordbruk.

Lagfartsförordningen år 1875 inskräpte att all åtkomst med äganderätt skulle lagfaras. Detta avspeglas i att serien för samtliga registrerade köp visar en märkbar stegring under 1870-talet (diagram 5). Den nära samvariationen mellan de tre serierna gör det tämligen egalt vilken som väljs att avspegla omsättningen på småjordbruksmarknaden. Serien över samtliga registrerade fria köp påverkades emellertid i mindre grad än samtliga köp av författningsändringarna rörande vad som skulle registreras. Den avspeglar därför fluktuationer mer rättvisande. Här har valts att använda antalet samtliga registrerade fria köp såsom mått på omsättningen för mellanjordbruk och småjordbruk.

Omsättningsdata redovisas ej för storjordbruk. Detta sammanhänger med att antalet storjordbruk som årligen gick i handel var begränsat till några få stycken årtiondena före 1860 och därefter ännu färre.

¹⁾ Rörande mätbart bortfall, exekutiva auktioner samt fria köp med undantagsvillkor se ovan s. 59-62.

²⁾ I diagram 5 är 1831/33 basår. Medelantalet registrerade fria köp som utgjorde underlag för prisundersökningen var 28, samtliga registrerade fria köp var 34 samt samtliga registrerade köp 51 tiden 1831/33. I diagram 4 är 1891/93 basår. Medelantalet registrerade samtliga fria köp var 7 och samtliga köp var 19 tiden 1891/93. Underlaget för tidsserierna i diagram 4 och 5 är drygt 13 300 registrerade överlåtelse.

Diagram 4. Antal registrerade fria köp jämte samtliga registrerade köp för mellanjordbruk avseende Barne, Laske och Skånings häradet 1831-1892. 1891/93 = 100.

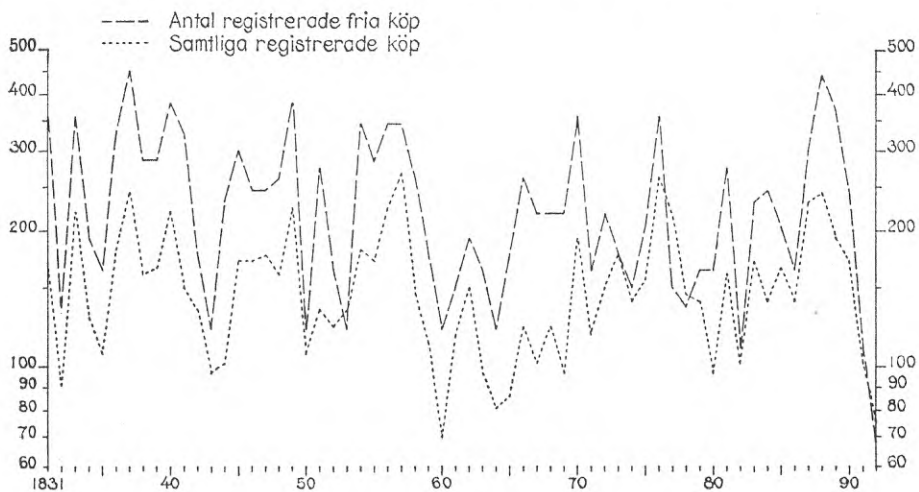
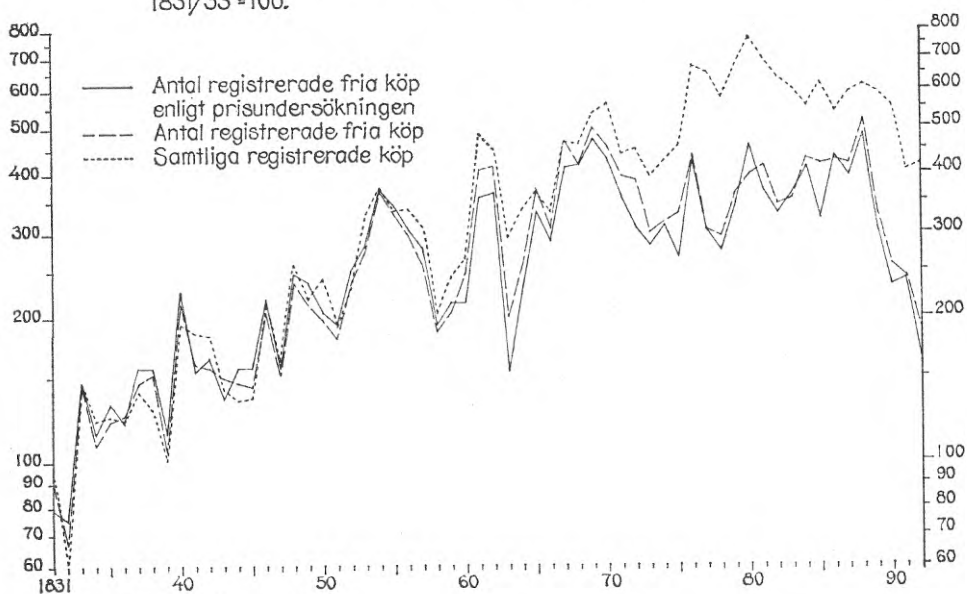

Diagram 5 Antal registrerade fria köp enligt prisundersökningen, antal registrerade fria köp jämte samtliga registrerade köp för småjordbruk avseende Barne, Laske och Skånings härader 1831-1892.
1831/33 = 100.

Källor diagram 4-5: Se tab 19.

Anm.I: Att i diagram 4 1891/93 valts såsom basperiod har betingats av att antalet köp låg högt 1831/33 i förhållande till flertalet följande år. Fluktuationerna skulle med 1831/33 som basår blivit betydligt mer utrymmeskrävande.

Omsättning och pris på jordegendom

För att belysa hur omsättningsfluktuationer kunde inverka på jordegendoms prisutveckling redovisas fyra tänkbara situationer.¹⁾

- 1) Stigande jordegendomspris och stigande omsättning på jordegendom
- 2) Stigande jordegendomspris och fallande omsättning på jordegendom
- 3) Fallande jordegendomspris och fallande omsättning på jordegendom
- 4) Fallande jordegendomspris och stigande omsättning på jordegendom

Vid tider av både stigande pris och omsättning på jordegendom kan en efterfrågeökning antagas på jordegendomsmarknaden. Stigande omsättning förutsättes ha haft en dämpande effekt på prisstegringen. Om jordegendomsprisen stiger och omsättningen på jordegendom sjunker ses detta som ett uttryck för en utbudsminskning, samtidigt som efterfrågan förefaller väl hävdad med en förstärkt prisstegringstendens. Perioder av såväl sjunkande pris som omsättning på jordegendom avspeglar baissetendenser. Sjunkande omsättning har en prishävdande effekt. Fallande pris och ökande omsättning på jordegendom ger ett intryck av ökande utbud och sjunkande efterfrågan på jordegendomsmarknaden med förstärkning av prisfluktuationen i sjunkande riktning.

I diagram 6 har inlagts antalet samtliga registrerade fria köp för mellanjordbruk. Denna serie kan betraktas som ett mått på omsättningsfluktuationerna på marknaden för mellanjordbruk. Vidare har återgivits prisutveckling för mellanjordbruk årsvis samt i form av tre års glidande medeltal. I diagram 7 har omsättnings- och prisfluktuationer för småjordbruk redovisats efter samma principer som för mellanjordbruk i diagram 6. Årsvisa prisförändringar inrymmer felkällor. Treårsmedeltal bör därför i första hand beaktas.²⁾

Minst tre års avsevärt stigande eller sjunkande omsättning antages ha haft effekter på jordegendomsprisen. Detta innebär för småjordbruk sjunkande omsättning 1854—1858 och 1888—1892 jämte stigande omsättning 1851—1854 och 1858—1861 samt för mellanjordbruk sjunkande omsättning 1840—1843, 1857—1860 och 1888—1892.

¹⁾ K. Bjerke har ingående sökt analysera sambanden mellan omsättnings- och prisfluktuationer för jordegendom. K. Bjerke, Omsætningen og salgsprisen for landejendomme s. 8—9, 63—98; här har valts att mer allmänt söka ange i vilken mån omsättningsfluktuationerna kan tänkas ha påverkat prisförändringarna för jordegendom.

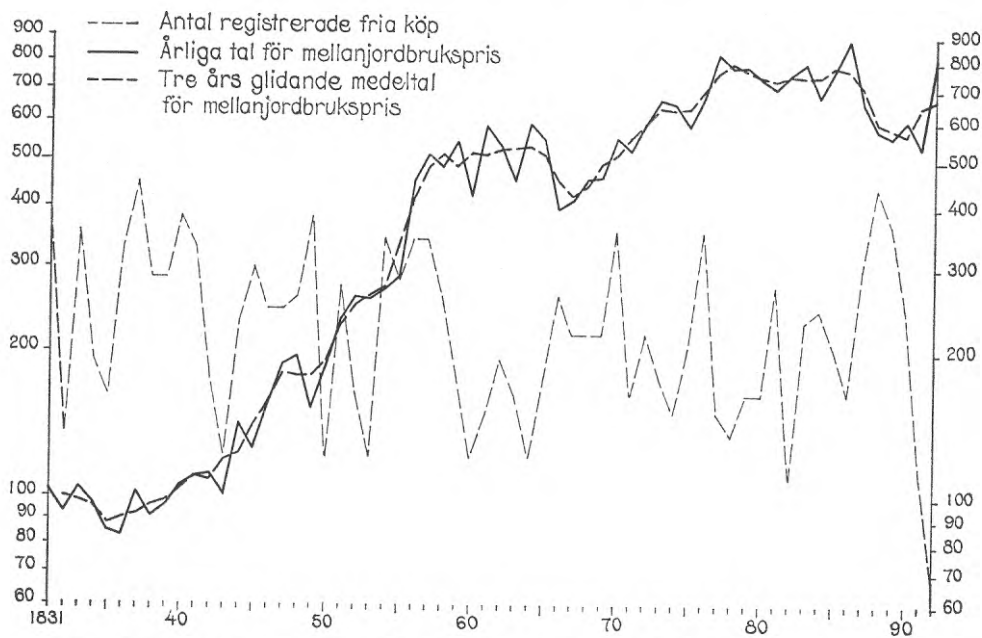
²⁾ Se ovan s. 67—74.

Här förutsättes ej att de agerande på jordegendomsmarknaden hade en korrekt uppfattning om prisförändringar och omsättningsfluktuationer för jordegendom. En omsättningsminskning hade en prishävande effekt vare sig jordegendomsmarknadens parter var medvetna om att omsättningen minskade eller ej. På samma sätt hade en omsättningsökning en dämpande effekt på jordegendomsprisen.

Sammanfattning

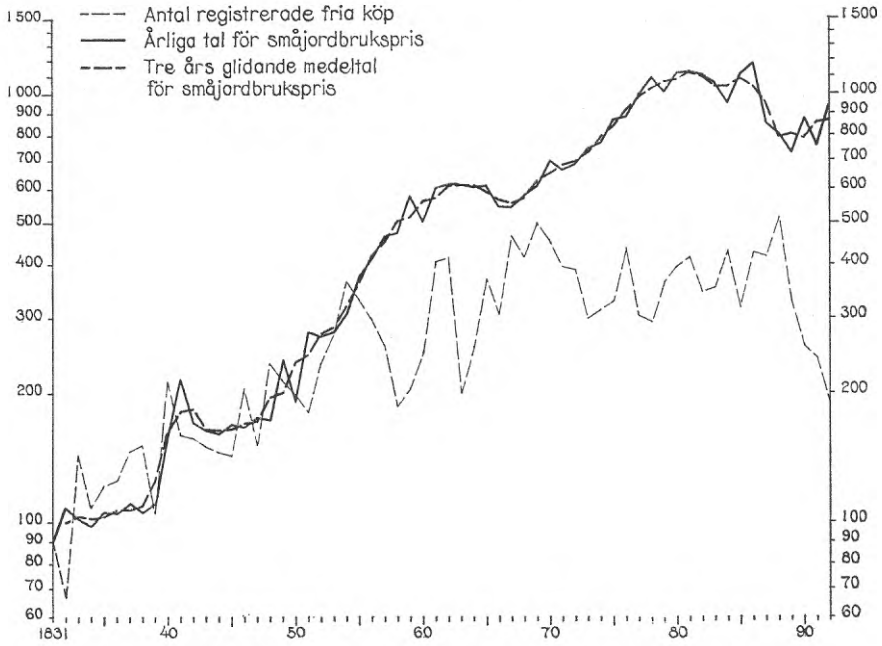
Undersökningsområdets jordegendomsmarknad undergick begränsade förändringar på lång sikt. För att bedöma omfattningen av utbuds- och efterfrågeförändringar för jordegendom krävs data rörande omsättningsfluktuationer för jordegendom. Tidsserier har använts avseende antalet registrerade samtliga fria köp för mellanjordbruk och småjordbruk. Stigande omsättning hade en prissänkande effekt. Sjunkande omsättning hade en prishöjande inverkan. Både prisserier och omsättningsdata måste förutsättas vara ungefärliga mått. Minst tre års avsevärt stigande eller sjunkande omsättning antages här ha påverkat prisutveckling för mellanjordbruk och småjordbruk.

Diagram 6. Antal registrerade fria köp samt prisutveckling för mellanjordbruk
avseende Barne, Laske och Skånings härad 1831 - 1892.
1831/33 = 100.

Källor: Antal registrerade fria köp enligt diagram 4; prisutveckling för mellanjordbruk enligt diagram 2.

Diagram 7. Antal registrerade fria köp samt prisutveckling för småjordbruk
avseende Barne, Laske och Skånings härad 1831 - 1892.
1831/33 = 100.

Källor: Antal registrerade fria köp enligt diagram 5; prisutveckling för småjordbruk enligt diagram 3.

KAP. 6. NYINVESTERINGARNAS OMFATTNING OCH RÄNTABILITET

Idealt hade varit om fullgott källmaterial funnits att tillgå rörande nyinvesteringar och vinstutveckling i undersökningsområdet. I så fall skulle det varit möjligt att närmare fastställa nyinvesteringarnas omfattning och räntabilitet. Som skall visas i detta kapitel är emellertid det källmässiga underlaget mycket begränsat. Frågan är emellertid av alltför central betydelse för att den helt skall kunna lämnas därhän.

Beräkning av skiftets förlopp

I den ekonomiska kartans beskrivning lämnas information rörande jordbruksfastigheternas areal av olika ägoslag samt namn och mantal. Därtill kommer den i här aktuella sammanhang väsentliga skiftetidpunkten. Vilket källvärde har de i den ekonomiska kartans beskrivning redovisade uppgifterna?

Arbetet med den ekonomiska kartläggningen sköttes tydligen med omsorg, varför det ej torde föreligga skäl att misstänka några större fel hos de meddelade arealuppgifterna.¹⁾ Arealuppgifterna avser åren 1877—1882.²⁾ De kan ej vara representativa för exempelvis 1830-talet, då ängen bör ha varit av större omfattning i förhållande till åkerjorden. För att klarlägga huruvida den ekonomiska kartans angivelser rörande skiftetidpunkten på ett meningsfullt sätt stämde med lantmäteriakterna, skulle krävas en undersökning av skiftets omfattning och karaktär i varje enskilt fall.³⁾ Då en sådan undersökning ej verkställts här har en felkälla av viss omfattning accepterats.

Fram till 1880 hade 84 procent av åkerjorden skiftats. Med stöd av

¹⁾ Rörande det ekonomiska kartverkets källvärde se exempelvis J. Svensson, *Jordbruk och depression*, s. 26—32.

²⁾ Allmänt om den ekonomiska kartläggningen: B. Thordeman, *Sveriges ekonomiska kartor*.

³⁾ Att skiftet kunde ha en mycket olika karaktär och omfattning i de enskilda fallen bygger på ett muntligt meddelande från R. Adamson. Denne har bearbetat skifteshandlingar bl.a. från delar av Västsverige.

skiftetidpunkterna är det möjligt att i grova drag ange hur stor del av åkerarealen som skiftades för varje år (tab. 35). Skiftesfrekvensen har ej redovisats årsvis utan för valda tidsavsnitt med hänsyn till aktuella frågeställningar. Åkern svarade omkring 1880 för 71 procent av den produktiva marken, vilket gör åkern väl skickad som indelningsgrund. En indelning av skiftesfrekvensen efter mantal har ävenledes gjorts såsom jämförelse (tab. 34). Tab. 34 och 35 visar skiftesförlopp med åker och mantal såsom indelningsgrund. Samma grunddrag har erhållits. Det har därför ej här blivit nödvändigt att närmare ta ställning till vilkendera av indelningsgrunderna som är tillförlitligast.⁴⁾

Jord skiftad under storskifteseran skiftades ej ånyo under enskiftesperioden enligt den ekonomiska kartans beskrivning. Jord skiftad under storskiftesepoken undergick däremot laga skifte.⁵⁾ Endast en begränsad andel av den skiftade åkerjorden kom att undergå både storskifte och laga skifte. Det var även mycket ovanligt att jord som skiftats under enskiftesperioden ånyo skiftades under laga skiftesepoken. Den på så sätt uppkomna dubbelräkningen torde därför ej väsentligt inverkat på skiftesfrekvensens tidsmässiga fördelning.

Hur fördelades skiftesfrekvensen på storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk? Om bestånd av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk varit grovt sett oförändrade, skulle det varit tillfyllest att skilja ut jordbruksfastigheter tillhörande olika jordegendomsstorlekar. För att utröna, huruvida beståndet av jordegendomsstorlekar var oförändrat, har för åren 1842, 1862 och 1892 en specialundersökning verkställts. Tillvägagångssättet har varit att utgå från de jordegendomar, som enligt här gjorda gränsindelningar klassificerats såsom storjordbruk 1842, 1862 och 1876 i taxeringslängderna. Antalet storjordbruk förändrades i begränsad omfattning. En fortlöpande klyvning skedde emellertid av storjordbruk och en sammanslagning av mellan- och småjordbruk. Det var därför till ej obetydlig del andra jordbruksfastigheter som 1876 var storjordbruk i jämförelse med 1842. Även för mellanjordbruk och småjordbruk har likartade tendenser erhållits men ej alls så utpräglade som för storjordbruken.

⁴⁾ Då i tidigare sammanställningar på länsnivå mantalet använts såsom indelningsgrund möjliggörs jämförelser. Se exempelvis O. Bjurling, Skaraborgs läns sparbank, s. 64—65.

⁵⁾ Rörande storskifte, enskifte och laga skifte: O. Bjurling, a.a., s. 63—64; G. Utterström, Jordbrukets arbetare. I, s. 512—587.

De stora förändringarna för bestånd av storjordbruk har försvårat en meningsfull beräkning av skiftesfrekvensen för denna jordegendomsstorlek. Vad skall betecknas såsom bestånd av storjordbruk? Här har valts att redovisa trenne alternativ. Jordbruksfastigheter, som enligt taxeringslängderna för åren 1842, 1862 och 1876 var storjordbruk, har uppsökts i den ekonomiska kartans beskrivning och fördelats efter skiftetidpunkt. De har i flera fall ej återfunnits med samma omfattning enligt den ekonomiska kartans beskrivning. Vissa uppskattningar har blivit nödvändiga. De erhållna divergenserna mellan de tre alternativen för åren 1842, 1862 och 1876 har befunnits vara ej obetydliga.

Hur skall divergenserna mellan kolumn I, II och III i tab. 34 och 35 tolkas? Kolumn III avseende storjordbruk enligt 1876 års taxeringslängd har minst intresse, eftersom redan 1862 huvuddelen av jorden skiftats. Avvikelserna särskilt mellan kolumnerna I och II har därför uppfattats såsom ett uttryck för källunderlagets ungefärlighet. Vad som i kolumn IV betecknas såsom övriga jordbruk har erhållits genom att subtrahera kolumn II från kolumn V. Påpekade ofullkomligheter nödvändiggör en översiktlig tolkning av skiftets förlopp enligt tab. 34 och 35.

Tab. 34. Skiftade mantal i % fördelade på skiftesperioder för storjordbruk 1842, 1862 och 1876, övriga jordbruk och samtliga jordbruk för Barne, Laske och Skånings hävader.

Skiftes- period	Kol. I Stor- jordbruk 1842	Kol. II Stor- jordbruk 1862	Kol. III Stor- jordbruk 1876	Kol. IV Övriga jordbruk I	Kol. V Samtliga jordbruk 1877—1882
1771—1830	27,0	38,3	38,6	16,0	19,6
1831—1840	9,5	3,2	8,9	10,0	8,9
1841—1845	3,9	3,2	3,0	7,4	6,7
1846—1850	15,9	12,5	11,7	11,0	11,2
1851—1853	5,6	8,2	11,4	5,4	5,9
1854—1856	5,0	6,8	—	17,0	15,4
1857—1860	—	1,8	4,2	15,9	13,6
1861—1865	27,4	21,4	19,2	13,5	14,7
1866—1870	1,1	0,9	0,8	0,6	0,7
1871—1880	4,5	3,6	2,1	3,2	3,3
Antal mantal	89	110	118	584	694

Tab. 35. Skiftad åkerjord i % fördelad på skiftesperioder för storjordbruk 1842, 1862 och 1876, övriga jordbruk och samtliga jordbruk för Barne, Laske och Skånings häraäder.

Skiftes- period	Kol. I Stor- jordbruk 1842	Kol. II Stor- jordbruk 1862	Kol. III Stor- jordbruk 1876	Kol. IV Övriga jordbruk I	Kol. V Samtliga jordbruk 1877—1882
1771—1830	25,8	42,0	42,5	14,3	19,2
1831—1840	7,9	3,3	9,1	9,4	8,3
1841—1845	4,6	3,3	3,2	6,0	5,5
1846—1850	17,4	11,7	11,1	14,4	13,9
1851—1853	7,9	7,6	11,7	5,9	6,2
1854—1856	7,0	9,3	—	18,3	16,7
1857—1860	—	2,9	4,8	16,7	14,2
1861—1865	23,6	15,8	14,9	12,5	13,1
1866—1870	1,5	1,1	1,0	0,8	0,8
1871—1880	4,2	3,0	1,7	1,7	2,0
Antal hektar åker	6 589	9 188	9 665	42 190	51 378

Källor tab. 34 och 35: Beskrifning till ekonomiska kartan. Skaraborgs län.

Anm. I: Barne, Laske och Skånings häraäder kartlades 1877—1882. Kol. IV har erhållits som kol. V minus kol. II.

Skiftesförlopp, nybyggnation och nyodling

Före 1830 hade avsevärt fler storjordbruk än mellan- och småjordbruk skiftats. Under 1830-talet var skiftesfrekvensen något högre för mellanjordbruk och småjordbruk än för storjordbruk. Denna tendens accentuerades avsevärt under 1840-talets förra hälft. Från 1840-talets mitt däremot och fram till 1850-talets början skiftades ånyo något mer storjordbruk. Mångdubbelt högre var skiftesfrekvensen för mellanjordbruk och småjordbruk än för storjordbruk 1854—1860. Under 1860-talets förra hälft hade storjordbruk en högre skiftesfrekvens än övriga jordbruk. Vid 1860-talets mitt var skiftet i undersökningsområdet ett i huvudsak avslutat kapitel. En mycket begränsad skiftesverksamhet förekom fram till 1880.

För jordägarna innebar skifteskostnaden en nyinvestering. För att bli produktiv krävde denna ytterligare nyinvesteringar i form av ny-

odling samt för utflyttarna från byalagen även nybyggnation. I jämförelse med andra delar av Syd- och mellansverige var utflyttningen från byalagen mycket omfattande på slättbygderna i Skaraborgs län.¹⁾ Hur mycket kostade skiftena, nyodlingarna och nybyggnationen? Vad skiftena beträffar finns det bevarade handlingar från skiftesför rättningarna. Dessa ger information om hur mycket skiftet kostat att genomföra i byarna samt på vilka viktigare poster skifteskostnaden fördelade sig.²⁾ För att kostnadsberäkna nyodling och nybyggnation skulle krävas mycket ingående studier av de lokala agrara förhållandena. Resultatet torde dessutom bli tämligen osäkert.

Hur mycket kunde nyodlas under en viss tidsperiod sedan skifte verkstälts? Försök har gjorts att kvantifiera den årliga maximala nyodlingen genom att sätta denna i procent av den uppodlingsbara arealen. Beräkningen bygger emellertid på med tiotal års mellanrum verkställda kartläggningar.³⁾ Det är troligt att nyodlingsintensiteten kunde vara avsevärt högre särskilt de första åren efter skiftet.⁴⁾ Skiftenas ekonomiska historia har hittills ej blivit föremål för någon egentlig grundforskning. Att omfattande nyodlingar skulle följt omedelbart på skiftena utesluter ej att betydande nyodlingar kan ha verkställts tiden före skiftena.

Termen agrar nyinvestering har använts tiden före 1860 främst för att beteckna nyodling och nybyggnation. För nyodlingen krävdes avsevärda arbetskraftsinsatser. Detsamma gällde nybyggnationen. Kontantutläggen till arbetskraft och för produktionsmedel torde däremot ha varit begränsade. Som skall visas i följande avsnitt ändrade nyinvesteringarna karaktär årtiondena efter 1860. Nyodlingen och nybyggnationen började ersättas med nyinvesteringar syftande till att höja avkastningen på den befintliga åkerarealen samt att intensifiera animalieproduktionen. Härtill krävdes mer än endast arbetskraft.

¹⁾ O. Bjurling, a.a., s. 64; G. Utterström, a.a., s. 565—570.

²⁾ I ett antal proseminarieuppsatser vid ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet har skifteskostnaderna beräknats med stöd av primärmaterial för lokalt begränsade områden.

³⁾ J. Svensson, a.a., s. 91—98.

⁴⁾ Jfr. L. Jörberg, Ekonomisk historia, jordbruksstatistik och depression, s. 101.

Agrara nyinvesteringars omfattning

Skiftesverksamhetens näranog avstannande vid 1860-talets mitt torde ha inneburit avsevärt minskande nyodlingar under 1860-talets senare hälft. För 1880-talet har bland annat för delar av Skaraborgs län gjorts en undersökning som kommit fram till att nyodlingarna var helt obetydliga.¹⁾ Enligt samma undersökning skulle även för 1870-talet nyodlingarna varit begränsade.²⁾ Nyodlingarna torde under 1870- och 1880-talen ej haft samma omfattning som årtiondena före 1860-talets mitt. Förekom då ej andra slag av nyinvesteringar än nyodlingar?

Agrara nyinvesteringar kan verkställas med syfte att höja avkastningen på den redan befintliga åkerjorden i form av jordförbättring av olika slag. Den ensidiga spannmålsodlingen vid 1800-talets mitt uppfattades i ledande kretsar på jordbruksteknikens område som ett hinder. Med ökande animalieproduktion skulle följa mer naturlig gödsling och mer foderväxter i odlingssystemen. En övergång från den ensidiga spannmålsodlingen till en mer agrikulturellt rationell relation mellan vegetabilier och animalier skedde grovt sett under loppet av 1800-talets senare hälft i undersökningsområdet. Processen tycks ha accelererat under 1870- och 1880-talen.³⁾

Att just 1870- och 1880-talen här uppfattas såsom något av genombrottsårtionden för animalieproduktionen i undersökningsområdet sammanhänger bland annat med att mejeriindustrien expanderade.⁴⁾ Vidare ökade smörexporten över Göteborg.⁵⁾

Skiften, nyodlingar och nybyggnation är påtagliga företeelser. Jordförbättring, höjning av den tekniska nivån och allmänt ökad rationalitet för jordbruksföretagandet som sådant är däremot svårgripbara förhållanden. Nyinvesteringarnas omfattning i undersökningsområdet under 1870- och 1880-talen kan ej närmare avgöras. Klart är emellertid att det förekom en fortlöpande agrar nyinvesteringsverksamhet.

Totalbefolkningen avspeglade grovt sett jordbruksbefolkningen. Nonagrart sysselsatta svarade för några få procent av totalbefolk-

¹⁾ J. Svensson, a. a., s. 267—272.

²⁾ J. Svensson, a. a., s. 231—237.

³⁾ Allmänt härom: O. Bjurling, a. a., s. 71—84, 136—138.

⁴⁾ S. Liljehagen, Mejerihandteringen, s. 67—68.

⁵⁾ A. Attman, Göteborgs stadsfullmäktige I:1, s. 66—67.

ningen. Tendensen från 1860-talet och framåt var att andelen ej jordbruksbefolkning ökade, men i så begränsad omfattning att totalbefolkningsdata kan användas som mått på jordbruksbefolkningens förändringar. Ett nära samband kan iakttagas mellan skiften och nyodlingar å ena sidan och befolkningsförändringar å den andra. Tiden 1840 till 1865 var nyodlingarna mycket omfattande och befolkningstillväxten hög, medan utflyttningen från undersökningsområdet var begränsad. Under 1860-talets senare hälft minskade skiftesfrekvensen till en obetydlighet. Samtidigt reducerades befolkningstillväxten och utflyttningen från undersökningsområdet steg till rekordsiffror.⁶⁾

Under 1870-talet sjönk takten i befolkningsökningen avsevärt för att under 1880-talet förbytas i en betydande folkminskning. Rent demografiskt var den viktigaste förklaringen till den vikande befolkningstillväxten under 1870-talet och befolkningsminskningen under 1880-talet den kraftigt ökande utflyttningen från undersökningsområdet.⁷⁾ Till en del torde utflyttningen från undersökningsområdet betingats av rent agrara pusheffekter. Reallönerna steg trendmässigt under 1870- och 1880-talen till skillnad från tidigare decennier. Det undersökta området var ej löneledande. En betydande del av utflyttningen förorsakades därför av bättre utkomstmöjligheter på andra orter inom och utom landet.⁸⁾ Den svaga befolkningstillväxten under 1870-talet och befolkningsminskningen under 1880-talet behöver emellertid ej ha inneburit brist på folk och obetydliga nyinvesteringar.

Säsongsvis undersysselsättning torde ha varit ett utmärkande drag under årtiondena kring 1800-talets mitt.⁹⁾ Modernisering av odlings-

⁶⁾ G. Sundbärg, Betänkande i utvandringsfrågan, s. 546, 568, 577 och 586. Rörande utflyttningen från undersökningsområdet under 1860-talets förra och senare hälft: Summariska folkmängdsredogörelser. SCA. Vad beträffar skiftesfrekvensen i undersökningsområdet se ovan s. 97-98.

⁷⁾ G. Sundbärg, a.a., s. 546, 568, 577 och 586. Den genomsnittliga årliga befolkningstillväxten var således för 1870-talet 0,4 procent, medan för 1880-talet befolkningen minskade med i genomsnitt nästan 1 procent per år. Som jämförelse kan nämnas, att den årliga befolkningsökningen tiden 1840-1870 i genomsnitt legat på nästan 1,5 procent per år.

⁸⁾ Mer utförligt härom hos O. Bjurling, a.a., s. 130-134, 161-162.

⁹⁾ Rörande sysselsättningens säsongsvisa skiftningar i slättbygder: G. Utterström, a.a., s. 718-729. Belysande synpunkter på undersysselsättningsproblematiken i agrardominerade låginkomstekonomier: F. Dovring, Unemployment in Traditional Agriculture, s. 163-172.

system och intensifierad kreatursskötsel under 1870- och 1880-talen krävde på ett helt annat sätt än tidigare en kontinuerlig arbetsinsats året om. Animalieproduktionens ökade betydelse medförde att arbetskraften kunde utnyttjas mer effektivt.

Järnvägsnätets gradvisa utbyggnad medförde en friställning av arbetskraft som tidigare varit sysselsatt med långväga transporter.¹⁰⁾ Vid 1800-talets mitt hade industrien med framgång börjat konkurrera med hemslöjden på vissa områden.¹¹⁾ Det tycks som om industriens framväxt, på fält, som tidigare ingått i självhushållningssystemet på gårdarna, accelererades under 1870- och 1880-talen.¹²⁾ Arbetskraft, tidigare sysselsatt med hemslöjd av olika slag, kunde användas till annan verksamhet. Avancerade redskap och maskiner började i ökande grad användas inom särskilt det större jordbruket under loppet av 1800-talets senare hälft.¹³⁾

Faktorer som animalieproduktionens jämnare arbetskraftsutnyttjande, minskat behov av arbetskraft för transporter till följd av järnvägsnätets utbyggnad, hemslöjdens tillbakagång samt viss mekanisering torde ha minskat behovet av arbetskraft i undersökningsområdet under 1870- och 1880-talen. Den vikande befolkningstillväxten under 1870-talet och befolkningsminskningen under 1880-talet bör därför ej ses som tecken på att de agrara nyinvesteringarna skulle ha avstannat. De agrara nyinvesteringarna torde emellertid ha haft en relativt större omfattning i undersökningsområdet årtiondena före än efter 1860-talets mitt.

Agrara nyinvesteringars räntabilitet

Avsevärda nyodlingar verkställdes årtiondena före 1860-talets mitt. På den nyodlade jorden var havren det dominerande sädeslaget. Under sekler ackumulerade näringsämnen möjliggjorde tydligen relativt

¹⁰⁾ Se ovan s. 36–38. Allmänt om järnvägarnas inverkan på äldre former av landtransport: E. F. Heckscher, Till belysning af järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling, s. 140.

¹¹⁾ Hemslöjdens och hemindustriens allmänna karaktär och förutsättningar vid 1800-talets mitt: G. Utterström, a. a. II. s. 3–8. På forskningens nuvarande ståndpunkt är det ej möjligt att ha någon uppfattning om hemslöjden höll på att trängas tillbaka vid 1800-talets mitt eller om den expanderade.

¹²⁾ T. Gårdlund, Industrialismens samhälle, s. 125–143. Hur det förhöll sig i undersökningsområdet i denna fråga kan ej närmare avgöras. Jfr. O. Bjurling, a. a., s. 138–139.

¹³⁾ Allmänt härom: T. Gårdlund, a. a., s. 81–82.

stora skördar på den nyligen uppodlade jorden. Nyodlingarna torde därför länge framstått som högräntabla nyinvesteringar. Det rådande systemet att år efter år odla spannmål och då främst havre på samma jordar utan tillräcklig gödning uppfattades i agrartekniska kretsar som kapitalförtäring. En intensifierad animalieproduktion med en ökad andel foderväxter i växtföljderna förordades som alternativ.¹⁾

Större delen av jorden skiftades tiden 1840—1865, och det bör därför först varit under loppet av 1860-talet som det rådande utsugningssystemets negativa verkningar började förmärkas mer allmänt. Nyinvesteringar i form av nyodlingar torde fram till omkring 1860-talets mitt som regel varit högräntabla. Den expanderande animalieproduktionen under 1870- och 1880-talen krävde ej obetydliga nyinvesteringar. För att bibehålla avkastningsnivån från omkring 1860 behövdes stora tillskott av näringsämnen i form av foderväxtintegrerade odlingssystem och gödsling. Kapitalförtäringen årtiondena före 1860 blev under 1870- och 1880-talen något som jordbrukarna måste betala igen. Nyinvesteringarna under 1870- och 1880-talen fick till en del karaktären av re-investeringar. Nyinvesteringarna under 1870- och 1880-talen torde därför ha varit relativt lågräntabla.

Sammanfattning

De källmässiga förutsättningarna att få en närmare uppfattning om nyinvesteringarnas omfattning och räntabilitet i undersökningsområdet under den studerade tidsperioden har befunnits vara små tiden före 1860-talets mitt och nästan obefintliga årtiondena därefter. Trots detta har försök gjorts att få fram hållpunkter, varvid skiftesförloppet för storjordbruk å ena sidan och övriga jordbruk å den andra kommit att bilda en huvudstomme. Den här använda arbetshypotesen att omfattande nyodlingar följt omedelbart på skiftena utesluter ej förekomsten av vissa nyodlingar före skiftena.

De avsevärda nyodlingarna årtiondena före 1860-talets mitt i form av skiften, nyodlingar och nybyggnation torde ha varit högräntabla. Utsugningen av jorden medförde en ej obetydlig kapitalförtäring. Denna måste under 1870- och 1880-talen ersättas av jordbrukarna. Ej obetydliga men tydligen lågräntabla nyinvesteringar genomfördes under 1870- och 1880-talen.

¹⁾ O. Bjurling, a. a., s. 67—84.

KAP. 7. MARKNADSVÄRDERING, VINSTKAPITALISERING OCH NET ADD FÖR OLIKA JORDEGENDOMSSTORLEKAR

En huvudfråga står i förgrunden i detta kapitel. I vilken mån sammanföll olika mått på agrar kapitalbildning?

Allmänt om prispåverkande faktorer

Jordegens prispåverkande faktorer sammanhänger med vinstförskjutningar. Andra faktorer än vinsten kan emellertid vara av betydelse. I den tidigare litteraturen råder i stort sett enighet om att framtidsförväntningar inklusive vinstförhållanden är den viktigaste prispåverkande faktorn på kort sikt.¹⁾

Det är av vikt att skilja på kortsiktigt och långsiktigt prispåverkande faktorer. Med uttrycket på kort sikt förstås här rent allmänt några få år till skillnad från prisrörelser över decennier. Jordegens prisens ungefärlighet har nödvändiggjort en redovisning i tre års glidande medeltal. Tolkningen av prisdata måste därför ske med en viss översiktighet.²⁾

Med hänsyn till här aktuella frågeställningar skulle det vara av intresse att få fram långsiktigt prispåverkande faktorer för jordegens. Möjligheten att kvantifiera de långsiktigt inverkan faktorerna har emellertid varit begränsade. Förutsättningarna att mäta kortsiktigt prispåverkande faktorer har varit gynnsammare.

¹⁾ En översikt av några forskares uppfattningar i denna fråga ges hos K. Bjerke, Omsætningen og salgsprisen for landejendomme, s. 15-23.

²⁾ Se ovan s. 67-74.

Vinstförskjutningar på kort sikt

Om vinstdata funnes tillgängliga, skulle en jämförelse kunna ske med prisutveckling för jordegendom. Undersökningen skulle då kunna begränsas till att konstatera i vilken mån serierna sammanföll samt att söka få fram rimliga förklaringar till eventuella divergenser. Det finns emellertid ej kvantitativa mått på vinstförändringarna. Detta innebär emellertid ej att all kunskap skulle saknas.

Vinstförskjutningarna på kort sikt inom jordbruket bestämdes i första hand av skördeutfall, spannmålspris och arbetslön.¹⁾ Förutsättningarna för att i fig. 2 angivna mekanismer skulle få betydelse var a) utvecklat transportväsende, b) skördeutfall av samma omfattning över stora områden, c) skördar över eller under medelmåttan två eller flera år i följd. Vad transportväsendet beträffar var det redan på 1830-talet relativt välutvecklat i så måtto att kontakter upprätthölls med exempelvis Göteborg.²⁾ Med det omfattande järnvägsbyggandet under 1860- och 1870-talen integrerades undersökningsområdet helt med den nordvästeuropeiska marknaden.³⁾ Att avgöra huruvida skördeutfallen var av samma styrka över stora områden möter källmässiga svårigheter. I följande avsnitt görs försök att kvantifiera skördeväxlingar för att uttröna huruvida förutsättning c) hade relevans.

Fig. 2. Effekter av svaga och rikliga skördeutfall under vissa förutsättningar.

Alt. 1	Svag skörd	—	Höga spannmålspris och låga köttpris	—	Låg reallön
Alt. 2.	Riklig skörd	—	Låga spannmålspris	—	Hög reallön

¹⁾ Allmänt härom; G. Utterström, *Jordbrukets arbetare*. I, s. 208—233. Skördar under medelmåttan medförde ofta stigande spannmålspris samt ökade utbudet på arbetskraft. Efterfrågan på arbetskraft var vid skördar under medelmåttan som regel ej i ökande. Härav följer att utbuds- och efterfrågekurvorna på arbetskraft korsades på en relativt låg nivå vid knappa skördar och höga spannmålspris. Skördar över medelmåttan tenderade att sänka spannmålsprisen med åtföljande minskat utbud på arbetskraft. Möjlighet fanns att klara livsmedelsförsörjningen till ett relativt billigt pris. Efterfrågan på arbetskraft kunde öka ej obetydligt vid skördar över medelmåttan. Under år av skördar över medelmåttan kunde därför utbuds- och efterfrågekurvorna på arbetskraft korsas på en högre nivå med en reallönehöjande effekt. Nedslaktning av kreatur skedde ofta i samband med skördar under medelmåttan. Det ökade utbudet sänkte köttpriserna. Detta fick en utjämnande effekt på reallönerna.

²⁾ En översikt ges hos T. Thorburn, *Sveriges inrikes sjöfart*, s. 32—36; G. Wessberg, *Vänernsjöfarten under 1800-talets förra hälft*, s. 52—61.

³⁾ Se ovan s. 36—38.

Om reallönerna stiger innebär detta en ökande kostnad och, allt annat lika, en vinstsänkande effekt. Fram till omkring 1870 fluktuerade reallönerna för att under 1870- och 1880-talen stiga.¹⁾ Det möter emellertid avsevärda tolkningsmässiga svårigheter att avgöra, i vilken mån reallönerna verkligen påverkat vinstutvecklingen på kort sikt. Svaga skördar kunde leda till stigande medan rikliga skördar till sjunkande spannmålspris. Detta försvårar beräkningen av vad nettoeffekten kan ha varit. Tolkningen sker med stor försiktighet. Data avseende skördeutfall och prisnivå kan nämligen endast fångas med ungefärliga mått, såsom skall framgå av följande avsnitt.

Skördeutfall och prisnivåförskjutningar

Framtidsförväntningar inklusive vinstförhållanden har angivits som den viktigaste prispåverkande faktorn på kort sikt. Hur skall framtidsförväntningar mätas? Nyheter av olika slag kunde givetvis ha en stimulerande effekt på framtidsförväntningarna. Det är svårt att mäta omfattningen. Det finns emellertid en mätbar faktor i detta sammanhang, nämligen prisnivåförskjutningarna. Med prisnivåförskjutningar avses här en grov sammanvägning av havre- och smörprisens förändringar.²⁾ Prisnivåförskjutningarna torde ha haft en stor betydelse för framtidsförväntningarna. De skapade nämligen finansiella vinster vid stegringar och finansiella förluster vid sänkningar av prisnivån.³⁾ Om under tre år eller mera en tendens mot stigande eller sjunkande prisnivå konstaterats bör detta ha påverkat framtidsförväntningarna.

För att få klarhet rörande vinstförskjutningarnas förändringar på kort sikt krävs information främst avseende skördeutfall, produktpris och arbetslön. En bedömning av prisnivåförskjutningarna erfordrar uppgifter om skördeutfall samt pris på havre och smör. Data avseende skördeutfall samt pris på havre och smör kan således tjäna ett dubbelt syfte.

Det skulle vara önskvärt att få fram tidsmässigt jämförbara siffror rörande skördeutfall i undersökningsområdet. Skördeomdömen finns

¹⁾ Se tab. 36—39.

²⁾ Rörande havrens och smörets andel av avsaluproduktionen se ovan s. 99.

³⁾ Se ovan s. 29—31.

återgivna i KB:s femårsberättelser under tiden 1838—1865 samt för perioden 1865—1893 i jordbruksstatistiken.⁴⁾ De avser i huvudsak hela län som minsta geografiska enhet. Även om skördeomdömena mycket nära skulle avspegla skördeutfallen i Skaraborgs län, kan undersökningsområdet ha divergerat från de allmänna tendenserna i länet. För större delen av 1830-talet förekommer ej några egentliga skördeomdömen för Skaraborgs län i KB:s femårsberättelser.

Tiden 1838—1855 redovisas i KB:s femårsberättelser skördeomdömen rörande de fyra sädesslagen samt ärtor, potatis och höskörd. Enligt skördeomdömena divergerade skördeutfallen ofta avsevärt för olika grödor under samma år. Perioden 1856—1892 lämnas uppgifter om skördeutfall för spannmål, potatis och höskörd. Spannmålen torde ha dominerat i förhållande till höskörd och rotfrukter. Störst avseende har därför fästs vid noteringar rörande spannmål och då främst havre.

I tab. 36—39 har de verbala skördeomdömena i statistiken förvandlats till siffermässiga mått på skördeutfallen. En normal skörd har angivits med +—, skörd något under det normala med — samt skörd betydligt under det normala med ——. Skörd något över medelskörd har återgivits med + och skörd betydligt över det normala med ++. Uttryckssättens valörer i jordbruksstatistiken förändrades något under den studerade tidsperioden. Fördelningen mellan olika vegetabilier är endast känd i en ungefärlig omfattning. De i tab. 36—39 redovisade siffermässiga skördeomdömena bör således av flera skäl uppfattas såsom ungefärliga mått på skördeväxlingar i undersökningsområdet.⁵⁾

Havren var den helt dominerande avsaluprodukten i undersökningsområdet från åren kring 1800-talets mitt fram till omkring 1880. För 1830-talet torde däremot ej havren haft någon förgrundsställning. Under 1880-talet bör animalier överskuggat havren som dominerande avsaluprodukt.⁶⁾ Med hänsyn till svårigheter att få fram något säkert alternativ till havren har denna redovisats för hela undersökningsperioden såsom ett mått på prisförändringar. Prissättningen torde endast i begränsad omfattning bestämts av förhållanden på den lokala

⁴⁾ Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser för Skaraborgs län; BSOS Litt. N. Jordbruksstatistik 1865—1892.

⁵⁾ Rörande skördeomdömenas träffsäkerhet jfr. G. Utterström, a.a.I, s. 187—189.

⁶⁾ Se ovan s. 99.

spannmålsmarknaden i undersökningsområdet. Här har därför ej lokala havrepriser använts utan medelpris för hela länet.⁷⁾ För att erhålla en allsidig bedömning av prisnivåförskjutningarna skulle det vara av intresse med en agrar produkt som komplement. Här har därför valts att inlägga prisutvecklingen för smör.⁸⁾ Från 1870-talet torde smöret i ökande grad ha varit representativt för den ökande animalieavsättningen. Även tidigare är smörprisen av intresse. De påverkades nämligen ej på samma sätt som havreprisen av skördeväxlingarna.

Perioder om minst tre års stigande eller sjunkande prisnivåförskjutningar antages ha haft en utpräglad effekt på såväl köparens som säljares framtidsförväntningar. Den studerade tidsrymden 1832 till 1892 har delats in i olika tidsavsnitt. Vid valet av tidsgränser har i första hand prisnivåförskjutningar blivit avgörande. Tidsavsnittet 1832 till 1850 fluktuerade prisnivån. Perioden 1850 till 1850-talets mitt steg prisnivån avsevärt för att därefter röra sig i en fallande bana till 1865. Under 1860-talets sista år inträffade speciella förhållanden. Från omkring 1870 fram till 1870-talets mitt steg prisnivån avsevärt. Från 1870-talets senare hälft fram till 1880-talets senare år sjönk prisnivån för att något stiga åren omkring 1890.

I äldre litteratur finns försök att mäta olika faktorerens andel av en viss förskjutning i jordegendomsprisen.⁹⁾ Tyvärr måste varje sådant försök utdömas såsom metodiskt ohållbart. Det är ej möjligt att närmare avgränsa olika faktorerens inflytelser. I framställningen nedan har likväl vissa faktorer i olika konjunkturella sammanhang bedömts såsom viktigare än andra. De har tillmätts avgörande betydelse. Det rör sig emellertid om antaganden. Framställningen har därför kommit att bli vag i konturerna.

Prisutveckling för storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk 1832—1850

Småjordbruksprisen visade en svagt stigande kurva under 1830-talet (tab. 36). Att storjordbruks- och mellanjordbruksprisen sjönk fram

⁷⁾ Pris på havre för Skaraborgs län enligt G. Myrdal, *The Cost of Living in Sweden*, s. 215—217; allmänt om havreprisens validitet på såväl läns- som lokalplanet se ovan s. 52.

⁸⁾ Pris på smör för Skaraborgs län enligt G. Myrdal, a. a., s. 233—236.

⁹⁾ Se exempelvis anförda arbeten hos K. Åmark, *Undersökning angående jordegendomsvärdenas utveckling i Sverige och i vissa främmande länder*, s. 54.

till 1830-talets mitt betingades tydligen till en stor del av prisnivåns fall för havre och smör 1830—1833. Notabelt är att priset för storjordbruk och mellanjordbruk fortsatte även sedan prisnivån slutat sjunka.¹⁾ Prisenivåhöjningen 1835—1838 var samtidig med svagt fluktuerande pris för storjordbruk och mellanjordbruk. I samband med prisnivåfallet 1838—1841 sjönk storjordbrukspriset. Mellanjordbrukspriset steg däremot. Enligt en undersökning skulle 1830-talet ha varit en ofördelaktig period för jordbruksföretagande i Skaraborgs län.²⁾ Bedömningen träffar väl in för storjordbruk och mellanjordbruk i undersökningsområdet men däremot inte för småjordbruk. Småjordbruksprisens mer gynnsamma utvecklingsgång torde till stor del betingats av att just under 1830-talets lopp kom de stora barnkullarna från 1810-talet ut på arbetsmarknaden.³⁾ De torde ha utövat ett efterfrågeökande tryck på jordegendomsmarknaden. Detta bör i första hand ha berört marknaden för småjordbruk.

Tiden 1841—1844 steg storjordbrukspris och mellanjordbrukspris. Småjordbrukspriset fluktuerade. Under samma tid fluktuerade prisnivån. Den sjunkande omsättningen på mellanjordbruk 1840—1843 torde ha haft en prishöjande effekt.⁴⁾ Från 1844 till 1847 steg storjordbrukspriset med 78 procent, mellanjordbrukspriset med 33 procent medan småjordbrukspriset sjönk något. Denna avsevärda prishöjning för de större enheterna kan sättas i samband med prisnivåstegringen 1844—1847. De stora enheterna avsatte en stor del av produktionen till marknaden. De var beroende av en stabil och växande marknad för att kunna expandera. Nyheten om de engelska importtullarnas fall 1846 torde därför skruvat upp framtidsförväntningarna.⁵⁾ Storjordbrukspriset torde omkring 1847 pressats upp högre än vad vinstnivån motiverade. De föll nämligen under 1840-talets sista år. Sambandet mellan jordegendomsstorlek och konjunkturkänslighet kan studeras

¹⁾ Denna benägenhet har även iakttagits av andra som studerat prisförskjutningar för jordegendom. Se exempelvis K. Åmark, a.a., s. 21—22. Förklaringen torde till en del även kunna sökas i den ovan s. 62—63 påtalade eftersläpningen i primärmaterialets tidsangivelser.

²⁾ O. Bjurling, Skaraborgs läns sparbank, s. 120.

³⁾ Se allmänt härom hos G. Utterström, a.a.I, s. 42—64.

⁴⁾ Se ovan s. 90.

⁵⁾ Rörande samtidens uppfattning om innebörden av de engelska spannmåls-tullarnas fall; G. Utterström, a.a.I, s. 717 not 532.

just för 1840-talets sista år. Småjordbruksprisen steg trots konjunkturomslaget. Mellanjordbruksprisen fluktuerade. Storjordbruksprisen sjönk betydligt.

Tab. 36. *Prisutveckling för jordegendomsstorlekar, arbete, havre, smör samt skördeutfall i Barne, Laske och Skånings härad^{II} 1832—1850. 1831/33=100.*

År	I Stor- jordbruk	II Mellan- jordbruk	III Små- jordbruk	IV Arbete	V Havre	VI Smör	VII Skörde- utfall
1832 ^{I/}	100	100	100	96	106	100	III/
1833	90	99	107	108	78	100	
1834	87	97	106	116	87	103	
1835	72	88	105	116	87	100	
1836	67	86	108	116	90	111	
1837	70	88	108	86	109	114	
1838	70	90	113	108	123	114	+IV/
1839	65	92	128	116	112	114	+—
1840	59	98	165	116	103	120	+
1841	64	106	177	116	98	120	+—
1842	61	104	179	116	103	125	—
1843	86	119	163	116	112	91	+—
1844	89	125	175	96	74	82	+
1845	115	142	173	96	86	84	—
1846	130	152	175	96	140	101	—
1847	158	166	171	100	145	107	+—
1848	149	169	191	108	101	97	+
1849	139	165	195	116	85	97	+—
1850	134	176	227	116	97	107	+—

Källor: Kol. I—III s. 70; kol. IV Markegångstaxor, Skaraborgs län. SFS; kol. V—VII s. 107.

Anm. I: Kol. I—III avser treårsgenomsnitt. 1832 avser således 1831/33; kol. IV—VII är årsdata.

Anm. II: Kol. I—III avser undersökningsområdet dvs. Barne, Laske och Skånings härad i Skaraborgs län, medan kol. IV—VII återger data för hela Skaraborgs län. Rörande motiveringen härtill se ovan s. 104—107.

Anm. III: Skördeutfallsdata torde i huvudsak saknas fram till 1838. Se ovan s. 106.

Anm. IV: ++ = skörd betydligt över medelmåttan, + = skörd över medelmåttan, + — = medelmåttig skörd, — = skörd under medelmåttan, — — skörd betydligt under medelmåttan.

Prisutveckling för storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk 1850—1865

Prisutvecklingen för olika jordegendomsstorlekar visade under 1850-talets första år grovt sett samma tillväxttakt som prisnivåstegringen. Tiden 1854 till 1856 däremot stegrades särskilt för de större enheterna priset språngartat i förhållande till den mer måttliga prisnivåstigningen. Trots sjunkande prisnivå 1856 till 1859 fortsatte jordegendomspriset att höjas fram till 1858. Varför steg jordegendomspriset 1856—1858, trots att prisnivån dessa år var i starkt sjunkande? En delförklaring skulle kunna vara jordegendomsprisens benägenhet att fortsätta att stiga trots konjunkturomslag.¹⁾ Kreditmöjligheterna synes ha avsevärt förbättrats under loppet av 1850-talet.²⁾ En allmänt stimulerande effekt torde färdigställandet av stambanan mellan Göteborg och Falköping år 1858 ha haft.³⁾ Omsättningen för mellanjordbruk sjönk 1857—1860 och för småjordbruk 1854—1858 med en prishävande effekt.⁴⁾ Det fanns emellertid en ytterligare omständighet av kanske dominerande betydelse. Skiftesverksamheten hade en väldig omfattning åren 1854—1856.⁵⁾ På skiftena brukade följa nyodling av det som lättast kunde nyodlas. Stegningen i arbetslönen 1854 till 1857 bör sålunda ses i samband med en stor efterfrågeökning på arbetskraft i samband med skiften och nyodlingar.

Prisstegringen för storjordbruk fram till 1858 kan ej förklaras med högre skiftesfrekvens. Skiftet berörde i första hand annan jord än storjordbruksjord tiden 1850—1858.⁶⁾ Det förefaller därför rimligt att främst betona storjordbruksmarknadens större inslag av spekulation i jämförelse med marknaden för mellanjordbruk och framför allt småjordbruk. Storjordbrukspriset sjönk tiden 1858—1862 trots prisnivåhöjningen 1859—1862. Detta torde främst betingats av att pris på storjordbruk åren 1857 och 1858 kommit upp på en nivå över vad vinsten motiverade.⁷⁾ Den stigande omsättningen för småjordbruk 1858—1861 och den

¹⁾ Jfr. ovan s. 108—109.

²⁾ R. Adamson, Järnavsättning och bruksfinansiering, s. 154.

³⁾ Se ovan s. 36—38.

⁴⁾ Se ovan s. 90.

⁵⁾ Se ovan s. 97.

⁶⁾ Se ovan s. 97.

⁷⁾ Jfr. O. Bjurling, a.a., s. 121; O. Gasslander, J. A. Gripenstedt, s. 182—183; se vidare ovan s. 30—31.

markant sjunkande omsättningen för mellanjordbruk 1857—1860 torde ha haft sänkande respektive höjande effekter på jordegendomsprisen.⁸⁾

Prisnivån sjönk avsevärt 1862—1865. Jordegendomsprisen fluktuerade. Det fanns emellertid prishöjande faktorer under dessa år. Skiftesfrekvensen var avsevärd åren omkring 1860 och nyodlingarna bör ha varit omfattande.⁹⁾ Åren 1862 och 1864 var skördarna över medelmåttan.

Tab. 37. *Prisutveckling för jordegendomsstorlekar, arbete, havre, smör samt skördeutfall i Barne, Laske och Skånings hävader*¹¹⁾ 1850—1865. 1849/51=100.

År	Stor- jordbruk	Mellan- jordbruk	Små- jordbruk	Arbete	Havre	Smör	Skörde- utfall
1850 ¹¹⁾	100	100	100	100	98	101	+— ^{IV)}
1851	126	117	108	100	111	106	+—
1852	151	133	117	100	138	98	+
1853	160	141	124	100	129	94	+—
1854	155	146	139	112	132	112	—
1855	198	178	163	137	144	122	+—
1856	266	221	187	149	165	157	—
1857	322	256	202	187	149	162	—
1858	326	272	226	149	119	135	++
1859	281	256	232	136	112	137	—
1860	298	274	251	142	135	132	+—
1861	289	273	256	134	158	129	+—
1862	285	278	273	139	160	126	+
1863	288	280	274	145	136	124	+—
1864	295	283	273	143	120	110	+
1865	286	273	262	133	107	122	—

Källor och anmärkningar: Se tab. 36.

Prisutveckling för mellanjordbruk och småjordbruk 1865—1880—1892

Till stor del torde havreprisens avsevärda stegring 1865—1868 varit betingad av skördeutfallen under medelmåttan ej blott i under-

⁸⁾ Se ovan s. 90.

⁹⁾ Se ovan s. 97.

sökningsområdet utan även ute i Europa 1867 och 1868.¹⁾ Det kan ej närmare avgöras huruvida den höga prisnivån förmått uppväga de svaga skördeutfallens räntabilitetssänkande effekt. Flera omständigheter kan ha haft en höjande inverkan på jordegendomsprisen under 1860-talets senare hälft. Den s.k. isemetoden började bli känd i Sverige åren 1865 och 1866.²⁾ En ny järnväg berörande vitala delar av undersökningsområdet togs i bruk 1867.³⁾

Åren 1874—1877 fluktuerade prisnivån på en relativt hög nivå. Skördarna 1874 och 1877 var medelmåttiga. De var 1875 och 1876 över medelmåttan. Den agrara konjunkturen torde av jordbrukarna uppfattats såsom gynnsam tiden 1874—1877. Pris på mellanjordbruk och småjordbruk steg också 1874—1877. Under 1870-talets sista år sjönk prisnivån, samtidigt som skördeutfallet tydligen var betydligt över medelmåttan 1878 och medelmåttigt 1879. Mellanjordbruksprisen kulminerade 1878, medan småjordbruksprisen nådde höjdpunkten 1879.

Det fanns faktorer under 1870-talets senare hälft förutom de gynnsamma skördeutfallen som skulle kunnat vidmakthålla eventuella framtidsförväntningar. Nya järnvägar togs i bruk 1874 och 1877.⁴⁾ Vidare kom separatorn ut på marknaden 1878. Denna skulle möjliggöra en väldig expansion för smörproduktionen under 1880-talet.⁵⁾ Prisfallet perioden 1875—1879 torde emellertid ha ingivit betänkligheter. Det sammanföll i tiden med den transatlantiska spannmålens stora frammarsch på den europeiska marknaden.

1) Skördeutfallen synes ha varit svaga i hela det nordvästeuropeiska produktionsområdet. Se härom J. H. Kremp, *Über den Einfluss des Ernteaussfalls auf die Getreidepreise während der Jahre 1846—1875 in den hauptsächlichsten Ländern Europas*, s. 129. Under 1860-talets senare hälft hade bl.a. på grund av efterverkningarna av inbördeskriget den nordamerikanska spannmålsexporten till Europa en begränsad omfattning. Se M. Sering, *Die Landwirtschaftliche Konkurrenz Nordamerikas in Gegenwart und Zukunft*, s. 739—740. De mycket höga havreprisen behöver därför endast till en del vara betingade av att skördarna var under medelmåttan i undersökningsområdet, eftersom prisnivån främst bestämdes av de engelska importpriserna på havre.

2) S. Liljehagen, *Mejerihandteringen*, s. 67; K. F. Lundin, *Svenska mejeri-handterings utveckling*, s. 5—12.

3) Se ovan s. 36—38.

4) Se ovan s. 37—38.

5) S. Liljehagen, a.a., s. 67—68; K. F. Lundin, a.a., s. 12—22.

Tab. 38. *Prisutveckling för jordegendomsstovlekav, arbete, havre, smör samt skördeutfall i Barne, Laske och Skånings härader*^{II} 1865—1880. 1864/66=100.

År	Mellan-jordbruk	Små-jordbruk	Arbete	Havre	Smör	Skördeutfall
1865 ^I	100	100	98	88	98	—IV/
1866	88	96	97	114	112	+—
1867	82	95	108	132	109	—
1868	86	98	98	181	117	—
1869	96	107	97	140	118	+
1870	100	112	97	103	114	+
1871	109	116	100	113	118	+
1872	116	119	118	121	117	+—
1873	124	125	142	146	135	+
1874	124	135	144	155	149	+—
1875	128	144	160	150	145	++
1876	139	157	157	127	152	+
1877	153	169	166	138	150	+—
1878	156	175	130	128	124	++
1879	151	182	114	117	106	+—
1880	148	179	115	129	139	++

Källor och anmärkningar: Se tab. 36. Förklaring till att storjordbruk utelämnats i tab. 38 och 39 ges ovan s. 67—68.

Från 1870-talets sista år över hela 1880-talet ökade animaliernas och då främst smörets andel av den agrara marknadsavsättningen i undersökningsområdet. Att närmare avgöra havrens och smörets andel av den agrara marknadsavsättningen är ej möjligt. Havren torde ännu under 1880-talet spelat en stor om än ej dominerande roll. Trots att havreprisen var i sjunkande fluktuerade mellanjordbrukspris och småjordbrukspris tiden 1881—1884. Smörprisen var emellertid i stigande dessa år. Detta bör ha varit förklaringen till de hävdade jordegendomsprisen. Smörprisen tenderade att sjunka 1884—1887. Havreprisen var låga. För de jordbrukare, som skuldsatt sig för att kunna gå över till animal avsalu, måste de fallande smörprisen kommit som en kalldusch. Därtill kommer stigande reallöner tiden 1880—1892. Pris på mellanjordbruk och småjordbruk föll ej obetydligt 1885—1888.

Både havre- och smörpris steg 1887—1890. Trots detta fortsatte prisfallet för mellanjordbruk medan pris för småjordbruk steg något 1888—1890. Detta torde till en del betingats av jordegendomsprisens i flera sammanhang här noterade benägenhet att följa prisnivåförändringarna med en viss eftersläpning. Jordegendomsprisens fall torde vidare till en del förorsakats av minskande efterfrågan på jordegendom Under 1880-talet var nämligen utflyttningen från undersökningsområdet mycket avsevärd.

Mellanjordbrukspris och småjordbrukspris steg 1890—1892. Detta bör åtminstone delvis kunna förklaras av att prisnivån stabiliserats på en förhållandevis tillfredsställande nivå samtidigt som skördeutfallen var relativt gynnsamma. De tecken på stigande jordegendomspris, som noterats under 1890-talets första år, torde emellertid ej endast betingats av de förbättrade konjunkturerna. År 1885 beslöts nämligen en partiell avskrivning av jordbördorna, vilket hade en viss prishöjande effekt.⁶⁾ Det är möjligt att den allmänna räntesänkning, som satte in från slutet av 1870-talet, även i någon mån slog igenom i undersök-

Tab. 39. *Prisutveckling för jordegendomsstorlekar, arbete, havre, smör samt skördeutfall i Barne, Laske och Skånings härader*¹¹⁾ 1880—1892. 1879/81=100.

År	Mellan-jordbruk	Små-jordbruk	Arbete	Havre	Smör	Skördeutfall
1880 ¹¹⁾	100	100	96	100	109	++ ^{1v)}
1881	99	103	109	110	107	+—
1882	101	101	111	87	114	+—
1883	98	99	116	89	108	—
1884	98	99	105	78	123	+
1885	103	103	102	78	115	+—
1886	102	100	98	78	101	+—
1887	95	87	94	68	105	+
1888	81	73	103	75	107	+—
1889	78	74	113	74	111	—
1890	75	75	112	88	119	+
1891	86	82	114	86	111	+—
1892	88	83	128	84	116	++

Källor och anmärkningar: Se tab. 36.

⁶⁾ Se härom exempelvis F. Lagerroth, Indelnings- och grundskatteväsendets arveckling, s. 97—99, 155—156.

ningsområdet.¹⁾ Slutligen tillkommer att omsättningen på såväl mellan- som småjordbruk sjönk kraftigt 1888—1892. Detta torde ha haft en höjande effekt på jordegendomsprisen.²⁾

Skiftesverksamheten var grovt sett avslutad i undersökningsområdet vid 1860-talets mitt. Detta utesluter emellertid ej en viss nyodling. Övergången från vegetabil till animal avsalu krävde vidare betydande nyinvesteringar. Trots detta steg ej jordegendomsprisen nämnvärt i förhållande till prisnivån från 1860-talets början till 1890-talets ingång. Detta skulle tyda på att nyinvesteringarna var lågräntabla.

Vinst- och prisutveckling för storjordbruk och småjordbruk på kort sikt

Prisnivåförskjutningar har antagits kunna ge ett mått på hur jordbrukarna uppfattade framtiden. Tider av minst tre års stigande eller sjunkande prisnivå har förmodats ge jordbrukarna ett intryck av att samma konjunkturmönster skulle fortsätta ytterligare några år. Denna utgångspunkt har visat sig vara fruktbar. Vid tider av stigande eller fallande prisnivå om tre år eller mera har jordegendomsprisen visat en utpräglad benägenhet att stiga eller falla. Prisnivåförskjutningarna tillmäts därför här en betydande roll för framtidsförväntningarna (fig. 3)³⁾.

Ett samband har iakttagits mellan jordegendomsstorlek och svängningsintensitet för olika jordegendomsstorlekars prisutveckling. Storstorbruksprisen fluktuerade således avsevärt i jämförelse med mellan- och småjordbrukspris och i synnerhet småjordbrukspris. Prisskattningarna för storjordbruk var emellertid avsevärt mer osäkra än för de mindre enheterna.⁴⁾ I ej obetydlig omfattning kan därför svängningarna för de större enheterna helt enkelt vara betingade av slumpmässiga inflytelser. Detta nödvändiggör en viss försiktighet vid försök att precisera skill-

¹⁾ Allmänt rörande räntesatser se ovan s. 25. Det är ej möjligt på forskningens nuvarande stadium att avgöra huruvida de allmänna tendenserna ifråga om räntens förändringar slog igenom i undersökningsområdet.

²⁾ Se ovan s. 90.

³⁾ Viss tidseftersläpning förekom primärmaterialet. Se ovan s. 62—63.

⁴⁾ Se ovan s. 67—74.

naden i prissvängningarnas intensitet mellan de tre jordegendomsstorlekarna.

Storjordbruksprisens avsevärda svängningar indicerar att nyheter av olika slag varit av stor betydelse. För småjordbruken torde den mera stabila prisutvecklingsgången varit betingad av att prisnivåförskjutningar och nyheter av olika slag blev mindre beaktade (fig. 3). Totalintäktens utveckling framstår som den dominerande faktorn bakom framtidsförväntningarna¹⁾. En faktor som ej nämnts i fig. 3 är finansieringsförhållandena. Det är emellertid möjligt att storjordbrukens större andel främmande kapital ökat deras konjunkturkänslighet.²⁾

Jordegendomsmarknadens agerande parter torde ha haft en vag uppfattning om de faktiska omsättningsförskjutningarna. Dessa bör därför främst betraktas såsom en opersonligt verkande faktor av ringa betydelse vid sidan av framtidsförväntningarna (fig. 3).

Vinst- och prisutveckling för storjordbruk och småjordbruk på lång sikt

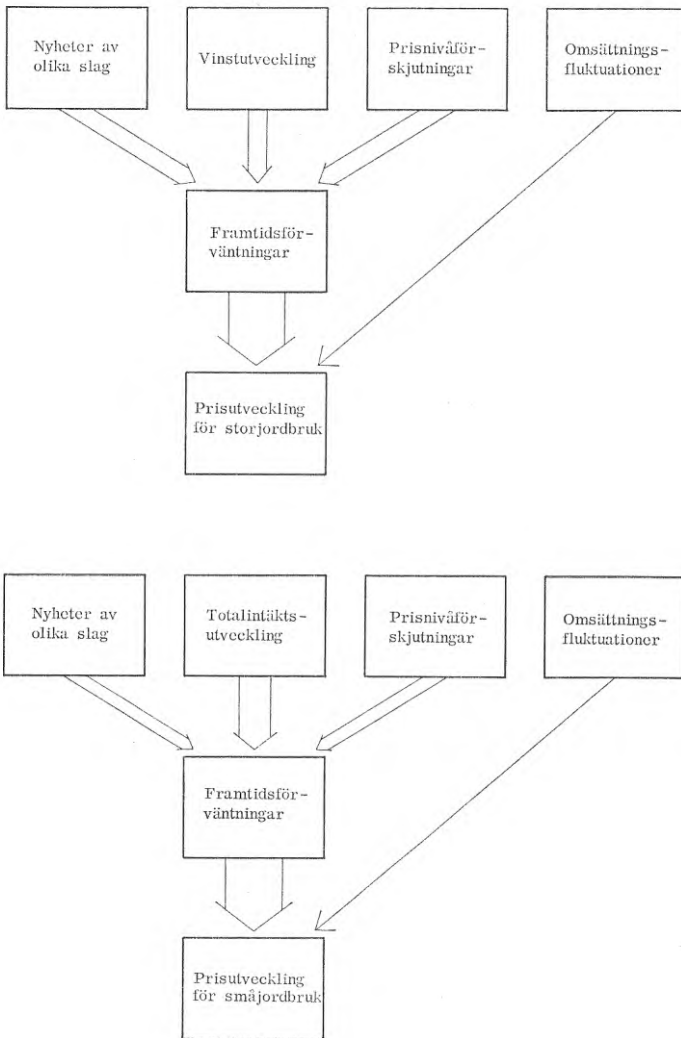
Framtidsförväntningar samt omsättningsfluktuationer torde på lång sikt spelat en mycket underordnad roll. I stället framstår vinsten respektive totalintäkten som dominerande. Detta innebär emellertid ej att vinsten respektive totalintäkten helt skulle varit bestämmande för prisutvecklingen. Om jordegendomsmarknaden av olika skäl under en längre tidsperiod skulle vara tillfreds med en allt lägre förräntning på satsat kapital, blir effekten att jordegendomsprisen stiger med det kapitaliserade beloppet av förräntningsminskningen. Perioden 1832—1862 steg prisnivån på jordbruksprodukter i genomsnitt per år med omkring 1,6 procent.³⁾ Detta innebär — allt annat lika — att vinsten

¹⁾ Rörande begreppen vinst och totalintäkt se ovan s. 42; för att ej komplicera resonemangen betraktas vinst och totalintäkt såsom grovt sett jämförliga begrepp.

²⁾ Rörande finansieringsförhållanden se nedan s. 129—136.

³⁾ Siffran 1,6 såsom mått på den genomsnittliga årliga prisnivåförskjutningen har erhållits såsom en grov sammanvägning av prisutveckling för havre och smör med dominans för havren. Prisdata i tab. 36 och 37. För att undvika kortsiktiga inflytelser har 1831/33 varit basår och 1861/63 avslutningsår.

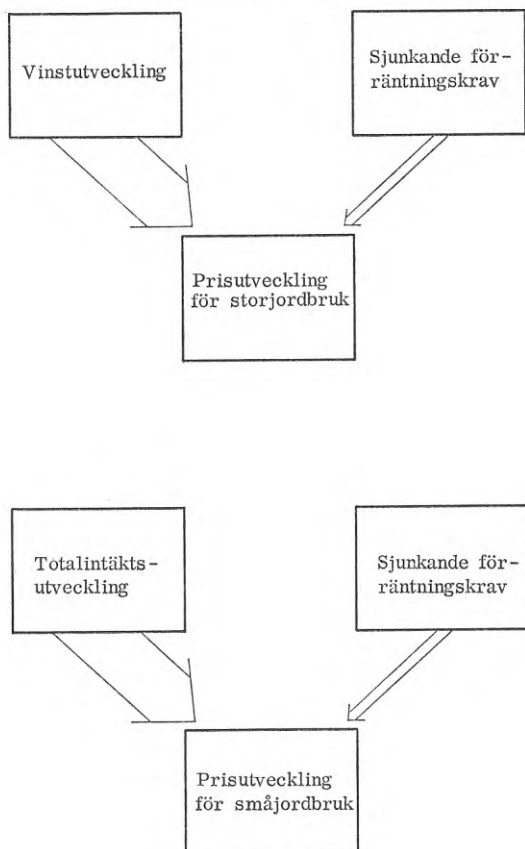
Fig. 3. Viktigare faktorer som torde ha påverkat prisutveckling för storjordbruk och småjordbruk på kort sikt i Barne, Laske och Skånings härad 1832-1865.

Källor: Se avsnittets text och noter.

Anm. I: Liksom i fig. 1 har i fig. 3-5 pilarna angetts med växlande tjocklek. Detta har skett för att illustrera i texten redovisade sammanhang. Pilarna gör ej anspråk på att närmare avspejla verkliga förhållanden avseende populationen.

Fig. 4. Viktigare faktorer som långsiktigt torde ha påverkat prisutveckling för storjordbruk och småjordbruk i Barne, Laske och Skånings härad 1832—1862.

Källor: Se avsnittets text och noter.

Anm. I: Se fig. 1 och 3.

ökat med samma procentsats per år, medan skulden varit oförändrad. Härigenom uppkomna finansiella vinster torde ha minskat förräntningskraven tiden 1832—1862 i synnerhet för storjordbruk men även för småjordbruk.¹⁾ Därtill kommer en ytterligare omständighet som särskilt bör sänkt förräntningskraven för de mindre enheterna. Befolkningstillväxten var stark tiden 1830 till 1860 i undersökningsområdet.²⁾ Möjligheterna att

¹⁾ Storjordbrukens större andel främmande kapital torde ha varit av vikt i detta sammanhang. Se härom nedan s. 129—136.

²⁾ Se ovan s. 100.

finna utkomst utanför jordbruket var begränsade för nytillskotten på arbetsmarknaden. Emigrationen var obetydlig. Den obesuttna jordbruksarbetskraftens avsevärda tillväxt torde därför väsentligt ha ökat efterfrågan på småjordbruk. Till en del måste emellertid den obesuttna agrarbefolkningens jordhunger betecknas som en ej effektiv efterfrågan. Lönerna steg nämligen med omkring 40 procent och pris på småjordbruk med över 500 procent (fig. 4).

Vinstkapitalisering och net add

Om nyinvesteringarnas räntabilitet varit oförändrad, skulle agrar kapitalbildning enligt net add och vinstkapitalisering — allt annat lika — visa samma värden. Flera omständigheter talar emellertid för att nyinvesteringarnas kapitaliserade avkastning tillväxte avsevärt snabbare än nyinvesteringskostnaderna tiden 1832—1862.¹⁾

- 1/ Nyinvesteringarna var i huvudsak kostnader för nyodlingar och nybyggnation. Nyodlingsjorden användes för spannmåls- och då främst havreproduktion. Under sekler ackumulerade näringsämnen kunde tillgodogöras under ett antal år utan att produktionskostnader i form av gödning och annan jordbearbetning behövde beaktas.²⁾ Vissa mindre nyinvesteringar möjliggjorde exploatering av skog. Det ringa skogsbeståndet i undersökningsområdet torde emellertid reducerat denna faktor till obetydlighet.
- 2/ Ökad yrkesskicklighet särskilt för de mindre jordbrukarna samt möjlighet för dessa genom vidgad marknad och skiften att mer rationellt använda givna resurser av jord, byggnader, driftskapital och arbetskraft i produktionen.
- 3/ Vid prisnivåhöjningar tenderar vinsten att stiga snabbare än kostnaden för nyinvesteringarna.

De under 1/ anförda sammanhangen torde vara tämligen väl underbyggda. Det måste emellertid understrykas att det ej varit möjligt att få fram några kvantitativa data som kan ge en uppfattning om företeelsens omfattning. Den drivande kraften bakom den under 2/ på-

¹⁾ Jfr. ovan s. 28—31.

²⁾ Se ovan s. 101—102.

talade förändringen i de mindre jordbrukarnas yrkesskicklighet torde vara den nya avsättningssituationen från 1830-talet.¹⁾

Tiden 1832—1862 följde lönerna grovt sett priserna på havre och smör.²⁾ Råvarorna för produktionen i form av utsäde, kreatursfoder och livsmedel åt arbetskraften kom i huvudsak från den egna driften. Förändring av jordbrukspriserna berörde således dominerande poster på såväl kostnads- som intäktssidan. Andelen varor från marknaden i jordbruksdriften torde ha varit ringa.³⁾ Grundskatter och kostnader för indelningsverket var grovt sett oförändrade. Vinstökningen torde ha minskat deras betydelse. De oförändrade jordbördornas betydelse får emellertid ej överdrivas. Det är nämligen ej känt i vilken omfattning som kommunalskatterna ökat.⁴⁾ Den ökande indirekta skatten torde i viss omfattning berört jordägarna.⁵⁾ Här antages kostnads- och intäktsrelationen ha varit mycket grovt sett oförändrad tiden 1832—1862.

I fig. 5 redovisas graden av samband mellan net add och vinstkapitalisering för jordegendom tiden 1832—1862. Någon åtskillnad har ej gjorts för jordegendomsstorlekar. Underlaget har bedömts som alltför bräckligt. Innebörden av sammanställningen är att den ackumulerade kostnaden för nyinvesteringarna skulle ha ökat avsevärt långsammare än vinstens kapitaliserade värde.

Kommentarerna till fig. 4 och 5 har fört fram till en helhetsbild avseende agrar kapitalbildning enligt marknadsvärdering, vinstkapitalisering och net add tiden 1832—1862. För perioden 1862—1892 har däremot ej något försök gjorts att få fram hur de tre måtten på agrar

1) Rörande slutsatsen att yrkesskickligheten för ägare till främst mellanjordbruk och småjordbruk ökat årtiondena före omkring 1860: G. Utterström, a.a.I, s. 640—657.

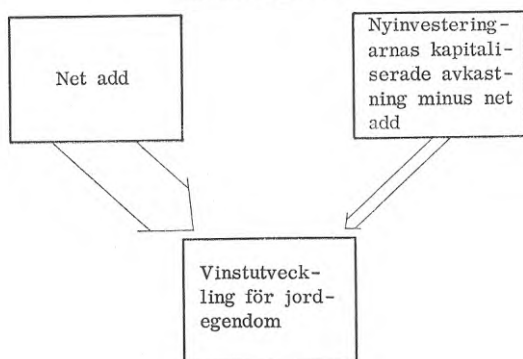
2) Se tab. 36 och 37.

3) En grov uppfattning om den begränsade andel som varor från marknaden intog i jämförelse med dem från den egna driften ges hos S. Martinius, Befolkningsrörlighet, s. 128—130. För mellanjordbruk och småjordbruk var andelen varor från marknaden antagligen mindre än för storjordbruk.

4) En genomgång av några församlingar i undersökningsområdet med stöd av kyrkoarkivens rika primärmaterial har visat möjligheten att få fram kommunalskattebördans förändring i dess huvuddrag. En rad källmässiga komplikationer måste emellertid lösas. En undersökning skulle få en avsevärd omfattning och har därför kommit att ligga utanför föreliggande arbetets ram.

5) En grov översikt av den statliga inkomststrukturen vid 1800-talets mitt hos L. Widell, Sveriges finanser, s. 16.

Fig. 5. Viktigare faktorer som torde ha bestämt graden av samband mellan net add och vinstkapitalisering på lång sikt för jordegendom i Barne, Laske och Skänings hävrader 1832—1862.

Källor: Se avsnittets text och noter.

Anm. I: Se fig. 1 och 3.

kapitalbildning kan förväntas ha sammanfallit. Som visats ovan finns det ej anledning att antaga så utpräglade tendenser som för årtiondena före 1860-talets början.¹⁾

Sammanfattning

Framtidsförväntningar var den viktigaste prispåverkande faktorn på kort sikt avseende jordegendom. Nyheter av olika slag, vinstutveckling samt prisnivåförskjutningar har bedömts konstituera vad som har omnämnts som framtidsförväntningar. Försök att närmare mäta olika faktors andel av en viss förskjutning i jordegendomsprisen möter metodiska komplikationer.

Vid tider av stigande eller fallande prisnivå om tre år eller mera har jordegendomsprisen visat en benägenhet att stiga eller falla trots konjunkturomslag. Denna tendens får emellertid ej överbetonas. Tidfastningen i primärmaterialet skedde med en viss tidseftersläpning. Storjordbruksprisen fluktuerade kraftigare än prisen för mellanjordbruk och i synnerhet småjordbruk. Prisskattningen för storjordbruk var osäkrare än för de mindre enheterna. Storjordbrukens större sväng-

¹⁾ Se ovan s. 32-34.

ningar kan därför delvis vara betingade av slumpmässiga förhållanden. För småjordbruken torde den mera stabila prisutvecklingsgången till stor del kunna förklaras av att prisnivåförskjutningar och nyheter av olika slag blev mindre beaktade än vid de större enheterna. Jordegendomens omsättningsfluktuationer torde ha varit en faktor av ringa betydelse vid sidan av framtidsförväntningarna.

Framtidsförväntningar samt omsättningsfluktuationer torde på lång sikt spelat en mycket underordnad roll. I stället framstår vinsten respektive totalintäkten såsom dominerande. Prisnivåökningen tiden 1832—1862 torde sänkt förräntningskraven för särskilt storjordbruk men även för småjordbruk. För de mindre enheterna tillkommer de obestannas jordhunger. Denna torde haft en förräntningssänkande effekt.

Nyinvesteringarnas kapitaliserade avkastning översteg avsevärt nyinvesteringskostnaden tiden 1832—1862 av främst följande skäl: 1) Nyinvesteringar i form av nyodlingar var högräntabla. 2) Ökad yrkesskicklighet för särskilt de mindre jordägarna samt möjlighet för dessa genom vidgad marknad och skiften att mer rationellt använda givna resurser. 3) Vid prisnivåhöjningar tenderar vinsten att stiga snabbare än kostnaden för nyinvesteringar.

KAP. 8. FINANSIERING FÖR OLIKA JORD- EGENDOMSSTORLEKAR

Olika jordegendomsstorlekars finansieringsförhållanden skall behandlas. Följande spörsmål dominerar framställningen. Varifrån kom det kapital som möjliggjorde nyinvesteringarna?

Valet av underlag för finansieringsundersökningen

En genomgång av källäget med utgångspunkt från här aktuella frågeställningar har lett fram till fyra olika källmaterial:

- 1/ Inteckningsprotokoll¹⁾
- 2/ Konkursakter¹⁾
- 3/ Räkenskaper
- 4/ Bouppteckningar¹⁾

Beviljade inteckningar visar de lån för vilka inteckningar i fast egendom beviljades. Detta innebär en uteslutning av alla kredittransaktioner som ej skedde mot inteckningssäkerhet. Inteckningsdata ger därför en ofullständig bild av den agrara finansieringen.

Varje år gick ett växlande antal jordägare i konkurs. Konkursmaterialet ger en bild av den ekonomiska verklighet som finansiellt svaga jordägare haft att kämpa med.

Räkenskapsmaterial kan ge ett mycket högvärdigt källunderlag för ett studium av finansieringsförhållanden. Det vanliga var att i räkenskaperna redovisades driftsförhållandena, medan anteckningar rörande finansieringsförhållandena fördes i särskilda s.k. disponentböcker. Det är ovanligt att sådana bevarats. Det finns dock exempel. ²⁾

¹⁾ Gemensamt för inteckningsprotokoll, konkursakter och bouppteckningar är att de tillkommit inom ramen för den rättsliga förvaltningen. De tre källgrupperna finns bevarade i häradsrättsarkiven för den studerade tidsrymden. För tiden före 1860-talet finns källmaterialet på GLA, medan för perioden därefter som regel ute på domsagorna.

²⁾ Disponentböcker för N. A. Silfverschiölds godsförvaltning som bl.a. omfattade storjordbruken Alvhem, Gåsevadsholm, Koberg, Livedred och Råbäck för tiden 1832–1877. Ka.

Bouppteckningar redovisar den ekonomiska ställningen för jordägare som avlidit. Bouppteckningarna avspeglar den ekonomiska ställningen med tyngdpunkt på de äldre årsklasserna. Syftet med undersökningen är att få fram genomsnittliga finansieringsförhållanden för olika jordegendomsstorlekar. Bouppteckningsmaterialet torde med vissa justeringar kunna ge de mest generella dragen.¹⁾

Urval, bortfall och population

Bouppteckningar skall här stratifieras i syfte att få fram data som kan antagas avspegla populationen. För att utröna urvalens sammansättning har medelålder beräknats för såväl urval som population av jordägare. Urvalen hade högre medelålder. Undersökningsmaterialets ägare av mellanjordbruk och småjordbruk har indelats i en yngre och en äldre hälft. Den yngre hälften hade något lägre medelålder än populationen. Här antages den yngre hälften av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk tämligen nära avspegla populationen. Den äldre hälften redovisas såsom en grupp representativ för de äldre jordägarna i populationen (tab. 40—41).

Undersökningsmaterialets antal såsom det återges i tab. 40 och 41 omfattar ej samtliga ägare av mellanjordbruk och småjordbruk tiden 1828—1836 och 1858—1866. Omkring 30 procent har ej kunnat medtagas av i huvudsak följande skäl:

- 1/ Bouppteckningarnas värdering av den fasta egendomen har kompletterats med taxeringsvärden för 1832 och 1862. I ett relativt stort antal fall har av tekniska skäl ej hemman kunnat identifieras i taxeringslängden.
- 2/ Det förekom oklarheter ifråga om ägandeförhållanden främst ifråga om arvejord (egendom) samt före äktenskapet förvärvad jord (egendom). Då det ej kunnat avgöras om den lösa egendomen svarat mot den i bouppteckningen återgivna har en uteslutning skett.
- 3/ Med stöd av husförhörslängder har jordägarnas ålder bestämts. I ett mindre antal fall har ej födelsedata kunnat anges.

¹⁾ En bearbetning av bouppteckningar i syfte att belysa agrara finansieringsförhållanden har gjorts av O. Bjurling, Oxie härads sparbank, s. 34—38.

Någon anledning att misstänka systematiska felinflytelser finns ej, eftersom bortfallet i huvudsak var tekniskt betingat. Det finns således ej någon anledning att förutsätta någon avsevärt snedvridande effekt. Förekomsten av ett avsevärt bortfall inför emellertid ett osäkerhetsmoment. Detta tvingar till försiktighet vid tolkningen av data.

Antalet undersökta ägare av mellanjordbruk och småjordbruk var för både den äldre och den yngre hälften avsevärt fler än de 30 à 50 observationer som vanligtvis sättes som ett minimum för ett urval. Härigenom torde vissa slumpmässiga felinflytelser ha utjämnats.

Endast ett fåtal ägare av storjordbruk har kunnat påträffas för vardera av de bägge tidsavsnitten. Här har därför valts att för storjordbruk utsträcka undersökningen till att omfatta åren 1826—1838 och 1856—1868. Även närliggande härader — Kinne, Kinnefjärding, Kålland, Valle, Vilske, Viste och Åse — har undersökts. Trots detta omfattar storjordbruken ett begränsat antal element. Detta har omöjliggjort en meningsfull uppdelning på en yngre och en äldre hälft. Ett positivt drag hos storjordbruken såsom urval är att bortfallet varit obetydligt i jämförelse med de mindre enheterna. Ett annat är att storjordbruken nästan genomgående hade värden för varje undersökningsvariabel till skillnad från de mindre enheterna.

Tab. 40. Medelålder för och antal ägare av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk år 1832 för populationen och 1828—1836 för urvalen i Barne, Laske och Skånings härader.

	I		II		Medelålder för yngre hälft av urvalet	Medelålder för äldre hälft av urvalet
	Population av jordägare år 1832	Antal	Urval av jordägare år 1828—1836	Antal		
Storjordbruk	52	44	56	27	()	()
Mellanjordbruk	44	790	50	153	41	61
Småjordbruk	43	986	51	141	40	59

Källor: Kol. I: Se tab. 17; kol. II: Urvalet av storjordbruk omfattar bouppteckningar för Barne, Kinne, Kinnefjärding, Källand, Laske, Skånings, Valle, Vilske, Viste och Åse härader 1826—1838. GHA, GLA; urvalet av storjordbruk omfattar taxeringslängder för motsvarande härader 1832. GLA; urvalet av mellanjordbruk och småjordbruk avser bouppteckningar och husförhörslängder för Barne, Laske och Skånings härader 1828—1836 samt taxeringslängder för Barne, Laske och Skånings härader 1832. GLA.

Anm. I: Population av ägare till storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk i kol. I i tab. 40 och 41 är lägre än motsvarande tal i tab. 17. Detta betingas av att åldersdata ej återfunnits i några fall.

Anm. II: I stället för data avseende yngre och äldre hälft av ägare till storjordbruk har redovisats tecknet () för att ange osäkerhet i tab. 40 och 41.

Anm. III: Ålder för urval av ägare till storjordbruk har erhållits dels från församlingar där storjordbruken var belägna och dels från andra orter där ägarna var kyrkoskrivna. Detta gäller både tab. 40 och 41.

Tab. 41. Medelålder för och antal ägare av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk år 1862 för populationen och 1858—1866 för urvalen i Barne, Laske och Skånings härader.

	I		II		Medelålder för yngre hälft av urvalet	Medelålder för äldre hälft av urvalet
	Population av jordägare år 1862		Urval av jordägare år 1858—1866			
	Medelålder	Antal	Medelålder	Antal		
Stor- jordbruk	47	45	61	18	()	()
Mellan- jordbruk	45	712	51	131	40	62
Små- jordbruk	43	1 797	50	153	38	63

Källor: Kol. I: Se tab. 17; kol. II: Urvalet av storjordbruk omfattar bouppteckningar för Barne, Kinne, Kinnefjärdings, Källands, Laske, Skånings, Valle, Vilske, Viste och Åse härader 1856—1868. Förutom på GHA och GLA har underlaget förvarats på följande domsagearkiv: KKKDA och SKBDA; urvalet av storjordbruk omfattar taxeringslängder för motsvarande härader 1862. GLA; kol. II: Urvalet av mellanjordbruk och småjordbruk avser bouppteckningar och husförhörslängder för Barne, Laske och Skånings härader 1858—1866. Förutom på GLA har underlaget förvarats på följande domsagearkiv: SKBDA och kyrkoarkiv enligt tab. 17.

Kapitalstruktur

Kreatur, maskiner och redskap, lager, husgeråd samt fordringar och kontanter i tab. 42 och 43 betraktas såsom rörliga tillgångar. De rörliga tillgångarnas andel av kapitalstrukturen har beräknats med stöd av bouppteckningsmaterialet. Här antages de rörliga tillgångarna vara värderade till ett pris under marknadsvärdet med undantag för fordringar och kontanter.¹⁾ Taxeringsvärdet omfattade byggnader och jord. Taxeringsvärdet har förvandlats till ett beräknat marknadsvärde.²⁾ De i tab. 42 och 43 redovisade relationstalen avseende byggnader och jord bygger på hela populationens genomsnittliga beräknade marknadsvärden för storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk.³⁾

Undersökningsmaterialet i tab. 42 och 43 är utpräglat snett fördelat i storlekshänseende. Medianen såsom centralvärdesmått borde därför vara det lämpligaste. Den ej obetydliga tillgångsposten fordringar och kontanter förekom emellertid ej vid ett stort antal bouppteckningar. Aritmetiska mediet har därför föredragits i tab. 42 och 43.

¹⁾ Arvingarna kunde ha ett visst intresse av att hålla nere värdena. Till socknens fattiga skulle nämligen gå en del av inventariernas värde. Denna s.k. fattigprocent var emellertid obetydlig. Det skulle krävas en synnerligen omfattande nedräkning av inventariernas värde för att någon mer betydande vinning skulle erhållas. För spannmål och kreatur har en jämförelse gjorts med den tryckta länsmarkegången enligt Svensk författningssamling. I den mån någon tendens kunnat utläsas har den indicerat lägre bouppteckningsvärden än markegang. För redskap, maskiner och husgeråd har det ej varit möjligt att göra några egentliga jämförelser med annat prismaterial. Den betydande posten fordringar och kontanter har ej skapat några problem. Rörande värderingen av de rörliga tillgångarna i storjordbruksräkenskaper se ovan s. 25.

²⁾ Rörande tillvägagångssätt se ovan s. 63-65.

³⁾ I bouppteckningsmaterialet redovisades bouppteckningsvärden på de fasta tillgångarna. Här har genomgående de i bouppteckningarna angivna jordbruksfastigheterna uppsökts i taxeringslängderna för 1832 och 1862. Det genomsnittliga taxeringsvärdet för urval av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk har jämförts med populationens genomsnittliga taxeringsvärde för storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk. Avvikelserna låg som regel omkring ett tiotal procent. Av tekniska skäl har det varit lämpligt att använda populationens medeltaxeringsvärden, vilka förvandlats till genomsnittliga beräknade marknadsvärden. I framställningen nedan används genomgående populationens genomsnittliga beräknade marknadsvärden för 1832 och 1862. Dessa framgår av tab. 16 och 17.

Byggnader och jord samt fordringar och kontanter svarade för en mycket växlande andel av agrarkapitalet både i tab. 42 och 43. Om fordringar och kontanter exkluderades skulle byggnader och jord avvika mindre. Ett slående drag är den genomgående samstämmigheten i kapitalstrukturen vad avser den relativa andelen för kreatur, maskiner och redskap, lager och husgeråd för de båda undersökta tidsavsnitten. Påfallande är den ringa andel som maskiner och redskap svarade för. Slumpmässiga fel gör det mindre lämpligt att söka intolka ekonomiska faktorer i konstaterade skillnader mellan de båda studerade tidsavsnitten.⁴⁾

Tab. 42. *Byggnader och jord enligt beräknade marknadsvärden 1832 samt rörliga tillgångar enligt bouppteckningsvärden för storjordbruk 1826—1838 samt för yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk 1828—1836 i Barne Laske och Skånings härader.*

Agrarkapitalets sammansättning	Storjordbruk	Yngre hälft ägare		Äldre hälft ägare	
		mellan-jordbruk	små-jordbruk	mellan-jordbruk	små-jordbruk
Byggnader och jord	(58,0)	66,2	46,6	54,8	47,1
Kreatur	(3,5)	10,1	16,3	10,0	14,4
Maskiner och redskap	(0,8)	2,7	3,9	2,3	3,7
Lager	(3,0)	3,9	4,8	4,0	5,4
Husgeråd	(7,4)	8,8	13,5	11,8	14,0
Fordringar och kontanter	(27,3)	8,2	14,9	17,1	15,5

Tab. 43. *Byggnader och jord enligt beräknade marknadsvärden 1862 samt rörliga tillgångar enligt bouppteckningsvärden för storjordbruk 1856—1868 samt för yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk 1858—1866 i Barne Laske och Skånings härader.*

Agrarkapitalets sammansättning	Storjordbruk	Yngre hälft ägare		Äldre hälft ägare	
		mellan-jordbruk	små-jordbruk	mellan-jordbruk	små-jordbruk
Byggnader och jord	(56,3)	73,4	71,6	66,7	70,9
Kreatur	(7,7)	5,9	8,1	4,5	7,4
Maskiner och redskap	(2,5)	1,5	1,7	1,2	1,4
Lager	(5,3)	2,7	3,7	1,5	2,8
Husgeråd	(7,2)	4,6	7,3	4,4	6,7
Fordringar och kontanter	(21,0)	11,8	7,6	21,8	10,8

Källor tab. 42 och 43: Se tab. 41.

⁴⁾ Jfr. ovan s. 124—126.

Agrar och nonagrar skuld

Ett huvudsyfte är att undersöka den agrara skuldsättningen med avseende på sektorellt ursprung.¹⁾ Kreditgivarna har fördelats på a) kreditinstitut, b) personer inom offentlig tjänst, handel och industri samt c) personer knutna till den agrara sektorn. Därtill kommer d) de enskilda jordbrukens egna kapital. Med nonagrar skuld avses i huvudsak a) och b) medan c) utgör den agrara skulden.

Kreditinstitut för tiden 1828—1836 var riksbankens lånekontor, sparbanker, centrala kassor samt lokala kassor. Tiden 1858—1866 tillkom hypoteksföreningar. I rena undantagsfall förekom även lån från enskilda banker.

I bouppteckningarna angavs b) med titlar som handlare, fabrikör, brukspatron, kyrkoherde och kapten, varför klassificeringsproblem ej uppstått. Rättare, dejour, gårdsinspektorer och likställda kategorier av förmän och arbetsledare tillhörde den agrara sektorn. Huvuddelen av kreditgivarna avseende mellanjordbruk och småjordbruk hade emellertid ej några titlar utan angavs endast med namn.²⁾ För vissa bouppteckningar har intensivstudier verkställts i syfte att identifiera personer utan titlar med avseende på sektorell hemvist. Resultatet har varit entydigt. De titellösa har i huvudsak befunnits vara i grannskapet bosatta ägare till mellanjordbruk och småjordbruk. Därtill kommer en mindre kategori av förmögna undantagsbönder med fordringar på som regel ett stort antal ägare av mellanjordbruk och småjordbruk.

Flera av storjordbruksägarna hade varit verksamma inom offentlig tjänst, handel och industri. Släktförbindelser, affärsrelationer och andra kontakter visar för större delen av ägare av storjordbruk ett interlokalt mönster som bröt över sektorsgränser.³⁾ Gruppen ägare av

¹⁾ Såväl sparbanker som lokala kassor hade antagligen till betydande del fått sitt kapital från den agrara sektorn. Här behandlas likväl sparbankers och lokala kassors utlåning som en nonagrar skuld för de låntagande jordägarna.

²⁾ I några fall har ej ens namnet återgivits.

³⁾ Exempelvis av de 27 undersökta storjordbruksägarna för tiden 1826—1838 var 9 knutna till offentlig tjänst, 2 till handel och industri. Ej mindre än 11 var hustrur eller änkefruar. Av dessas män hade flertalet haft nonagrar sysselsättning. Återstående 5 synes i huvudsak varit verksamma inom den agrara sektorn. Underlaget för klassificeringen av storjordbruksägarna har främst varit uppgifter redo-

storbordbruk var således till ej obetydlig del i sig av nonagrars karaktär.⁴⁾ Att exempelvis söka urskilja vad som var skuld till personer inom agrara sektorn och nonagrara sektorer torde därför ej för dem vara meningsfullt.

Agrarkapitalet i tab. 44 och 45 har mätts såsom marknadsvärdering för de fasta tillgångarna och bouppteckningsvärdering för de rörliga. Skulder och fordringar har fördelats på kategorierna a), b) och c). Med hänsyn till undersökningsmaterialets snedhet i storlekshänseende borde medianen vara lämpligast såsom centralvärdesmått. Skulder till a) och b) förekom i ett begränsat antal. Medianvärdet skulle bli noll för exempelvis småjordbruk. Här har därför valts att använda det aritmetiska mediet.

Med institutionell bruttoskuld avses skuld till kreditinstitut. Institutionell bruttoskuld minus tillgodohavanden hos kreditinstitut har blivit institutionell nettoskuld. För ägare till mellanjordbruk och småjordbruk var bruttoskuld till personer inom handel, industri och offentlig tjänst en företeelse av mycket begränsad omfattning. Nettoskulden uppgick till en ren obetydlighet. För storbordbruken låg den institutionella skulden flerdubbelt högre än för de mindre enheterna. Av tekniska skäl är det ej möjligt att särskilja skuld till b) och c) för storbordbruk. Skuld till dessa tvenne kategorier uppgick till avsevärda belopp (tab. 44 och 45).

Ett slående drag i tab. 44 och 45 är den ringa omfattning som nonagrars brutto- och nettoskuld för mellanjordbruk och småjordbruk hade i jämförelse med agrars brutto- och nettoskuld. Den yngre hälften torde tämligen väl avspegla populationen.

visade i bouppteckningarna. Såsom komplement har använts bibliografiska uppslagsverk av olika slag. De redovisade siffrorna gör endast anspråk på att vara en schematisk indelning.

⁴⁾ Detta var ej något för undersökningsområdet speciellt. För Österlen har således liknande drag noterats för ett tidigare skede: B. Hanssen, Österlen, s. 400—463.

Tab. 44. *Skulder av olika slag 1828—1836 i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering 1832 avseende storjordbruk samt yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i Barne, Laske och Skånings härad.*

Skulder av olika slag	Storjordbruk	Yngre hälft ägare		Äldre hälft ägare	
		mellan- jordbruk	små- jordbruk	mellan- jordbruk	små- jordbruk
Institutionell bruttoskuld i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering	(15,6)	5,7	7,9	6,0	3,9
Institutionell nettoskuld i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering	(15,6)	5,7	7,9	6,0	3,9
Bruttoskuld till personer inom handel, industri och offentlig tjänst i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		1,0	0,4	2,0	0,1
Nettoskuld till personer inom handel, industri och offentlig tjänst i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		0,4	0,4	0,9	0,1
Bruttoskuld till personer inom jordbruket i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		23,3	46,1	13,8	27,6
Nettoskuld till personer inom jordbruket i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		16,2	32,1	+	12,7
Bruttoskuld i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering	(41,2)	30,1	58,0	21,7	32,4
Nettoskuld i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering	(16,0)	22,3	43,8	5,6	16,9

Källa: Se tab. 42.

Anm. I: Data för storjordbruk har ej redovisats i fyra fall. Detta har betingats av svårigheter att avgränsa personer inom agrara sektorn från dem inom nonagrara sektorer. Se ovan s. 129-130.

Anm. II: Med + i tab. 44 avses att fordringarna överstiger skulderna.

Tab. 45. *Skulder av olika slag 1858—1866 i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering 1862 avseende storjordbruk samt yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i Barne, Laske och Skånings härad.*

Skulder av olika slag	Stor- jordbruk	Yngre hälft ägare		Äldre hälft ägare	
		mellan- jordbruk	små- jordbruk	mellan- jordbruk	små- jordbruk
Institutionell bruttoskuld i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering	(27,6)	7,0	4,8	5,8	2,7
Institutionell nettoskuld i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering	(26,7)	7,0	4,8	4,5	2,7
Bruttoskuld till personer inom handel, industri och offentlig tjänst i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		2,0	1,5	2,4	0,3
Nettoskuld till personer inom handel, industri och offentlig tjänst i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		0,7	0,9	+	+
Bruttoskuld till personer inom jordbruket i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		27,5	24,1	11,8	12,9
Nettoskuld till personer inom jordbruket i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		17,1	17,7	0,3	2,8
Bruttoskuld i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering	(72,8)	36,5	30,4	20,0	16,0
Nettoskuld i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering	(52,2)	24,8	23,4	+	5,6

Källa: Se tab. 43.

Anm. I: Data för storjordbruk har ej redovisats i fyra fall. Detta har betingats av svårigheter att avgränsa personer inom agrara sektorn från dem inom nonagrara sektorer. Se ovan s. 129—130.

Anm. II: Med + i tab. 45 avses att fordringarna överstiger skulderna.

Det nya agrara kapitalets finansiering

Från 1790-talet fram till slutet av 1810-talet hade prisnivån varit i stigande. Troligtvis hade under denna period jordegendomsprisen höjts mer än vad vinsten motiverade. Det synes nämligen vara en nära nog generell företeelse att jordegendomsprisen stiger mer än vad vinsten motiverar i samband med prisnivåhöjningar.¹⁾ Från slutet av 1810-talet fram till 1830-talets början hade prisnivån på jordbruksprodukter sjunkit.²⁾ Det synes uppenbart att jordegendomsprisen pressats ner på en lägre nivå i förhållande till vinsten än vad fallet varit under 1810-talets senare hälft. 1830-talets början kan därför betraktas som tämligen väl lämpat att fungera som basår för en studie av det agrara kapitalets förskjutningar. Agrarkapital enligt marknadsvärdering och vinstkapitalisering kan antagas ha legat på ungefär samma nivå.

Det nya fasta agrara kapitalet enligt marknadsvärdering har erhållits såsom skillnaden mellan data för 1862 och 1832.³⁾ Det nya rörliga kapitalet enligt bouppteckningsvärden har adderats. Det nya fasta agrara kapitalet enligt marknadsvärdering torde ha varit ej obetydligt större än enligt vinstkapitalisering.⁴⁾ Vinstkapitaliseringen i sin tur synes ha legat avsevärt högre än net add.⁵⁾

Tab. 46 ger svar på frågan: Hur fördelade sig de nya skulderna i procentuell relation till det nya kapitalet enligt marknadsvärdering för storjordbruk samt yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk? Vinstkapitalisering kan användas såsom mått på det nya agrara kapitalet. Vinstkapitaliseringsdata har erhållits genom att det nya agrara kapitalet enligt marknadsvärdering reducerats med 15 procent.⁶⁾ Net add har i tab. 47 tjänstgjort såsom mått på det

¹⁾ G. Utterström, *Jordbrukets arbetare*, I, s. 19–20; jfr. ovan s. 29–31.

²⁾ K. Åmark, *En svensk prishistorisk studie*, s. 167–168; Åmarks prisdata måste justeras särskilt för tiden omkring 1800. Att prisnivån för jordbruksprodukter var i sjunkande om 1816/20 sättes såsom basår och 1831/35 såsom slutår är emellertid helt uppenbart: Rörande felaktigheter i Åmarks prisindex se R. Adamson, *De svenska järnbrukens storleksutveckling och avsättningsinriktning*, s. 20–22.

³⁾ Se ovan s. 75–76.

⁴⁾ Se ovan s. 116–119.

⁵⁾ Se ovan s. 119–121.

⁶⁾ Beräkningen av det nya kapitalet enligt vinstkapitalisering har skett på följande sätt. Beräknade marknadsvärden för jordegendom avseende åren 1832 och 1862 enligt tab. 17 och 26 har bildat utgångspunkten. Skillnaden mellan

nya agrara kapitalet. Net add har framkommit i form av en minskning av vinstkapitaliseringsdata med 20 procent. Talen 15 och 20 bygger på antaganden. Uppskattningarna avseende vinstkapitalisering och net add är således schablonmässiga. Detta måste beaktas vid tolkning av data.

I tab. 46—47 har det nya agrara kapitalet redovisats i löpande priser. Tiden från 1830-talets till 1860-talets början steg emellertid prisnivån med omkring 50 procent.⁷⁾ Om det nya agrara kapitalet räknats om till fasta priser skulle detta medföra en ej obetydlig minskning av självfinansieringen. För mellanjordbruken skulle självfinansieringen ha minskat med omkring 10 procent. Småjordbrukskapitalets tillväxt var emellertid lägre än för mellanjordbruken.⁸⁾ En omräkning till fasta priser skulle därför minskat självfinansieringen med en något högre siffra än för mellanjordbruken. För storjordbruken skulle självfinansieringen bli mycket avsevärt negativ vid omräkning till fasta priser.

Data avseende storjordbruk har omgivits med klammer för att ange deras osäkerhet. Det torde emellertid ej råda något tvivel om att själva mönstret i de erhållna relationerna avspeglar realiteter. Storjordbruk hade en mångdubbelt större andel institutionell finansiering än mellanjordbruk och i synnerhet småjordbruk. För mellanjordbruk och småjordbruk hade bruttoskuld till personer inom handel, industri och offentlig tjänst omkring 1832 svarat för blott omkring 1 procent (tab. 44). Även för årtiondena därefter möter samma mönster. För tiden omkring 1832 hade mellanjordbruk haft en avsevärt lägre andel bruttoskuld till personer inom agrara sektorn än småjordbruken. Tiden fram till omkring 1862 däremot hade mellanjordbruken en betydligt större andel från personer inom agrara sektorn.

beräknade marknadsvärden för åren 1832 och 1862 har blivit det nya kapitalet. Detta har schablonmässigt reducerats med 15 procent varigenom det nya fasta kapitalet enligt vinstkapitalisering erhållits. Det rörliga kapitalet enligt bouppteckningsvärden för åren kring 1832 och 1862 enligt tab. 42 och 43 har bildat underlag. Skillnaden mellan 1832 och 1862 har blivit det nya rörliga kapitalet. Detta kan ej klassificeras som vare sig en form av marknadsvärdering, vinstkapitalisering eller net add. Någon reduktion av det rörliga kapitalet har ej gjorts. Rörande det rörliga kapitalet se ovan s. 128. Även för beräkning av det nya kapitalet enligt net add har i princip samma tillvägagångssätt använts.

⁷⁾ Se ovan s. 109—111.

⁸⁾ Att småjordbrukskapitalets tillväxt skulle ha varit lägre än för mellanjordbruken kan synas vara ett felaktigt påstående. Av tab. 26 framgår nämligen att

Vid mitten av 1840-talet trädde nya lagar på arvsrättens område i kraft. Bondeståndets kvinnor fick ärva lika med männen.⁹⁾ Detta fick en skuldökande effekt. En del av finansieringen genom c) torde därför vara betingad av ökande kostnader att lösa ut medarvingar.

Ett av huvudsyftena med föreliggande undersökning är att söka klarlägga den agrara kapitalbildningens finansiering med avseende på sektorellt ursprung. Redovisade data gör det möjligt att ge vissa huvuddrag. Omkring 1832 svarade nonagrar skuld för omkring 8 procent av agrarkapitalet avseende mellanjordbruk och småjordbruk (tab. 44). Med marknadsvärdering såsom mått på det nya agrara kapitalet tiden 1832—1862 skulle andelen varit grovt sett oförändrad (tab. 45—46). Om net add däremot kommit till användning skulle andelen ökat något (tab. 47). En omräkning till fasta priser av det nya agrara kapitalet enligt net add skulle öka andelen nonagrar bruttofinansiering till omkring 11 procent. Ej mindre än 89 procent av det nya kapitalet för mellanjordbruk och småjordbruk enligt net add i fasta priser skulle således ha finansierats med kapital från den agrara sektorn. För storjordbruk var läget helt annorlunda. Den avsevärt mer begränsade kapitalbildningen skulle till större del ha finansierats med nonagrart kapital. Därtill kommer en stor andel ej närmare ur sektorell synvinkel klassificerbart kapital som väsentligt översteg kapitalbildningen enligt net add (tab. 47).

det beräknade marknadsvärdet för bestånd av småjordbruk ökade avsevärt snabbare än bestånd av mellanjordbruk. Förklaringen till denna motsägelse ligger i beräkningstekniken. Tillvägagångssättet i tab. 44—47 har varit att använda det genomsnittliga beräknade marknadsvärdet för storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk för åren 1832 och 1862. Om antalet jordegendomar och antalet jordägare varit oförändrat tiden 1832 till 1862 skulle ökningstakten för genomsnittet för bestånd av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk även avspegla ökningstakten för hela beståndet av storjordbruk, mellanjordbruk och småjordbruk. För storjordbruk och mellanjordbruk var antalet jordegendomar och ägare grovt sett av samma storleksordning. För småjordbruk däremot ökade antalet jordegendomar och jordägare med omkring 65 procent. Se tab. 17.

⁹⁾ Se allmänt härom N. Wohlin, *Faran af bondeklassens undergräfvande i samband med de gamla arvejordskådningarnas upplösning, emigrationen och bondejordens mobilisering*, s. 11—13; G. Qvist, *Kvinnofrågan i Sverige*, s. 44—48.

Tab. 46. *Det nya agrara kapitalet såsom marknadsvärdering i löpande priser i % fördelat på bruttofinansieringskällor för storjordbruk samt för yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i Barne, Laske och Skånings härad 1832—1862.*

Bruttofinansieringskällor	Storjordbruk	Yngre hälft ägare		Äldre hälft ägare	
		mellanjordbruk	småjordbruk	mellanjordbruk	småjordbruk
Kreditinstitut	(35,2)	7,3	3,5	5,7	2,3
Personer inom handel, industri och offentlig tjänst	(59,3)	2,3	0,5	2,5	0,1
Personer inom jordbruket		28,8	15,1	11,1	7,1
Självfinansiering	(5,5)	61,6	80,9	80,7	91,5

Tab. 47. *Det nya agrara kapitalet såsom net add i löpande priser i % fördelat på bruttofinansieringskällor för storjordbruk samt för yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i Barne, Laske och Skånings härad 1832—1862.*

Bruttofinansieringskällor	Storjordbruk	Yngre hälft ägare		Äldre hälft ägare	
		mellanjordbruk	småjordbruk	mellanjordbruk	småjordbruk
Kreditinstitut	(56,8)	9,7	4,8	7,4	3,0
Personer inom handel, industri och offentlig tjänst	(96,0)	3,0	0,7	3,2	0,2
Personer inom jordbruket		37,9	20,5	14,5	9,6
Självfinansiering	(—)	49,4	74,0	74,9	87,2

Källor tab. 46 och 47: Se avsnittets text och noter.

Anm. I: För storjordbruk översteg bruttofinansieringen avsevärt det nya agrara kapitalet enligt net add, varför (—) betecknar en minuspost.

Anm. II: För storjordbruk har det ej varit möjligt att särskilja personer inom jordbruket från personer inom handel, industri och offentlig tjänst. Jfr. tab. 44—45.

Agrar kreditorganisation

För ägare till mellanjordbruk och småjordbruk spelade kreditgivning från andra personer inom den agrara sektorn en dominerande roll i förhållande till kredit från kreditinstitut samt personer från nonagrara sektorer. Den agrara kreditgivningen ombesörjdes i huvudsak av andra ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i grannskapet. Undersökningsmaterialets ägare till mellanjordbruk och småjordbruk hade i sin tur som regel fordringar på andra ägare till mellanjordbruk och småjordbruk. Att detta system av finansiella kontakter möter i boupp-teckningar för tiden omkring 1830 har ej uppfattats som förvånande. Det har nämligen påvisats i en tidigare studie avseende ett härad i Skåne tiden 1810—1830 att kreditgivarna i stor utsträckning var andra ägare av mellanjordbruk och småjordbruk.¹⁾

Systemet med finansiella kontakter emellan ägare av mellanjordbruk och småjordbruk expanderade emellertid fram till omkring 1860.²⁾ Att så kunde ske synes ha haft två grundläggande förutsättningar:

- 1/ Nyinvesteringarna var högräntabla årtiondena före omkring 1860. Jordägarnas sparande ökade.
- 2/ Det noninstitutionella agrara kreditssystemet fungerade tillfredsställande.

Ägare av mellanjordbruk och småjordbruk var som regel sammanbundna i ett nät av ömsesidiga finansiella förpliktelser. Om en mindre jordägare hade skuld till fem andra mindre jordägare och fordringar på fem, varför drev han då inte in sina fordringar och likviderade sina egna skulder? Förklaringen härtill torde ha varit att detta skulle ha skapat oro på den lokala agrara noninstitutionella kreditmarknaden. Det är möjligt att man ej borde driva in fordringar vid behov utan i stället låna upp pengar. Detta skulle till stor del kunna förklara förekomsten av både skulder och fordringar. Möjlighet finns att i ett antal fall få fram uppgift om ränta, löptid och amortering. Räntan låg som regel omkring 6 procent, löptiden kunde sträcka sig upp till ett tiotal år och amortering synes ha varit ovanlig. Informationen är emellertid såväl för tiden omkring 1830 som 1860 så knapphändig att den ej kan generaliseras till att gälla hela undersökningsmaterialet.

¹⁾ O. Bjurling, a.a., s. 34—38.

²⁾ Detta framgår av tab. 16, 17, 26, 42, 43, 44 och 45.

Det noninstitutionella agrara kreditsystem, som här beskrivits, var en företeelse i huvudsak begränsad till ägare av mellanjordbruk och småjordbruk. Det förekom således sällan att exempelvis ägare av storjordbruk påträffats vare sig såsom borgenärer eller gäldenärer. Finansiella kontakter med personer inom handel, industri och offentlig tjänst var även sällsynta.

Ägare till storjordbruk hade i stor utsträckning anknytning till handel, industri och offentlig tjänst. De var i första hand ståndspersoner.³⁾ De finansiella kontakterna gick socialt främst längs horisontella kanaler. Andra ståndspersoner var de viktigaste kontrahenterna med kreditinstitut i en mer blygsam position.

Sammanfattning

Bouppteckningar har använts för att undersöka den agrara kapitalbildningens finansiering. Bouppteckningsmaterialets karaktär har nödvändiggjort vissa justeringar. Kapitalstrukturen såsom den framgår av beräknade marknadsvärden och bouppteckningsvärden visar att de fasta tillgångarna helt dominerade. Det nya fasta agrara kapitalet enligt marknadsvärdering var ej obetydligt större än det enligt vinstkapitalisering, vilket i sin tur låg avsevärt högre än net add gjorde. Uppskattningar av det nya agrara kapitalet enligt vinstkapitalisering och net add är schablonmässiga.

Storjordbrukens skulder var till stor del till kreditinstitut samt personer inom nonagrara sektorer. Skulder för mellanjordbruk och småjordbruk var i huvudsak till andra personer inom den agrara sektorn. Det nya agrara kapitalets finansiering 1832—1862 visar för storjordbruk en stor andel nonagrara finansiering. För mellanjordbruk och småjordbruk däremot spelade den nonagrara finansieringen en helt obetydlig roll. Självfinansiering och kredit från andra personer inom den agrara sektorn dominerade totalt. Ägare av storjordbruk hade helt obetydliga finansiella kontakter med ägare till mellanjordbruk och småjordbruk. Ägare av storjordbruk hade en typisk ståndspersonsprägel. Deras finansiella kontakter var i huvudsak begränsade till andra ståndspersoner samt kreditinstitut.

³⁾ Se ovan s. 129—130.

KAP. 9. AGRAR KAPITALBILDNING OCH FINANSIERING

Agrar kapitalbildning och finansiering skall här undersökas i syfte att få fram rikstäckande utvecklingsdrag. Följande frågor står i förgrunden. Vilken var tillväxttakten regionalt och för riket som helhet för agrar kapitalbildning? Från vilka sektorer kom det kapital som möjliggjorde kapitalbildningen? Kan några mer allmänna slutsatser rörande ekonomiska, sociala och politiska förhållanden dras med stöd av här redovisade resultat?

Regionala utvecklingsdrag

I tab. 48 har redovisats data bl.a. avseende den genomsnittliga årliga förändringen för bevillningsskyldig jordegendoms beräknade marknadsvärden tiden 1833—1862 i löpande priser. Av vikt är att få hållpunkter på förändringen i fasta priser. Information avseende prisförskjutningar för skogsvaror, animalier och vegetabilier krävs. För de under 1840- och 1850-talen allt viktigare skogsprodukterna finns det emellertid ej några användbara prisdata. Den animala avsaluproduktionen var begränsad. Havre och råg spelade en stor roll och torde därför kunna ge ett mått på prisnivåförskjutningarna i stort för de olika länen (kol. B och C).

Ett studium av tab. 48 visar grupper av län med likartad utveckling. Mälarlänen B, C, D och U hade den lägsta tillväxttakten för bevillningsskyldig jordegendoms beräknade marknadsvärden. Bergslagslänen E, S, T och X låg på en något högre nivå liksom länen F, G och H. De sydsvenska länen L, M och N, de västsvenska länen P och R samt norrlandslänen Y, Z, AC och BD hade den högsta ökningstakten. Det är sedan länge känt att regionala skillnader förelegat i flera avseenden mellan vad som har karaktäriserats som Västsverige, Östsverige och

Nordsverige.¹⁾ Även här kan ett liknande mönster intolkas. Väst-sverige och Nordsverige kännetecknades således av hög ökningstakt för såväl jordbruksbefolkning som beräknade marknadsvärden. Öst-sverige däremot hade en lägre tillväxttakt både för beräknade marknadsvärden och jordbruksbefolkning.²⁾

Den internationella efterfrågan på spannmål och då främst havre kunde bäst tillgodoses av mellanhänder i syd- och västsvenska städer från Ystad i söder till Strömstad i norr.³⁾ Pris på särskilt havre visar också den kraftigaste tillväxten för länen M, N, O, P och R.

Ett mått på den agrikulturella nivån är kapitalintensiteten (kol. E).⁴⁾ Med kapitalintensitet avses här kvoten mellan beräknade marknadsvärden och jordbruksbefolkning. Mälarlänen befinnes ha den klart högsta kapitalintensiteten vid 1830-talets början. En delförklaring till den påfallande låga ökningstakten för mälarlänen B, C, D och U skulle kunna vara att dessa redan 1833 nått en så hög agrikulturell nivå att expansionsmöjligheterna där var mera begränsade än i övriga län.⁵⁾ Den höga ökningstakten för norrlandslänen Y, X, AC och BD bör ses i samband med att skogen fick värde under 1840- och 1850-talen på grund av möjligheterna att exportera trävaror. Det var emellertid ej enbart norrlandslänen som var skogrika. Bergslagslänen E, S, T, U och X var utpräglade skogsbygder. Trots detta var ökningstakten lägre för dessa än för norrlandslänen Y, Z, AC och BD. Detta torde i första hand bero på att skogen sedan

¹⁾ G. Sundbärg, Betänkande i utvandringsfrågan, s. 222; att indela Sverige i Västsverige, Östsverige och Nordsverige innebär givetvis en schematisering av verkligheten. Jfr. G. Utterström, Jordbrukets arbetare. I, s. 60—61.

²⁾ Information avseende jordbruksbefolkningens numerär saknas för år 1860. Uppgifter finns emellertid för 1850 och 1870: N. Wohlin, Jordbruksbefolkningen i Sverige, s. 180—181. Här har beräknats medeltal för dessa år. Mycket tyder på att jordbruksbefolkningen tillväxte snabbare för 1850-talet än för 1860-talet. Meddelade data för 1860 är därför något för låga.

³⁾ G. Fridlitzius, Swedish Corn Export in the Free Trade Era, s. 48, 94.

⁴⁾ Syftet är att fastställa skillnader i kapitalintensitet för olika län. Det spelar därför mindre roll att de beräknade marknadsvärdena i täljaren ger något för låga värden, att rörliga tillgångar ej är inkluderade samt att all jordegendom ej är inbegripen utan blott bevillningsskyldig, medan data i nämnaren avser hela jordbruksbefolkningen.

⁵⁾ Bland samtida bedömare ansågs jordbruket rent allmänt vara mer avancerat i tekniskt hänseende i de östra delarna av mellansverige än i de västra: G. Utterström, a.a.I, s. 502—503.

Tab. 48. *Genomsnittlig årlig förändring i % för bevillningsskyldig jordegendoms beräknade marknadsvärden 1833—1862 i löpande priser (A), för havrepris 1832/34—1861/63 (B), för rågpris 1832/34—1861/63 (C), för jordbruksbefolkningen 1830—1860 (D) samt beräkning av kapitalintensitet för år 1833 (E).*

Län	A	B	C	D	E
B	2,9	2,0	1,5	0,6	640
C	4,6	1,5	1,1	0,3	508
D	3,9	1,5	1,7	0,7	437
E	6,9	2,2	2,1	0,6	446
F	5,7	1,3	1,4	0,7	298
G	6,2	1,3	1,4	1,2	202
H	5,3	1,4	1,2	0,7	318
I	10,8	1,7	2,1	0,5	222
K	4,4		0,7	1,1	345
L	11,9	2,1	2,5	1,0	235
M	12,5	3,4	1,5	0,8	345
N	10,7	2,5	2,4	0,9	159
O	7,3	3,8	2,4	0,5	240
P	15,4	3,1	2,4	1,1	144
R	12,0	2,5	2,1	1,0	226
S	7,8	2,2	1,3	1,2	234
T	5,4	1,6	2,5	0,8	327
U	4,4	1,4	2,2	0,4	417
W		0,1	0,9	0,4	
X	4,2	1,0	1,3	0,4	237
Y	7,4	1,2	1,1	1,1	226
Z	11,8			1,3	121
AC	11,0		0,8	1,8	98
BD	8,1		1,0	1,6	106

Källor: Kol. A: Beräknade marknadsvärden år 1833: R. Adamson, Järnavsättning och bruksfinansiering, s. 150; beräknade marknadsvärden år 1862 enligt tab. 32; kol. B: G. Myrdal, *The Cost of Living in Sweden*, s. 215—216; kol. C: G. Myrdal, a.a., s. 209—210; kol. D: N. Wohlin, *Jordbruksbefolkningen i Sverige*, s. 180—181; kol. E: Beräknade marknadsvärden år 1833/jordbruksbefolkningen år 1830.

Anm. I: Tomrummen i tab. 48 markerar att uppgift saknas av källmässiga skäl.

länge varit en knapp tillgång i Bergslagen främst på grund av att järnhanteringen krävde ansevärliga skogstillgångar för sitt träkolsbehov.⁶⁾ Kapitalintensiteten var också avsevärt högre för bergslagslänen E, S, T, U och X än för norrlandslänen Y, Z, AC och BD.

Som regel förelåg ett positivt samband mellan ökningstakt för beräknade marknadsvärden och jordbruksbefolkning.⁷⁾ Trots en relativt svag tillväxt för de beräknade marknadsvärdena i län K var emellertid befolkningsökningen ansevärlig. För län I var förhållandet det motsatta.

Både allmänna prisnivån och priser på agrarprodukter var på ungefär samma nivå åren omkring 1862 som år 1892. Redovisade data i tab. 49 avspeglar därför den genomsnittliga förändringen för jordegendoms beräknade marknadsvärden i både fasta och löpande priser. Då tiden 1862—1892 ej har stått i förgrunden på samma sätt som perioden 1833—1862 har för 1892 marknadsvärde endast beräknats för 9 län. Skillnaderna i tillväxttakt för de olika länen var obetydliga både mätta som taxeringsvärdesförskjutningar och förändringar i beräknade marknadsvärden. Den mycket begränsade förändringen för huvuddelen av länen i syd- och mellansverige kontrasterar mot de mer påtagliga ökningstendenserna för länen U, W, X, Y, Z, AC och BD.

Tab. 49. Genomsnittlig förändring i % för bevillningsskyldig jordegendoms taxeringsvärden 1862—1892 i löpande priser (A) samt för bevillningsskyldig jordegendoms beräknade marknadsvärden 1862—1892 (B).

Län	A	B	Län	A	B	Län	A	B
B	0,3		K	0,6	0,1	T	0,7	
C	0,5	0,1	L	0,5		U	1,3	
D	0,6	1,0	M	1,1		W	2,7	
E	-0,1	-0,5	N	0,7		X	2,3	
F	0,2	0,3	O	0,2		Y	1,7	1,6
G	0,3		P	0,0	-0,2	Z	1,4	
H	0,5		R	0,3	0,4	AC	3,5	
I	0,7		S	0,1	0,1	BD	2,2	

Källor: Kol. A: Generalsammandrag öfver årsbevillingen; kol. B: Se tab. 32.

⁶⁾ A. Attman, Fagerstabrukens historia. II, s. 52—55.

⁷⁾ Utförligt om befolkningsförändringar hos G. Utterström, a.a. I, s. 42—64.

Uppskattning av agrarkapital enligt marknadsvärdering 1833 och 1862

Beräknade marknadsvärden för bevillningsskyldig svensk jordegendom på landsbygden framgår av i det föregående redovisade data avseende åren 1833 och 1862.¹⁾ För år 1833 har jordegendomens marknadsvärde beräknats till 569 millioner kronor och för år 1862 till 1 819 millioner kronor.²⁾ Information krävs även för de rörliga tillgångarna. För länen O, P och R har i tab. 50 redovisats data avseende agrarkapitalets sammansättning efter samma principer som i tab. 42 och 43.³⁾ Erhållna relationer visar en nära samstämmighet med dem som redovisats i tab. 43 avseende undersökningsområdet i Skaraborgs län. Här är det av intresse att få fram en genomsnittssiffra för de rörliga tillgångarna i deras relation till de fasta. En sammanvägning har gjorts för storjordbruk samt yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och små-

¹⁾ Beräknade marknadsvärden för 1833 har av R. Adamson, Järnavsättning och bruksfinansiering, s. 150 undersökts för samtliga län utom W. Den vägda medelkvoten mellan taxeringsvärde och beräknat marknadsvärde för samtliga län utom W var 1,45. Taxeringsvärdet för 1833 avseende län W har multiplicerats med 1,45; beräknade marknadsvärden har här undersökts för samtliga län utom län W för år 1862. Den vägda medelkvoten mellan taxeringsvärde och beräknat marknadsvärde för samtliga län utom W var 1,01. Taxeringsvärde för 1862 avseende län W har multiplicerats med 1,01. Se ovan s. 76-81.

²⁾ Uppgifterna avser bevillningsskyldig svensk jordegendom på landsbygden. Den ej bevillningsskyldiga jordbruksfastigheten torde ha utgjort omkring 10 procent av den bevillningsskyldiga. Jordbruksfastighet i stad svarade för en betydligt mindre del. Dessa två kategorier har ej inkluderats i detta sammanhang. Nedan s. 154 görs uppskattningar rörande dessa slag av jordbruksfastighet i samband med en beräkning av det totala agrarkapitalets relation till den totala agrara arbetskraftens avkastning.

³⁾ För undersökningsområdet på Skaraborgs läns slättbygd var medelåldern år 1862 för populationen ägare av mellanjordbruk 42 år, för urvalets yngre hälft av ägare till mellanjordbruk 39 år, för populationen ägare av småjordbruk 43 år samt för urvalets yngre hälft av ägare till småjordbruk 38 år. Medelåldern för yngre hälft av ägare till mellanjordbruk avseende urvalet i länen O, P och R var 39 år samt för yngre hälft av ägare till småjordbruk 38 år. Här antages därför yngre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk tämligen väl avspegla populationen. Liksom i tab. 42 och 43 har i tab. 50 använts populationsdata avseende beräknade marknadsvärden såsom mått på de fasta tillgångarna. Det genomsnittliga beräknade marknadsvärdet i O, P och R för storjordbruk var 74 817 kronor, för mellanjordbruk 11 670 kronor samt för småjordbruk 2 925 kronor.

jordbruk.⁴⁾ Förhållandet mellan fasta och rörliga tillgångar har blivit grovt sett 73:27.

Tab. 50. Byggnader och jord enligt beräknade marknadsvärden 1862 samt rörliga tillgångar enligt bouppteckningsvärden avseende ägare till storjordbruk 1858—1866 samt yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk 1858—1859 i länen O, P och R.

Agrarkapitalets sammansättning	Storjordbruk	Yngre hälft ägare		Äldre hälft ägare	
		mellanjordbruk	småjordbruk	mellanjordbruk	småjordbruk
Byggnader och jord	(58,7)	78,9	73,8	77,3	69,9
Kreatur	(3,6)	3,5	6,2	3,2	5,4
Maskiner och redskap	(1,1)	1,0	1,4	0,9	1,1
Lager	(2,1)	1,2	2,0	1,0	1,6
Husgeråd	(6,7)	4,0	6,4	3,7	5,8
Fordringar och kontanter	(27,8)	11,5	10,2	13,8	16,1
Antal jordägare	25	101	212	101	212

Källor: Bouppteckningar län O, P och R 1858—1859. GLA; adliga bouppteckningar län O, P och R 1858—1866. GHA; taxeringslängder län O, P och R 1862. GLA.

Anm. I: För att öka antalet undersökta storjordbruk har även bouppteckningar för tiden 1856—1857 genomgåts för länen O, P och R. Därtill kommer adliga bouppteckningar för tiden 1856—1868.

I vilken mån kan relationen 73:27 avseende förhållandet mellan fasta och rörliga tillgångar för länen O, P och R generaliseras till att gälla hela riket? Fordringsposten var grovt sett variabel efter åldern. Om fordringar exkluderas torde det därför vara tillfyllest med ett begränsat antal bouppteckningar för olika områden för att i grova drag pröva resultatens giltighet. Här har valts fyra områden, nämligen Uppsala län, delar av Jönköpings län, en del av Malmöhus län samt Väster-

⁴⁾ I beräknade marknadsvärden svarade storjordbruk för 21 procent, mellanjordbruk för 49 procent och småjordbruk för 30 procent av bestånd av bevilnings-skyldig jordegendom på landsbygden i länen O, P och R år 1862 enligt ovan s. 77 gjorda beräkningar. Redovisade procenttal har använts såsom vikter vid sammanvägningen.

bottens län.⁵⁾ Den stora geografiska spridningen gör att erhållna gemensamma drag kan antagas vara representativa för rikstendensen. Resultaten måste emellertid bli provisoriska.

Vid valet av de fyra undersökningsområdenas storlek var målsättningen att erhålla minst ett trettiotal bouppteckningar vardera för ägare av mellanjordbruk och småjordbruk. Antalet undersökta småjordbruk har som regel blivit avsevärt högre än antalet mellanjordbruk. För storjordbruk har det ej varit möjligt att få fram mer än några få enheter.⁶⁾ Någon indelning i äldre och yngre hälft har ej gjorts av arbetstekniska skäl. Erhållna relationer torde därför i första hand vara jämförliga med genomsnittet för äldre och yngre hälft i tab. 50.

Sammanvägningen av data för mellanjordbruk och småjordbruk exklusive kontanter och fordringar för de fyra undersökningsområdena har givit genomsnittliga relationer mellan fasta och rörliga tillgångar nästan genomgående under data enligt tab. 50.⁷⁾ Här antages därför relationen 70:30 kunna ge en grov uppfattning om riksgenomsnittet. Beräknade marknadsvärden år 1862 för bevillningsskyldig jordegendom på landsbygden var 1 819 millioner kronor. Adderat med det rörliga kapitalet blir agrarkapitalet enligt marknadsvärdering 2 598 millioner kronor.

För att erhålla en uppfattning om det rörliga agrara kapitalets relativa storlek år 1833 har samma fyra områden undersökts som för år

⁵⁾ Bouppteckningar län C 1858—1859. ULA; taxeringslängder län C 1862. KA; bouppteckningar Tveta, Vestra, Västbo och Östra härader 1858—1859. VLA; taxeringslängder för samma härader 1862. KA; Bara, Harjager, Oxie, Rönneberg, Skytt och Torna härader 1858—1859. LDA, LLA och OSDA; taxeringslängder för samma härader 1862. LLA; bouppteckningar län AC 1858—1859. HLA; taxeringslängder län AC 1862. KA.

⁶⁾ Antalet undersökta bouppteckningar i län C: Mellanjordbruk 32 samt småjordbruk 38; i undersökningsområdet i län F: Mellanjordbruk 37 samt småjordbruk 124; i län M: Mellanjordbruk 77 samt småjordbruk 46; i län AC: Mellanjordbruk 28 samt småjordbruk 103. Antalet storjordbruk har bedömts vara alltför ringa för att tillåta annat än mycket allmänna slutsatser och har därför ej redovisats här.

⁷⁾ Relationen mellan fasta och rörliga tillgångar exklusive kontanter och fordringar var för län C: Mellanjordbruk 84:16, småjordbruk 73:27; för undersökningsområdet i län F: Mellanjordbruk 86:14, småjordbruk 85:15; för undersökningsområdet i län M: Mellanjordbruk 89:11, småjordbruk 74:26; för län AC: Mellanjordbruk 75:25, småjordbruk 71:29. Motsvarande värde för länen O, P och R enligt tab. 50 var för mellanjordbruk 90:10 samt för småjordbruk 83:17. Beräknat marknadsvärde för den fasta egendomen enligt ovan s. 76—80.

1862.⁸⁾ För undersökningsområdet på Skaraborgs läns slättbygd har redovisats agrarkapitalets sammansättning för tiden omkring 1832 (tab. 42). Undersökningsmaterialet för de fyra områdena har givit relativt högre värden i ett liknande mönster som i tab. 42.⁹⁾ Här antages därför relationen 65:35 kunna ge ett grovt mått på riksgenomsnittet. Beräknat marknadsvärde för bevillningsskyldig svensk jordegendom var 569 millioner kronor år 1833. Adderat med det rörliga kapitalet blir agrarkapitalet 876 millioner kronor.

Redovisade data avseende agrarkapital enligt marknadsvärdering åren 1833 och 1862 är givetvis ungefärliga. Felkällor avseende det fasta agrarkapitalet har ägnats utrymme tidigare. Uppgifter rörande det rörliga kapitalet bygger på ett begränsat kvantitativt underlag. Syftet är emellertid endast att få fram de huvudsakliga utvecklingsdragen. Den genomsnittliga årliga tillväxttakten för agrarkapitalet i löpande priser tiden 1833 till 1862 var 6,6 procent. Den genomsnittliga årliga prisnivåhöjningen under samma tidsperiod har uppskattats till 1,5 procent.¹⁰⁾ Tillväxttakten i fasta priser för agrarkapitalet enligt marknadsvärdet skulle vara 5,1 procent.

⁸⁾ Bouppteckningar län C 1832—1833. ULA; taxeringslängder län C 1833. ULA; bouppteckningar Tveta, Vesta, Västbo och Östra härader 1832—1833. VLA; taxeringslängder för samma härader 1833. VLA; Bara, Harjager, Oxie, Rönneberg, Skytt och Torna härader 1832—1833; LLA; taxeringslängder för samma härader 1833. LLA; bouppteckningar län AC 1832—1833. HLA; taxeringslängder län AC 1833. HLA. Antalet undersökta bouppteckningar i län C: Mellanjordbruk 37, småjordbruk 41; i undersökningsområdet i län F: Mellanjordbruk 75, småjordbruk 119; i undersökningsområdet i län M: Mellanjordbruk 93, småjordbruk 23; i län AC: Mellanjordbruk 13, småjordbruk 65.

⁹⁾ Relationen mellan fasta och rörliga tillgångar exklusive kontanter och fordringar var för län C: Mellanjordbruk 79:21, småjordbruk 73:27; för undersökningsområdet i län F: Mellanjordbruk 83:17, småjordbruk 78:22; för undersökningsområdet i län M: Mellanjordbruk 74:26, småjordbruk 62:38; för län AC: Mellanjordbruk 70:30, småjordbruk 59:41. Motsvarande relation enligt tab. 42 var för mellanjordbruk 69:31 och för småjordbruk 55:45. Beräknat marknadsvärde för den fasta egendomen efter R. Adamson, Järnavsättning och bruksfinansiering, s. 15⁺—17⁺. Jfr. ovan s. 76-81.

¹⁰⁾ Enligt K. Åmark, En svensk prishistorisk studie, s. 168 skulle vegetabilier haft en genomsnittlig årlig prisnivåökning tiden 1832/34—1861/63 på 1,43 procent och animalerna på 1,30. Den genomsnittliga prisnivåökningen för havre var ej mindre än 1,8 procent: G. Myrdal, The Cost of Living in Sweden, s. 206—220. Vegetabilierna och då främst havren spelade en viktig roll i den agrara avsalustrukturen. Här har därför valts 1,5 procent som mått på den genomsnittliga prisförskjutningen för jordbruksprodukter.

Agrar och nonagrars skuld

Jordbrukets behov av institutionell kredit ombesörjdes vid 1830-talets början av riksbankens lånekontor, sparbanker, enskilda banker samt centrala och lokala kassor. Det svenska jordbrukets totala institutionella skuld har uppskattats för tiden omkring 1834. Redovisade uppgifter rörande de enskilda kreditinstituten har ett växlande värde. Data avseende riksbanksutlåningen torde vara i överkant.¹⁾ Den begränsade sparbanksutlåningen har angivits i för höga tal.²⁾ För lokala kassor har angivits den totala utlåningen. Det är troligt att viss del därav ej gick till jordbruket. Även för centrala kassor har den totala utlåningen redovisats som agrar kredit. En ej obetydlig del av de centrala kassornas utlåning gick till nonagrara sektorer. Enskilda banker hade börjat verksamheten 1831 och 1833.³⁾ Rörelsen torde emellertid ej fått någon omfattning år 1834.

Hypoteksföreningarnas utlåning omkring 1860 avser jordbruksfastigheter. Riksbanksutlåningen torde vara för högt beräknad. De lokala kassorna tjänade i huvudsak den agrara sektorns kreditbehov. Sparbanksutlåningen enligt tab. 51 är en uppskattning i överkant.⁴⁾ De centrala kassornas totala utlåning har angivits som agrar kredit. En betydande del torde ha gått till nonagrara sektorer. Detta innebär en allvarlig felkälla. Denna torde i viss mån utjämnats av att de enskilda bankernas kredit till agrara sektorn ej redovisats. Liksom för tiden omkring 1834 torde därför uppskattningen av den agrara sektorns institutionella skuld omkring 1860 ge ett för högt värde. Siffrorna måste därför tolkas med avseende på allmänna tendenser.

Uppskattningen av det svenska jordbrukets institutionella bruttoskuld i tab. 51 måste kompletteras med information om skuld till personer inom handel, industri och offentlig tjänst för att kunna ge hållpunkter på den nonagrara bruttoskulden. I tab. 52 har för länen O, P

¹⁾ R. Adamson, a.a., s. 20⁺ har angivit utlåning till lantfastighet med 5,151 millioner kronor år 1835. Annan fastighet än jordbruksfastighet kan ha varit inkluderad.

²⁾ Siffran avser den totala utlåningen.

³⁾ Underdånigt betänkande angående Sveriges ekonomiska och finansiella utveckling, s. 88—89.

⁴⁾ Inteckning i fast egendom på landet var 5,792 millioner kronor samt mot borgen 10,438 millioner kronor. I dessa siffror kan ingå viss annan fastighet än jordbruksfastighet. Jfr. I. Nygren, Svensk sparbanksutlåning, s. 44.

Tab. 51. *Uppskattning av det svenska jordbrukets institutionella bruttoskuld omkring 1834 och 1860. Millioner kronor.*

År	Uppskattning av det svenska jord- brukets institu- tionella bruttoskuld	Riks- bankens lånekontor	Spar- banker	Hypoteks- föreningar	Centrala kassor och enskilda banker	Lokala kassor
1834	(46,5)	(5,1)	(2,3)		(30,7)	(8,4)
1860	(168,2)	(7,3)	(16,2)	66,6	(59,1)	(19,0)

Källor: Riksbankens lånekontor: R. Adamson, Järnavsättning och bruksfinansiering, s. 20⁺; sparbanker: Underdånigt betänkande angående Sveriges ekonomiska och finansiella utveckling, tab. XXII och XXIII; hypoteksföreningar: R. Adamson, a. a., s. 23⁺; centrala och lokala kassor: Underdånigt betänkande angående Sveriges ekonomiska och finansiella utveckling, s. 74—76. Rörande justeringar se avsnittets text och noter.

Anm. I: Med tecknet () avses att siffrorna är osäkra.

Anm. II: Riksbankens lånekontors utlåning avser 1835, hypoteksföreningarnas 1858 samt centrala och lokala kassors 1857. I övrigt 1834 och 1860.

och R redovisats olika slag av skulder i procent av agrarkapitalet för tiden omkring 1860.⁵⁾ Yngre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk torde någorlunda väl avspegla populationen. Avseende fästes därför i första hand vid data rörande den yngre hälften av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk.⁶⁾ Dessas bruttoskuld till personer inom handel, industri och offentlig tjänst svarade för 30 à 40 procent av den institutionella bruttoskulden.

Den agrara bruttoskulden enligt tab. 52 var flerdubbelt större än den nonagrara bruttoskulden för yngre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk liksom för undersökningsområdet på Skaraborgs läns slättbygd (tab. 45). För storjordbruk har det ej varit möjligt att närmare skilja skuld till personer inom handel, industri och offentlig tjänst från skuld till personer inom den agrara sektorn.⁷⁾ En grov uppskattning har emellertid visat att en stor del av den ej institutionella bruttoskulden för storjordbruk var skuld till personer inom nonagrara sektorer. Den avsevärda institutionella bruttoskulden plus en avsevärd bruttoskuld

⁵⁾ Tab. 52 har konstruerats efter samma principer som tab. 44 och 45.

⁶⁾ Jfr. ovan s. 124—126.

⁷⁾ Undersökta ägare till storjordbruk i länen O, P och R var som regel ståndspersoner. En stor del av dessa var främst nonagrart verksamma. Jfr. ovan s. 129—130.

till personer inom handel, industri och offentlig tjänst ger tillsammans taget en nonagrar bruttoskuld av flerdubbelt större relativ omfattning än vid de mindre enheterna.

Undersökningsmaterialet enligt tab. 52 har kompletterats. För län C och AC samt delar av län F och M har bouppteckningar bearbetats med avseende på samma undersökningsvariabler som i tab. 52.¹⁾ Någon indelning i yngre och äldre hälft har ej gjorts. Erhållna relationer torde därför i första hand vara jämförliga med genomsnittet för yngre och äldre hälft i tab. 52. De var av samma storleksordning som för ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i tab. 52. Undersökningsvariablerna uppvisade skillnader de fyra studerade områdena emellan. Grovt sett rörde sig emellertid relationerna i samma mönster som enligt tab. 52. Detsamma gäller för storjordbruken för vilka det begränsade undersökningsmaterialet emellertid endast tillåtit mycket allmänna slutsatser.

Nonagrar och agrar finansiering

Beräknade marknadsvärden torde ha ökat mer än vinsten motiverade årtiondena före 1860-talet främst på grund av sjunkande förräntningskrav. Prisnivåhöjning och befolkningstryck förklarar de sjunkande förräntningskraven.²⁾ Prisnivåhöjning och befolkningstryck var riksgiltiga företeelser med en varierande regional intensitet.³⁾ För undersökningsområdet i Skaraborgs län antogs vinsten ha ökat 15 procent mindre än beräknade marknadsvärden för bestånd av jordegendom. Här förutsattes rikssiffran varit densamma. Vinsten antogs ha tillväxt snabbare än nyinvesteringskostnaden för undersökningsområdet på Skaraborgs läns slättbygd.⁴⁾ Anförda skäl torde även ha riksgiltig relevans. För undersökningsområdet i Skaraborgs län förutsattes kostnaden för nyinvesteringarna ha varit 20 procent lägre än det nya fasta agrara kapitalet enligt vinstkapitalisering.⁵⁾ Rikstendensen

¹⁾ Detta undersökningsmaterial har ovan s. 145 använts för att belysa den agrara kapitalstrukturen.

²⁾ Se ovan s. 117-119.

³⁾ Data belysande prisnivåhöjning och befolkningstryck i tab. 48.

⁴⁾ Se ovan s. 119-121; Jfr. ovan s. 28-31.

⁵⁾ Se ovan s. 133-134.

Tab. 52. *Skulder av olika slag 1858—1859 i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering 1862 avseende storjordbruk samt yngre och äldre hälft av ägare till mellanjordbruk och småjordbruk i länen O, P och R.*

Skulder av olika slag	Stor- jordbruk	Yngre hälft ägare		Äldre hälft ägare	
		mellan- jordbruk	små- jordbruk	mellan- jordbruk	små- jordbruk
Institutionell bruttoskuld i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering	(20,1)	4,7	5,3	2,1	3,9
Institutionell nettoskuld i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering	(19,4)	4,5	5,1	1,7	3,6
Bruttoskuld till personer inom handel, industri och offentlig tjänst i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		1,5	2,0	0,9	0,8
Nettoskuld till personer inom handel, industri och offentlig tjänst i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		0,9	2,0	0,6	0,4
Bruttoskuld till personer inom den agrara sektorn i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		16,3	21,3	10,7	12,6
Nettoskuld till personer inom den agrara sektorn i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering		9,1	8,2	14,6	14,5
Bruttoskuld i % av agrarkapital enligt marknadsvärdering	(58,2)	23,3	29,1	13,7	17,3

Källor: Se tab. 50.

Anm. I: För storjordbruk har ej data redovisats i fyra fall. Jfr. ovan s. 132.

antages ha varit av samma omfattning.¹⁾ Den genomsnittliga årliga tillväxttakten i fasta priser blir således för beräknade marknadsvärden 5,1 procent, för vinstkapitalisering 4,5 procent och för net add 3,9 procent.²⁾

Kreditinstitut finansierade 9,2 procent av det nya agrara kapitalet i fasta priser enligt marknadsvärdering, 10,3 procent enligt vinstkapitalisering och 12,0 procent enligt net add.³⁾ Bouppteckningsmaterialet har tillfört information om övrig nonagrara kredit. För att erhålla den nonagrara bruttofinansieringen av det nya agrara kapitalet skulle värdena 9,2, 10,3 och 12,0 procent antagligen behöva höjas med något sådant som 30 à 40 procent.⁴⁾ Om däremot den nonagrara nettofinansieringen efterfrågas skulle troligen obetydliga höjningar erfordras. Storbordbrukens nonagrara finansieringsandel låg avsevärt högre och mellanjordbrukens och småjordbrukens lägre än genomsnittssiffran.⁵⁾ Kapitalbildning för mellanjordbruk och småjordbruk var således i huvudsak agrarfinansierad. För storbordbruk spelade nonagrara finansieringskällor en avsevärt större roll.

Agrara kreditförhållanden

I en tidigare studie rörande det agrara kreditssystemet har läget på kreditmarknaden betecknats såsom tryckt tiden 1815—1860.⁶⁾ Argumenten löper efter följande linjer: 1) Brist på moderna kreditinstitut. 2) Bank- och penningpolitiken gjorde kreditgivningen i hög grad

¹⁾ Skogen spelade en stor roll för flera län. Skogen kunde emellertid exploateras på ett liknande sätt som nyodlingsjorden. Här antages därför ej någon markant skillnad mellan skogslän och egentliga jordbrukslän. Mått på skogens relativa betydelse i förhållande till inägorna: G. Utterström, a.a. I, s. 510—511.

²⁾ Den genomsnittliga årliga prisförskjutningen för jordbruksprodukter tiden 1832/64—1861/63 har angivits till 1,5 procent enligt ovan s. 146. Mått på tillväxttakt för agrarkapital i form av vinstkapitalisering och net add enligt ovan s. 133—134.

³⁾ Kreditinstituts bidrag till den agrara kapitalbildningens finansiering enligt tab. 51. Den framräknade siffran 122 millioner kronor torde vara ej obetydligt i överkant.

⁴⁾ Denna slutsats bygger på bouppteckningsdata avseende länen O, P och R samt länen C och AC jämte undersökningsområdena i länen F och M. Se ovan s. 144—146.

⁵⁾ Se not 4.

⁶⁾ G. Utterström, a.a., I, s. 590—614; liknande grundsyn i ett senare arbete: I. Nygren, a.a., s. 24 not 4, 27—28.

oelastisk. 3) En del av de enskilda bankernas kredit gick till jordbrukare. 4) Lånen hade i huvudsak den korta kreditens form. Kreditvillkoren skulle rent allmänt vara ogynnsamma.

Argumentet under 1) synes ha fog rent allmänt. Den institutionella finansieringen var emellertid i ökande. Den kunde likväl ej nämnvärt rubba intrycket av en helt dominerande noninstitutionell agrar kreditmarknad för mellanjordbruk och småjordbruk. Brist på moderna kreditinstitut behöver emellertid ej för de mindre enheterna ha inneburit en tryckt kreditmarknad.

För storjordbruken var kreditinstitut av stor betydelse. Att bank- och penningpolitiken gjorde kreditgivningen oelastisk (2) torde därför i första hand ha berört de större enheterna. Dessa var nämligen i hög grad beroende av den institutionella kreditgivningen. Den agrara noninstitutionella kreditmarknaden, som helt dominerade för de mindre enheterna, kanske ej berördes av växlingarna i bank- och penningpolitiken.⁷⁾

En del av de nybildade enskilda bankernas kreditgivning gick till större jordbrukare (3). Detta behöver ej nödvändigtvis ha betingats av stort kreditbehov. Storjordbruk kan ha bedömts vara säkra kreditobjekt i jämförelse med exempelvis en stor del av industrien.

Att lånen som regel hade den korta kreditens form (4) innebär ej att de i realiteten var korta. För den noninstitutionella agrara kreditmarknaden är det möjligt att de i stor utsträckning var långfristiga.⁸⁾ Kritiken mot och klagomålen över rådande kreditförhållanden framfördes främst av storjordbrukare.⁹⁾ Det är därför troligt att storjordbruksägarna i allmänhet uppfattade kreditläget som tryckt. Det är å andra sidan möjligt att ägare till mellanjordbruk och småjordbruk hade en mer positiv syn.

Det har anförts att »bankernas jordbrukskredit blott var en påbyggnad på den gamla kreditorganisationen». Dennas två hörnstenar skulle vara reverssystemet och leverantörkrediterna. Reverserna skulle placeras i stor utsträckning hos allmänna kassor och handelshus.¹⁰⁾

⁷⁾ Allmänt rörande sambandet mellan kreditpolitik, institutionell kreditmarknad och noninstitutionell kreditmarknad: U Tun Wai, *Interest Rates Outside the Organized Money Markets of Underdeveloped Countries*, s. 94—98.

⁸⁾ Detta intryck har rent allmänt erhållits av bouppteckningsmaterialet. Detta underlag tillåter emellertid ej några närmare slutsatser. Jfr ovan s. 137.

⁹⁾ G. Utterström, a.a. I, s. 613—614.

¹⁰⁾ G. Utterström, a.a. I, s. 613.

Denna bild liknar vad som här framgått rörande storjordbruken, med tillägget att »handelshus» bör utbytas mot det större begreppet »diverse ståndspersoner». För mellanjordbruk och småjordbruk stämmer det såtillvida att bankernas jordbrukskredit blott var en påbyggnad på den gamla kreditorganisationen. Dennas hörnsten var emellertid ej leverantörkrediter och reverser hos kassor och handelshus utan ett nät av finansiella förpliktelser olika mindre jordägare emellan.

Agrarkapital och agrarproduktion

Olika metoder kan användas för att erhålla vägningstal avseende arbetskraftens och kapitalets relativa betydelse för produktionsresultatet. Arbetets och kapitalets andel av nettonationalinkomsten kan uppskattas.¹⁾ En annan metod är att utgå från exempelvis branschstatistik och beräkna arbetskostnaden å ena sidan och kapitalavkastningen å den andra.²⁾ Här har valts att söka få fram data avseende arbetets och kapitalets avkastning.

Personer mellan 15 och 65 år har angetts som agrar arbetskraft. Denna utgjorde omkring 60 procent av den totala jordbruksbefolkningen.³⁾ En del av den agrara arbetskraften var arbetslös, led av sjukdom eller hade av annan anledning nedsatt arbetsförmåga. Den effektiva agrara arbetskraften uppskattas därför till 50 procent av jordbruksbefolkningen.⁴⁾ Utgångspunkten för beräkningen av den agrara arbetskraftens genomsnittliga avkastning har varit en statares årslön. Det genomsnittliga priset på arbetskraft har uppskattats till 175 kronor

1) Denna metod har använts av exempelvis W. Hoffmann, *Das Wachstum der Deutschen Wirtschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, s. 85—103.

2) Se exempelvis E. Lundberg, *Produktivitet och räntabilitet*, s. 121.

3) Landsbygdsbefolkningen dominerades helt av jordbruksbefolkningen. Andelen landsbygdsbefolkning mellan 15 och 65 år var 1806/55 60,5%, 1870 59,7 och 1900 57,3%. D. S. Thomas, *Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements*, s. 47.

4) Exempelvis för ungerskt vidkommande har tiden 1869—1910 den agrara arbetskraften i förhållande till den agrara befolkningen befunnits variera mellan 42 och 47 procent: S. M. Eddie, *Agricultural Production and Output per Worker in Hungary*, s. 210; i Japan låg tydligen den agrara befolkningen på omkring 50 procent under 1800-talets sista decennier enligt J. I. Nakamura, *Agricultural Production and the Economic Development of Japan*, s. 142—149.

för år 1830 och 250 kronor för år 1860.⁵⁾ Kvinnor, ungdom och äldre svarade för en större del av den agrara arbetskraften än den manliga arbetskraft i sina bästa år som statlönen närmast är representativ för. Å andra sidan gjorde kvalificerad arbetskraft och företagare inom jordbruket arbetsinsatser på en högre nivå än den genomsnittliga statlönen.

Avkastningen för det fasta och rörliga agrarkapitalet enligt marknadsvärdering för år 1833 har satts till 5 procent. För att få fram mot den agrara arbetskraften korresponderande data har även ej bevillningsskyldig jordbruksfastighet inkluderats jämte jordbruksfastighet i stad.⁶⁾ Data för år 1862 har erhållits enligt vinstkapitalisering i fasta priser.⁷⁾ Det genomsnittliga måttet på relationen mellan arbetets och kapitalets avkastning tiden 1833—1862 har beräknats till 78:22.⁸⁾ Det erhållna vägningstalet ger ett ungefärligt mått. Detta beaktas vid tolkningen.

Metoden att skatta produktionsutveckling med stöd av information rörande arbetets och kapitalets genomsnittliga tillväxttakter rymmer många felkällor. Därtill kommer förekomsten av en produktivitetsökning ej hänförlig till arbetets och kapitalets tillväxt.⁹⁾ Denna s.k. rena produktivitetsökning kan ha förekommit även här. Det är därför möjligt att här erhållna produktionsdata är i underkant.

Det agrara kapitalets tillväxttakt har angivits som alternativ 1 och 2.

⁵⁾ 248 kronor för år 1860 är ett ovägt genomsnitt för tio storjordbruk för år 1860: I. Svenilsson, *Wages in Sweden*. II, s. 388—389. Siffran 248 är givetvis osäker. Den torde emellertid vara det säkraste måttet på den genomsnittliga totallönen för en manlig jordbruksarbetare; reallönerna antages ha varit oförändrade tiden 1830—1860. Detta medför att levnadskostnadsförändringen 1830—1860 ger ett motsvarande mått på totallönen år 1830: G. Myrdal, a.a., s. 130—131.

⁶⁾ För att erhålla beräknade marknadsvärden har länsvisa kvoter mellan pris och taxeringsvärde multiplicerats med ej bevillningsskyldig jordbruksfastighet jämte jordbruksfastighet i stad. Rörande dessa jordegendoms-kategorier se ovan s. 143. Kvoter år 1833 enligt R. Adamson, a.a., s. 150. För år 1862 enligt ovan s. 81. Erhållna data är approximativa.

⁷⁾ Jfr. ovan s. 133—134.

⁸⁾ Avseende tyska förhållanden har relationen mellan arbetets och kapitalets avkastning inom jordbruket angivits såsom 79:21 för tiden 1850—1859: W. Hoffmann, a.a., s. 95, 100.

⁹⁾ Med hänsyn till såväl underlagets som metodens ungefärlighet bortses här från förändringar i den totala produktiviteten. Allmänt om metodens inskränkningar: E. Lundberg, a.a., s. 119—130.

Med alternativ 1 förstås att agrarkapitalets årliga genomsnittliga förändring i procent uppskattas som net add. Alternativ 2 avser att vinstkapitalisering använts.¹⁰⁾ Den agrara befolkningens årliga genomsnittliga procentuella tillväxttakt var 0,6.¹¹⁾

Tab. 53. *Bidrag från agrar arbetskraft 1830—1860 och agrarkapital 1833—1862 till agrarproduktion i vägda genomsnitt enligt två alternativ i fasta priser.*

Produktionsfaktorer	Alternativ 1			Alternativ 2		
	Årlig genomsnittlig ökning	Bidrag till produktionen	Vikt	Årlig genomsnittlig ökning	Bidrag till produktionen	Vikt
	i %			i %		
Agrar arbetskraft	0,6	0,78	0,47	0,6	0,78	0,47
Agrarkapital	3,9	0,22	0,86	4,5	0,22	0,99

Källor och anmärkningar: Se avsnittets text och noter.

Den agrara produktionens årliga genomsnittliga tillväxttakt i procent har angivits till 1,2—1,5 för tiden från 1830-talets mitt fram till omkring 1860 enligt i bil. I gjord uppskattning. Med net add såsom mått på det agrara kapitalets ökning blir den genomsnittliga årliga produktions-tillväxten 1,3 procent, medan med vinstkapitalisering såsom mått den genomsnittliga årliga produktions-tillväxten blir 1,4 procent. Den agrara arbetskraftens årliga genomsnittliga ökning var 0,6 procent. Den agrara arbetsproduktiviteten skulle således ligga på en genomsnittlig årlig tillväxt av 0,7 med net add respektive 0,8 procent med vinstkapitalisering som mått på det agrara kapitalets tillväxt.

För delar av södra, västra och norra delarna av Sverige var den agrara kapitalbildningen enligt vinstkapitalisering och net add i fasta priser så omfattande att den agrara arbetsproduktiviteten antagligen tillväxt med omkring 1 procent i årligt genomsnitt. För Bergslagen, Mälardalen och Småland däremot var kapitalbildningen som regel så begränsad att den genomsnittliga agrara arbetsproduktiviteten kan antagas ha ökat avsevärt långsammare.¹²⁾

¹⁰⁾ Se ovan s. 151.

¹¹⁾ Se tab. 49.

¹²⁾ Se tab. 48 samt data rörande det rörliga kapitalets andel ovan s. 143—146.

Sociala och politiska effekter

Vid 1800-talets början uppfattades bönderna och deras anställda som en grå massa.¹⁾ Bondeståndet ansågs vid 1800-talets början ej politiskt fullmyndigt.²⁾ Jordegendomsvärdenas väldiga ökning sedan 1830-talet hade år 1862 kommit till uttryck i nya taxeringsvärden. Dessa kvalificerade till politisk rösträtt. I den nya riksdagens andra kammare fick bönderna ett dominerande inflytande.

Sedan gammalt hade de stora jordägarna haft en politisk och social förgrundsställning i det svenska samhället. Utmärkande för jordägarnas förmögenhetsökning årtiondena före 1860-talets början var emellertid ej att storjordägarna fått sin ekonomiska ställning förbättrad.³⁾ De många små jordägarna ägde större delen av jorden.⁴⁾ Genom arvslagstiftningens förändring under 1840-talet fick även bondeståndets kvinnor full arvsrätt.⁵⁾ Förmögenhetsökningen kom således stora besuttna grupper tillgodo.

Den obesuttna agrara arbetskraftens reallön var antagligen grovt sett oförändrad. Välståndsspridningen nådde tydligen ej den agrara arbetarklassen. Denna utgjorde en stor del av den agrara sektorns befolkning.

Nyodlingar och nybyggnation accelererade under 1830-talet. Nyodling och nybyggnation krävde mycket avsevärda arbetskraftsinsatser. Redskapen var billiga och tillverkades i huvudsak inom den

1) Rörande de sociala förhållandena på landsbygden: S. Carlsson, *Bonden i Sveriges historia*. III, s. 214-234.

2) Belysande exempel hos R. Karlbom, *Bakgrunden till 1809 års regeringsform*, s. 310-311.

3) Av resultatet från undersökningsområdet i Skaraborgs län att döma skulle marknadsvärdet för bestånd av storjordbruk ha tillväxt långsammare än för de mindre enheterna 1832-1862 (tab. 26). Andelen eget kapital var av här redovisade data att döma relativt sett avsevärt mindre för storjordbruken. Se ovan s. 136, 150.

4) I beräkna de marknadsvärden svarade storjordbruk för 29 procent, mellanjordbruk för 45 procent och småjordbruk för 26 procent av bestånd av bevillningskyldig jordegendom på landsbygden för år 1862. Antalet ägare av storjordbruk utgjorde 3 procent, av mellanjordbruk 30 procent och av småjordbruk 68 procent av det totala antalet jordägare som beräknats till 246 300. En systematisk felkälla ligger däri att jordägandet var mer koncentrerat än vad ovan redovisade siffror anger. Se ovan s. 46-49.

5) N. Wohlin, *Faran af bondeklassens undergräfvande*, s. 11-13.

agrara sektorns ram.⁶⁾ Nyodlingarna verkställdes successivt. För varje år kunde nyodling ske i takt med befolkningsökningen. En betydande del av den agrara befolkningen var helt beroende av en fortskridande nyodling för sitt uppehälle.

Under loppet av 1860-talet avtog skiftena avsevärt och antagligen även nyodlingarna.⁷⁾ Missväxterna 1867 och 1868 torde ha inneburit en markant nedgång i nyodlingsverksamheten. Tusentals jordbruksanställda blev utan arbete. Det fanns emellertid nyodlingssamhällen utanför Sveriges gränser. Många flyttade dit.

Bondejordbruket i traditionell bemärkelse var i stort sett självförsörjande och litade i huvudsak till den egna familjen som arbetskraft.⁸⁾ Under den inledande industrialiseringen förändrade bondejordbruket delvis karaktär. En stor grupp mindre jordägare växte fram med produktion delvis för avsalu.

Vid 1800-talets början hade tidens elit i politiskt, socialt och ekonomiskt hänseende, ståndspersonerna, utgjort ett par procent av befolkningen. Lägre medelklassgrupper svarade för ytterligare några få procent. Under loppet av den inledande industrialiseringsprocessen skedde en genomgripande förändring i den sociala strukturen. Ägare av småjordbruk i viss mån men framför allt ägare av mellanjordbruk avancerade socialt till en medelklassställning.⁹⁾

Om den mycket avsevärda ökningen av jordegendomsvärdena ej ägt rum skulle den grundläggande förutsättningen saknats för ovan skisserade sociala och politiska förskjutningar. Det torde därför vara på sin plats att understryka den avsevärda agrarfinansierade agrara kapitalbildningens verkningar socialt och politiskt.

⁶⁾ G. Utterström, a.a.I, s. 657—694, 735—775; den ringa andelen för maskiner och redskap i den agrara kapitalstrukturen samt byggnaders och jords dominans framgår av tab. 11, 42, 43 och 50.

⁷⁾ G. Utterström, a.a.I, s. 560—563.

⁸⁾ Se ovan s. 41—42.

⁹⁾ En grov bild av olika samhällsgruppers relativa storlek ges hos G. Utterström, a.a.I, s. 64—66.

Sammanfattning

Beräknade marknadsvärden för jordegendom tillväxte regionalt i växlande takt. De södra, västra och norra delarna av Sverige kännetecknades av hög ökningstakt för såväl jordegendoms beräknade marknadsvärden som för jordbruksbefolkningen. Möjligheten att exportera spannmål från de södra och västra delarna och skogsprodukter från de norra synes ha varit drivande krafter. Östsvrige däremot hade lägre ökningstal för såväl jordegendoms beräknade marknadsvärden som för jordbruksbefolkningen. Av betydelse torde ha varit att Östsvrige stod på en högre agrikulturell nivå samt hade viss knapphet på skog på grund av järnhanteringen redan omkring 1833. Agrarkapital enligt marknadsvärdering har beräknats för åren 1833 och 1862. Den genomsnittliga årliga tillväxttakten i fasta priser tiden 1833—1862 var 5,1 procent.

Det nya kapitalet för mellanjordbruk och småjordbruk finansierades i mycket begränsad omfattning från nonagrara källor. En betydande finansieringsgrupp var andra ägare av mellanjordbruk och småjordbruk. Helt dominerande var emellertid självfinansieringen. Detta gäller oavsett vilket av de tre måtten på agrar kapitalbildning som används. Det nya agrara kapitalet för storjordbruk finansierades däremot till stor del från nonagrara källor.

Den noninstitutionella agrara kreditmarknaden hade i huvudsak ägare av mellanjordbruk och småjordbruk som kreditgivare och kreditmottagare. Den expanderade avsevärt och fungerade tydligen tillfredsställande. Den begränsade förekomsten av kreditinstitut torde i första hand ha varit ett problem för storjordbruken.

Skattning av den agrara arbetsproduktiviteten med stöd av kapitaldata och arbetskraftsuppgifter har gjorts. Den agrara arbetsproduktiviteten i årligt genomsnitt i fasta priser skulle ha ökat med något sådant som 0,7 procent med net add såsom mått på det nya agrara kapitalet och med omkring 0,8 procent med vinstkapitalisering.

Ökningen av jordegendomsvärdena årtiondena kring 1800-talets mitt avspeglades i 1862 års taxeringsvärden. Dessa kvalificerade till politisk rösträtt med resultatet att ägare till mellanjordbruk och småjordbruk fick ett dominerande inflytande i den nya riksdagens andra kammar. Dessa förhållanden fick genomgripande inflytelser på den sociala strukturen. Ägare av småjordbruk i viss mån men framför allt ägare av

mellanjordbruk avancerade socialt till en medelklasställning. Den avsevärda agrarfinansierade agrara kapitalbildningen kom således att få vittgående sociala och politiska verkningar.

SUMMARY

Chapter 1. The following three principal questions have been posed in the present thesis: 1) In what ways is agrarian capital formation to be measured? 2) What was the rate of change of the agrarian capital formation, regionally and for the country as a whole? 3) What was the relationship between agrarian and non-agrarian financing?

Chapter 2. With the view of illuminating measures of agrarian capital formation eight large-holdings have been investigated. No claim is being made that they are representative of all large-holdings; they are to be taken as examples. Capital formation has been measured as market valuation, capitalization of profits and net add. Market valuation data has turned out to be very approximate. The information concerning the capitalization exclude false influences of various kinds. It has been necessary to interpret and analyse the data obtained with due regard taken to marked tendencies.

For the period 1840-1865 it has been possible to discern certain pervading characteristics. The cost of new investments was low in relation to the capitalization of profits at the large-holdings studied. An important factor in this respect was constituted by the possibility of land reclamation and also the access to an expanding corn market. A question of major importance for the large-holdings under discussion was whether the forest resources were exploited or not. Large-scale felling could give rise to quite a substantial gap between profit capitalization and net add. The rising price level in the 1840's and 1850's affected in itself, the relationship between net add and profit capitalization, it being a characteristic of a price level rise that profits increase more rapidly than the accumulated cost of new investments.

With regard to the large-holdings investigated, the material described does not provide any guidance as to the relationship between profit capitalization and market valuation. It seems safe to assume, however, that the rise of the price level in the 1840's and 1850's gave financial profits with a trend towards decreasing yield demands.

The lack of pervading trends, in combination with the approximate nature of the basic data, has not rendered it possible to draw any conclusions for the period 1865–1895, regarding more general tendencies in the fields of market valuation, profit capitalization and net add.

Chapter 3. The area chosen for the investigation as accounted for in Chapters 3–8 has been made up by the districts of Barne, Laske and Skåning, all situated in the plains of the Province of Skaraborg. The area investigated was not affected by industrialization tendencies. This circumstance, however, does not exclude changes. The building of railways proved to exert a profound influence on the economic life.

The fact that the economic system of large-holdings was different from that of family holdings has motivated the division of landed property into groups determined by size. Landed property of a large size has here been termed 'large-holdings' ('storjordbruk'), whereas the family holdings are mentioned as 'small-holdings' ('småjordbruk'). The size group occupying the position between large-holdings and small-holdings is labelled 'intermediate holdings' ('mellanjordbruk'). On the basis of the calculated division lines between large-holdings, intermediate holdings and small-holdings, all landed property has been stratified and the number of owners calculated for the years 1832, 1862 and 1892.

Chapter 4. Landed property and fixed agricultural assets were regarded as identical concepts. The fixed assets were predominant within the agrarian assets structure. In this connexion certain demands have been made on the method chosen. It is required that it should make possible the study of the price trend for landed property of different sizes. It should also register shifts in the general price level as well as new investments. The year 1862 has here been selected as the basic year. For each of the years 1831–1893, the market price of landed property has been put together with the corresponding assessed value for 1862. The amount of data lacking in this respect was limited and will have affected the results obtained only slightly. To a certain extent dating in the price material was done a time lag.

Here regression analysis was used to express the average relation between price and assessed value. The assessed values for 1862 (x) are regarded as the independent variable, the price data for the period 1831–1893 being taken as the dependent variable. The material subject to the present investigation has been extracted in a way similar to free

random sampling. This implies that a basic condition for using regression analysis has not been fully satisfied, something which has to be taken into account when interpreting the calculated index series.

The relation between y and x has been found to be of a curved shape. The most usual regression estimation, however, requires a linear relation between y and x . It has here been decided to logarithmize the pairs of variables. The most reliable estimates are those made for small-holdings, the ones for intermediate holdings and, still more so, large-holdings being of a less reliable nature.

The dispersion around $S_{y \cdot x}$ was so large that it must be considered pointless to attempt to estimate the price of a separate holding. When estimating the mean values, on the other hand, it may be assumed that the errors—mainly due to chance—have been largely levelled. So as to eliminate false random influences, moving annual averages were used. However, the more reliable results have been attained at the expense of levelling actual annual shifts as well. It is not possible to distinguish what changes are actual and what are determined by chance.

The market values of the large-holdings, intermediate holdings and small-holdings in the area investigated have been calculated for the years 1832, 1862 and 1892. Further, the market values of landed property have been calculated for almost the whole of Sweden in 1862 and for nine provinces in 1892, and also for certain districts in the years 1841–1843, 1861–1863 and 1891–1893.

Chapter 5. The market for landed property in the area studied was subject to limited long-term changes. In order to estimate the extent of changes relating to the supply and demand for landed property, data is required as to turnover fluctuations for landed property. Time series have been used in connexion with the number of all registered free purchases concerning intermediate holdings and large-holdings. Increasing sales had a price-reducing effect, whereas decreasing sales exerted a price-raising influence. Both price series and turnover data must be taken as approximate measures. At least three years of considerably increasing or decreasing sales is here assumed to have affected the price trend for intermediate holdings and small-holdings.

Chapter 6. It has been found that the source-determined conditions for forming a more definite view of the extent and profitability of the

new investments in the area and period in question are insufficient for the time before the mid 1860's and all but non-existent in the following decades. In spite of this, attempts have been made to obtain some holdingground, the bulk being made up by the process of land-parcelling for large-holdings on the one hand, and other holdings on the other. The working hypothesis employed here to the effect that extensive land reclamation has taken place immediately after parcelling does not exclude a certain amount of land reclamation before parcelling.

The considerable amount of land reclamation during the decades preceding the mid 1860's in the form of parcelling, reclaimed land and new construction was, it appears, of high profitability. The impoverishment of the soil brought about quite a considerable expenditure of capital, which had to be compensated for by the farmers in the 1870's and 1880's. Quite a number of new investments were carried out in the 1870's and 1880's. New investments in the 1870's and 1880's were of low profitability.

Chapter 7. Expectations for the future constitute the most important shortterm factor affecting the price of landed property. Novelties of various kinds, the profit trend and price level shifts have been considered to make up what has here been mentioned as 'expectations for the future'. Any attempt at a more exact measurement of the share of different factors for contributing to a certain shift in the prices of landed property must be ruled out as methodically untenable.

At times of rising or falling price level over a period of three years or more, the prices of landed property have shown a tendency to rise or fall in spite of a turn of the market. However, this tendency must not be over-emphasized. The dating in the primary material was done with a certain time lag. The prices of large-holdings fluctuated to a larger extent than the prices of intermediate holdings and, even more, of small-holdings. The price estimation was less reliable for large-holdings than for the smaller units. Thus the greater fluctuations of the large-holdings may be partly determined by chance. As regards the small-holdings, the more stable price trend is conditioned by the circumstance that price level shifts and novelties of various kinds were taken less into account than at the larger units. The turnover fluctuations of landed property seem to have been a factor of minor importance in comparison with the expectations for the future.

It seems clear that, at long sight, expectations for the future and turnover fluctuations played only a secondary role, profit and total yield, respectively, standing out as the predominant factors. The price level rise during the period 1832-1862 lowered the demands on profitability for large-holdings as well as small-holdings. An additional factor for the smaller units is constituted by the hunger for land shown by the unpropertied, the effect of which was a further lowering of profitability.

The capitalized yield of the new investments considerably exceeded the cost of new investments for the period 1832-1862, mainly for the following reasons: 1) New investments in the form of land reclamations were of high profitability. 2) The increased skill of particularly the small-holders and, because of the extended market and land-parcelling, the possibility for them to use the resources available in a more rational way. 3) The circumstance that, at times of price level rises, profits tend to increase more rapidly than the cost of new investments.

Chapter 8. Estate inventories have been used for the examination of the financing of the agrarian capital formation. The bias of the estate inventory material in relation to the population has necessitated certain adjustments. The new agrarian capital according to market valuation was, it appears, considerably higher than according to profit capitalization. In its turn, however, profit capitalization seems to have been considerably higher than net add, and so the new agrarian capital has been estimated according to profit capitalization and net add.

The large-holdings were to a great extent in debt to credit institutions and persons within non-agrarian sectors, whereas the intermediate holdings and the small-holdings owed their limited debts to other persons within the agrarian sector. The financing of the new agrarian capital during the period 1832-1862 displays a large proportion of non-agrarian financing when it comes to the large-holdings. For the intermediate holdings and the small-holdings, on the other hand, non-agrarian financing was quite insignificant. Self-financing and credits from other persons within the agrarian sector were completely predominant.

The granting of credits to owners of intermediate holdings and small-holdings were effected chiefly by other owners of intermediate holdings and small-holdings. They were connected by a network of reciprocal financial obligations. The prerequisite for the expansion of this credit system appears primarily to have been the new investments of high profitability during the decades before 1860.

Chapter 9. The calculated market values of landed property increased regionally at a varying rate. The southern, western and northern parts of Sweden were characterized by a high rate of increase, for the calculated market values of landed property as well as for the agricultural population. The possibility to export corn from the southern and western parts and forest products from the northern parts seem to have been driving forces. Eastern Sweden, on the other hand, exhibited lower figures of increase both for the calculated market values of landed property and for the agricultural population. It appears to have been of some importance that the agricultural level of Eastern Sweden was higher, and also that this part of the country suffered from a certain shortage of forest as early as 1833, owing to the iron industry.

The new capital for intermediate holdings and small-holdings was only to a very limited extent financed by non-agrarian sources. A more important source of financing was made up by other owners of intermediate holdings and small-holdings. It is quite clear, however, that self-financing was completely predominant. This applies regardless of which of three measures of agrarian capital formation is used. The new agrarian capital for the large-holdings was largely financed by means of non-agrarian sources. Self-financing was limited.

The non-institutional agrarian credit market mainly had owners of intermediate holdings and small-holdings as granters and recipients of credits. It expanded considerably and evidently functioned in a satisfactory manner. The limited number of credit institutions seems primarily to have been a problem for the large-holdings.

Estimation has been made of the agrarian labour productivity on the basis of data as to capital and labour. The annual average, in fixed prices, of the agrarian labour productivity may be estimated to have increased by something like 0.7 per cent with net add being used as the measure of the new agrarian capital, and by approximately 0.8 per cent with profit capitalization as measure. The estimation, made in App. I (bil. I), of the average change of the agrarian labour productivity has given figures of a similar magnitude.

The many owners of intermediate holdings and small-holdings possessed about 70 per cent of the land. Large groups thus profited by the increase of wealth. The vast increase of the values of land during the decades preceding the 1860's was reflected in the assessed values of 1862. These values qualified the majority of land-owners for the vote.

The owners of intermediate holdings and small-holdings came to occupy a prominent political position.

A large group of owners of intermediate holdings and small-holdings with production for sale emerged the decades before the beginning 1860's. They were to be compared with the American farmer. Socially, they came to occupy a middle-class position.

Unless the very large increase of the values of landed property had taken place, the primary condition would have been lacking for the social and political changes outlined above. Therefore it does not seem out of place to emphasize the effects, socially and politically, of the considerable agrarian capital formation mainly financed from within the agrarian sector.

The present investigation has attempted to provide answers to the following three principal questions: 1) In what ways is agrarian capital formation to be measured? 2) What was the rate of change of the agrarian capital formation, regionally and for the country as a whole? 3) What was the relationship between agrarian and non-agrarian financing?

The answer to question 1) has to some extent been given in Chapter 2. The greater part of Chapters 3-7 touched on questions concerning the possibilities of measuring agrarian capital formation. Certain general lines were distinguished. For the decades preceding the beginning 1860's, these general lines indicated pervading differences between the three measures of agrarian capital formation, i.e. market valuation, profit capitalization and net add. For the area in the Province of Skaraborg (Chapter 3-8) and for the country as a whole, it was only possible, for reasons determined by the source material, to compute market valuation as a measure of agrarian capital formation. The result obtained in Chapter 2 partly served as the point of departure for estimating agrarian capital formation according to profit capitalization and net add.

It has been possible to give an answer to question 2) in Chapter 9. Very marked regional differences in the rate of increase of the agrarian capital formation were established for the period 1833-1862. These contrasted with the more limited divergencies for the period 1862-1892.

Question 3), relating to agrarian and non-agrarian financing of the capital formation in landed property of different sizes, has been ac-

counted for at some length as far as the area in the Province of Skaraborg goes (Chapter 8). For intermediate holdings and small-holdings, the degree of non-agrarian financing was quite insignificant. Credits from persons within the agrarian sector were considerably more extensive. However, the self-financing of the intermediate holdings and small-holdings was totally predominant. This applies irrespective of which measure is used to measure the capital formation. For the large-holdings, on the other hand, the nonagrarian financing was, relatively speaking, of a considerably larger extent than for the smaller units. Self-financing was limited. The financing conditions for landed property of different sizes have been found to display roughly the same pattern for certain examined parts of Sweden (Chapter 9). This is an indication that general features have been captured.

BIL. I. UPPSKATTNING AV AGRARPRODUKTION 1835—1860

En uppskattning av den agrara produktionens förändringar skall här göras med stöd av import och export av agrarprodukter samt antaganden rörande den inhemska konsumtionens förskjutningar.

Den inhemska konsumtionen av vegetabilier och animalier

Redovisat material i litteraturen tyder på oförändrade reallöner avseende arbetskraft inom den agrara sektorn för årtiondena före 1860.¹⁾ För nonagrar arbetskraft finns det ej någon undersökning för tiden från 1830-talet fram till 1860. Med hänsyn till den agrara sektorns dominans skulle det krävas avsevärda reallöneförskjutningar för nonagrar arbetskraft för att den allmänna tendensen skulle påverkas. Rörande sysselsättningens förändringar är ej något närmare känt. En oförändrad eller svag ökning av konsumtionen per capita av det svenska jordbrukets produkter för arbetarbefolkningen i Sverige förut-sattes därför tiden 1835—1860.

Jordbrukarnas inkomster ökade.²⁾ Detta behöver emellertid ej ha lett till en motsvarande ökning av konsumtionen per capita av det svenska jordbrukets produkter. Konsumtionsökningen kan i den mån den inträffat tagit sig uttryck i en ökad konsumtion av importerade produkter av lyxkaraktär såsom socker och kaffe.

Återstående samhällsgrupper, dvs. medelklassen inom nonagrara sektorer samt överklassen, kan uppskattas till något sådant som 5 procent av totalbefolkningen.³⁾ Det spelar därför ej någon nämnvärd roll om konsumtionen per capita av det svenska jordbrukets produkter för dessa grupper var i ökande eller minskande.

¹⁾ G. Utterström, Jordbrukets arbetare. I, s. 882—898.

²⁾ Se ovan s. 151.

³⁾ Adel, präster och övriga ståndspersoner jämte borgare svarade år 1830 för 5,6 och år 1855 för 5,2 procent av folkmängden: N. Wohlin, Jordbruksbefolkningen i Sverige, s. 50.

En gift jordbruksarbetare under 1860-talet hade omkring 250 kronor i totallön.⁴⁾ Här antages att 60 procent av totallönen åtgick till konsumtion av det svenska jordbrukets produkter.⁵⁾ Medelfamiljen på landsbygden var i genomsnitt 4,46 personer enligt en någorlunda användbar beräkning från år 1860.⁶⁾ Medelkonsumtionen per capita inom den svenska arbetarklassen på landet skulle således vara 34 kronor. Denna siffra kan ej generaliseras till att gälla medelkonsumtionen för övriga samhällsgrupper. Deras konsumtionsnivå låg troligen högre än för den obesuttna lantbefolkningen. För att få ett avsevärt avvikande alternativ har som maximisiffra valts 50 kronor per capita.

Enligt en samtida beräkning skulle kreaturens konsumtion år 1834 varit 17 procent av den mänskliga konsumtionen och 23 procent år 1860.⁷⁾ Dessa siffror är mycket osäkra. Kreaturskonsumtionen uppskattas här till 20 procent av den mänskliga. Vidare förutsättes här kreaturens konsumtion ha haft samma tillväxttakt som den för totalbefolkningen. Siffrorna för den antagna medelkonsumtionen måste då höjas med 20 procent. I runt tal erhålles 40 och 60 kronor såsom mått på medelkonsumtionen per capita av det svenska jordbrukets produkter. Dessa tal har i tab. 54 multiplicerats med totalbefolkningen för vissa år.

Tab. 54. *Uppskatning av människors och djurs totala konsumtion av det svenska jordbrukets produkter 1830/40—1850/70. 1861/70 års priser. Millioner kronor.*

År	40 kronor multiplicerat med totala befolkningen	60 kronor multiplicerat med totala befolkningen
1830/40	121	181
1840/50	132	199
1850/70	153	230

Källa: Totalbefolkningen enligt N. Wohlin, Jordbruksbefolkningen i Sverige, s. 4.

⁴⁾ Se ovan s. 154.

⁵⁾ Enligt budgetalternativ a) hos G. Myrdal, *The Cost of Living in Sweden*, s. 138 skulle livsmedel svara för 65 procent av totallönen. Budgetalternativ a) avser bl.a. tiden 1830—1860. En del av livsmedelskonsumtionen var import. Här antages därför 60 procent av totallönen ha varit konsumtion av det svenska jordbrukets produkter.

⁶⁾ G. Utterström, a.a., s. 58.

⁷⁾ Underdånigt betänkande rörande Sveriges ekonomiska och finansiella utveckling, s. 18—23.

Konsumtionen per capita för människorna har förutsatts vara oförändrad. Flera omständigheter tyder emellertid på en viss konsumtionsökning per capita av det svenska jordbrukets produkter. Djurens konsumtionsökning har angivits i lägre tal än för samtida uppskattningar. Detta medför att ökningstakten för totalkonsumtionen enligt tab. 54 torde vara i underkant.

Import och export av vegetabilier och animalier

Import- och exportvärdena har i tab. 55—58 genomgående redovisats som genomsnittstal.¹⁾ Valet av avgränsningsår för de tre studerade tidsperioderna i tab. 55—58 har betingats av kravet på tidsmässig jämförbarhet med uppskattningarna avseende den inhemska konsumtionen. Export- och importutvecklingen undersöks i 1861/70 års priser. Pris för de olika jordbruksvarorna har hämtats från olika källor.²⁾ Vegetabi-

¹⁾ Jordbruksprodukter enligt Bidrag till Sveriges officiella statistik (BSOS) Litt F. Utrikes handel och sjöfart 1832—1870. Primärmaterialet i kommerskollegi arkiv bygger på de lokala tullmyndigheternas redovisning av bl.a. import och export av jordbruksprodukter. Sammandragen innehåller tydligen vissa fel. Exempel på missgrepp från de statistikproducerande befattningshavarnas sida: G. Fridlitzius, *The Crimean War and the Swedish Economy*, s. 64. Här används genomsnittstal. Detta torde till stor del neutraliserat eventuella fel.

²⁾ Huvudkälla vad beträffar prisdata har varit G. Myrdal, a.a., s. 206—229, 234, 242. För korn och malt samt ärtor och vicker har av redovisningstekniska skäl använts priser för korn respektive ärtor. Komplikationer har mött vid försök att prissätta fläsk. Här har valts 6,20 kronor per lispund efter K. Åmark, *En svensk prishistorisk studie*, s. 154. Även för ost har svårigheter mött. Här har valts 70 öre per kilo. För nötkreatur, dvs. tjurar, oxar, kor, ungnöt och kalvar samt för får och lamm finns ej prisdata vare sig hos Myrdal eller Åmark. Däremot finns prisnoteringar i markegångstaxan samt i E. Lindahl - E. Dahlgren - K. Kock, *National Income of Sweden*, II, s. 110. Här har valts att beräkna pris för de län där markegångspris redovisats för 1861, 1865 och 1870, varefter ett medeltal räknats fram som blivit för tjurar 41 kronor, för oxar 80 kronor, för kor 51 kronor, för ungnöt 47 kronor, för kalvar 21 kronor, för får 6,34 kronor samt för lamm 3,54 kronor, SFS 1861, 1865 och 1870. För ston, hingstar, hästar, föl och svin finns ej priser vare sig hos Myrdal, Åmark eller markegången. I E. Lindahl - E. Dahlgren - K. Kock, a.a., s. 110 finns vissa prisdata. En jämförelse med pris för ston, hingstar, hästar och föl enligt vissa storjordbruksräkenskaper (tab. 1) har emellertid givit mycket avsevärt högre värden. Här har valts att använda de uppskattningar som gjorts med stöd av storjordbruksräkenskaperna, dvs. för ston 144 kronor, för hingstar 200 kronor, för hästar 137 kronor, för föl 101 kronor samt för svin 25 kronor.

lierna var mer enhetliga till kvalitet och karaktär än animalierna. Export- och importvärden för animalieprodukter torde därför vara avsevärt mer approximativa än de för vegetabilier. Varuslag av mycket liten omfattning, för vilka det mött svårigheter att erhålla prisuppgifter, har uteslutits. Slutligen har kanske ej all export och import av jordbruksprodukter kommit att registreras i utrikeshandelsstatistiken. Dessa förhållanden bör beaktas vid tolkningen av tab. 55—58. Avseende bör endast fästas vid utpräglade tendenser.

I tab. 56 redovisas vegetabilier. Härmed avses summan av i tab. 55—56 återgivna växtprodukter. All handel med växtprodukter har emellertid ej redovisats. Import av jordbruksvaror, som ej producerades av det svenska jordbruket såsom kaffe, sydfruktar av olika slag samt socker, har uteslutits. Sporadisk produktion av socker förekom inom det svenska jordbruket årtiondena kring 1800-talets mitt. Det rörde sig emellertid om helt obetydliga kvantiteter. Det var först under 1880-talet som betsockerproduktionen blev fast etablerad.³⁾

Tiden 1861 till 1870 har värdet för import och export av jordbruksprodukter beräknats i en tidigare studie.⁴⁾ Divergenser i förhållande till här framräknade värden har erhållits i några fall. Detta sammanhänger främst med att något annorlunda kvantitets- och prisdata kommit till användning.

Utrikeshandeln med jordbruksprodukter ökade avsevärt under den här studerade tidsperioden. Detta bör till stor del ses som en tendens mot specialisering. Skillnaden mellan import och export förändrades i begränsad omfattning. Att endast beakta exempelvis exportsiffror för spannmål ger en ensidig bild. Det är emellertid skillnaden mellan import och export som här främst är av intresse. Denna skall nämligen ställas samman med den inhemska konsumtionens förändringar för vegetabilier och animalier.

³⁾ E. Sylwan, Den svenska betsockerindustrien. I, s. 133—199; A. Attman, D. Carnegie & Co, s. 253—273.

⁴⁾ E. Lindahl - E. Dahlgren - K. Kock, a.a.II, s. 24—52, 92—109.

Tab. 55. *Import, export och skillnad för havre, råg och rågmjöl 1832/40—1851/70. 1861/70 års priser. Millioner kronor.*

År	Havre			Råg och rågmjöl		
	Import	Export	Skillnad	Import	Export	Skillnad
1832/40	0,082	0,271	+0,189	0,752	0,189	-0,563
1841/50	0,001	1,417	+1,416	0,596	0,433	-0,163
1851/70	0,009	9,598	+9,589	6,439	1,929	-4,510

Tab. 56. *Import, export och skillnad för korn, malt, vete, vetemjöl, övrigt gryn och mjöl, ärtor, vicker, potatis samt samlliga vegetabilier 1832/40—1851/70. 1861/70 års priser. Millioner kronor.*

År	Korn, malt, vete, vetemjöl, övrigt gryn och mjöl, ärtor, vicker samt potatis			Vegetabilier		
	Import	Export	Skillnad	Import	Export	Skillnad
1832/40	0,603	0,340	-0,263	1,437	0,800	-0,637
1841/50	0,356	1,293	+0,937	0,953	3,143	+2,190
1851/70	2,278	1,509	-0,769	8,726	13,036	+4,310

Tab. 57. *Import, export och skillnad för fläsk samt ost, smör, nötkreatur, hästar, svin och får 1832/40—1851/70. 1861/70 års priser. Millioner kronor.*

År	Fläsk			Ost, smör, nötkreatur, hästar, svin och får		
	Import	Export	Skillnad	Import	Export	Skillnad
1832/40	0,050	0,003	-0,047	1,131	0,045	-1,086
1841/50	0,023	0,013	-0,010	0,576	0,046	-0,530
1851/70	0,497	0,109	-0,388	1,619	1,006	-0,613

Tab. 58. *Import, export och skillnad för animalier samt för vegetabilier och animalier 1832/40—1851/70. 1861/70 års priser. Millioner kronor.*

År	Animalier			Vegetabilier och animalier		
	Import	Export	Skillnad	Import	Export	Skillnad
1832/40	1,181	0,048	-1,133	2,618	0,848	-1,770
1841/50	0,599	0,059	-0,540	1,552	3,202	+1,650
1851/70	2,116	1,115	-1,001	10,842	14,151	+3,309

Källor och anmärkningar tab. 55—58: Se avsnittets text och noter.

Uppskattning av agrarproduktionen per capita

Genom att sammanställa uppgifter rörande den totala inhemska konsumtionen och skillnaden mellan export och import av vegetabilier och animalier har det varit möjligt att få en uppfattning om det svenska jordbrukets produktion av animalier och vegetabilier. Konsumtionsuppskattningarna är ungefärliga. Det har därför ej uppfattats såsom lämpligt att söka analysera produktionsökningens utvecklingsgång. Den genomsnittliga årliga procentuella produktionstillväxten av vegetabilier och animalier tiden 1830/40—1850/70 låg på 1,28 enligt alternativ 1 och 1,20 för alternativ 2 (tab. 59).

Tab. 59. Uppskattning enligt alternativ 1 och 2 av det svenska jordbrukets produktion av vegetabilier och animalier 1830/40—1850/70. 1861/70 års priser.

År	Alternativ 1		Alternativ 2	
	Millioner Kronor	1830/40=100	Millioner Kronor	1830/40=100
1830/40	119	100	179	100
1840/50	134	113	200	112
1850/70	156	132	231	130

Källor: Den inhemska konsumtionen av det svenska jordbrukets produkter enligt tab. 54; skillnaden mellan export och import enligt tab. 58.

Anm. 1: Siffrorna avser medeltal per angiven tidsperiod i tab. 54 och 58. Att ej exakt samma tidsgränser använts för uppskattningen av konsumtionen och beräkningen av skillnaden mellan import och export spelar därför mycket liten roll.

De agrara produktionsenheterna inrymde förutom åker och äng även skogsmark med växande skog. För jordbrukarna var därför skogsproduktionen en del av totalproduktionen. Till och med för år 1870 publicerade data avseende jordbruksbefolkningen inkluderades alla verk samma inom den agrara sektorns skogsproduktion. Den agrara sektorns skogsproduktion måste därför inräknas.¹⁾ En tämligen osäker uppskattning har gjorts avseende 1860-talet. Enligt denna skulle den totala skogsproduktionen utgöra omkring 25 procent av produktion av vegetabilier och animalier plus total skogsproduktion.²⁾

¹⁾ N. Wohlin, a.a., s. 313—319.

²⁾ E. Lindahl - E. Dahlgren - K. Kock, a.a. I, s. 81—91.

Flera omständigheter talar för att den agrara skogsproduktionen ökade avsevärt tiden 1835—1860. De under 1840- och 1850-talen kulminerande skiftena medförde en anseelig nybyggnation.³⁾ Den expanderande järnhanterings energibehov täcktes av träkol.⁴⁾ Non-agrara sektors befolkning tillväxte från 1830-talet snabbare än jordbruksbefolkningen. Exporten av skogsprodukter ökade avsevärt.⁵⁾ Den agrara skogsproduktionen antages därför ha tillväxt snabbare än produktionen av animalier och vegetabilier. Data avseende produktionsförskjutningen för animalier och vegetabilier var i underkant. Den agrara produktionen antages därför ha ökat i årligt genomsnitt i fasta priser med 1,2—1,5 procent. Den agrara befolkningens genomsnittliga årliga tillväxt var 0,6 procent. Den agrara arbetsproduktiviteten skulle således ökat årligen med i genomsnitt 0,6—0,9 procent i fasta priser tiden från 1830-talets mitt fram till omkring 1860.

³⁾ Se härom: G. Utterström, a.a. I, s. 565—570.

⁴⁾ G. Arpi, Den svenska järnhanterings träkolsförsörjning, s. 44—49, 105—107.

⁵⁾ E. Söderlund - A. Hallberg - J. Sandin, Svensk trävaruexport under hundra år, s. 36—37, 67.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Aska, Dals och Bobergs domsagas arkiv (ADBDA)
Lagfartsprotokoll

Bitternas kyrkoarkiv (BKA)
Husförhörslängder

Bjärka-Säby arkiv (BSa)
Bjärka-Säby gårdsarkiv (BG)
Kapitalböcker

Blekinge länsstyrelses arkiv (BLA)
Taxeringslängder

Blombergs arkiv (Ba)
Blombergs gårdsarkiv (Blg)
Kapitalböcker

Bodens domsagas arkiv (BSDA)
Lagfartsprotokoll

Bollnäs domsagas arkiv (BDA)
Lagfartsprotokoll

Borås domsagas arkiv (BODA)
Lagfartsprotokoll

Bräkne och Karlshamns domsagas arkiv (BKDA)
Lagfartsprotokoll

Essunga kyrkoarkiv (EKA)
Husförhörslängder

Folkungabygdens domsagas arkiv (FODA)
Lagfartsprotokoll

Frosta och Eslövs domsagas arkiv (FEDA)
Lagfartsprotokoll

Fryksdals domsagas arkiv (FYDA)
Lagfartsprotokoll

Gällivare domsagas arkiv (GÄDA)
Lagfartsprotokoll

Gästriklands västra domsagas arkiv (GVDA)
Lagfartsprotokoll

Gästriklands östra domsagas arkiv (GÖDA)
Lagfartsprotokoll

Gävleborgs länsstyrelses arkiv (GÄLA)
Taxeringslängder

Göta hovrätts arkiv (GHA)
Adliga bouppteckningar
Lagfartsprotokoll

Göteborgs landsarkiv (GLA)
Häradsvärdssarkiv
Lagfartsprotokoll
Bouppteckningar

Kyrkoarkiv
Husförhörslängder

Länsstyrelsearkiv
Taxeringslängder

Nynäsarkivet (NA)
Kapitalböcker

Storebergs gårds- och släktarkiv (SGSA)
Handlingar (avskrifter av bouppteckningar)
Kapitalböcker

Hallands mellersta domsagas arkiv (HMDA)
Lagfartsprotokoll

Hallands norra domsagas arkiv (HNDA)
Lagfartsprotokoll

Hallands södra domsagas arkiv (HASDA)

Lagfartsprotokoll

Härlunda kyrkoarkiv (HKA)

Husförhörslängder

Härnösands landsarkiv (HLA)

Häradsrättsarkiv

Bouppteckningar

Länsstyrelsearkiv

Taxeringslängder

Ingelstads och Järestads domsagas arkiv (IJDA)

Lagfartsprotokoll

Jungs kyrkoarkiv (JKA)

Husförhörslängder

Jämtlands västra domsagas arkiv (JVDA)

Lagfartsprotokoll

Jämtlands östra domsagas arkiv (JÖDA)

Lagfartsprotokoll

Jösse domsagas arkiv (JDA)

Lagfartsprotokoll

Kalix domsagas arkiv (KADA)

Lagfartsprotokoll

Kammararkivet (KA)

Taxeringslängder

Karlskoga domsagas arkiv (KDA)

Lagfartsprotokoll

Kind och Redväg domsagas arkiv (KRDA)

Lagfartsprotokoll

Kinnefjärdings, Kinne och Kållands domsagas arkiv
(KKKDA)

Bouppteckningar

Lagfartsprotokoll

Kobergsarkivet (Ka)

Alvhems gårdsarkiv (AG)
Kapitalböcker

Kobergs gårdsarkiv (KG)
Kapitalböcker

Livereds gårdsarkiv (LG)
Kapitalböcker

Råbäcks gårdsarkiv (RG)
Kapitalböcker

Kristianstads domsagas arkiv (KRIDA)
Lagfartsprotokoll

Kvänums kyrkoarkiv (KVKA)
Husförhörslängder

Landskrona domsagas arkiv (LADA)
Lagfartsprotokoll
Bouppteckningar

Lindes och Nora domsagas arkiv (LNDA)
Lagfartsprotokoll

Lister och Sölvesborgs domsagas arkiv (LSDA)
Lagfartsprotokoll

Livgedingets domsagas arkiv (LVDA)
Lagfartsprotokoll

Longs kyrkoarkiv (LOKA)
Husförhörslängder

Luggude domsagas arkiv (LUGDA)
Lagfartsprotokoll

Luleå Rådhusrätt arkiv (LURA)
Lagfartsprotokoll

Lunds landsarkiv (LLA)
Häradsväxtsarkiv
Bouppteckningar
Lagfartsprotokoll

Länsstyrelsearkiv
Taxeringslängder

- Längjums kyrkoarkiv (LKA)
Husförhörslängder
- Marks domsagas arkiv (MDA)
Lagfartsprotokoll
- Medelpads domsagas arkiv (MPDA)
Lagfartsprotokoll
- Mellansysslets domsagas arkiv (MSDA)
Lagfartsprotokoll
- Mellersta Värends domsagas arkiv (MVDA)
Lagfartsprotokoll
- Möre och Ölands domsagas arkiv (MÖDA)
Lagfartsprotokoll
- Nordals, Sundals och Valbo domsagas arkiv (NSVDA)
Lagfartsprotokoll
- Nordmarks domsagas arkiv (NMDA)
Lagfartsprotokoll
- Norra Hälsinglands domsagas arkiv (NHDA)
Lagfartsprotokoll
- Norra och Södra Vedbo domsagas arkiv (NSDA)
Lagfartsprotokoll
- Norra Vånga kyrkoarkiv (NVKA)
Husförhörslängder
- Norra Åsbo domsagas arkiv (NÅDA)
Lagfartsprotokoll
- Norrvikens domsagas arkiv (NODA)
Lagfartsprotokoll
- Nyköpings domsagas arkiv (NDA)
Lagfartsprotokoll
- Oppunda och Villåttinge domsagas arkiv (OVDA)
Lagfartsprotokoll

Oskarshamns domsagas arkiv (ODA)
Lagfartsprotokoll

Oxie och Skytts domsagas arkiv (OSDA)
Bouppteckningar
Lagfartsprotokoll

Piteå domsagas arkiv (PDA)
Lagfartsprotokoll

Riksarkivet (RA)
Svea hovrätts arkiv (SHA)
Adliga bouppteckningar

Ryda Kyrkoarkiv (RKA)
Husförhörslängder

Saleby kyrkoarkiv (SKA)
Husförhörslängder

Skallmeja kyrkoarkiv (SKLA)
Husförhörslängder

Skarabygdens domsagas arkiv (SKBDA)
Bouppteckningar
Lagfartsprotokoll

Skara landsförsamlings kyrkoarkiv (SLKA)
Husförhörslängder

Skånings-Åsaka kyrkoarkiv (SÅKA)
Husförhörslängder

Skövde domsagas arkiv (SKÖDA)
Lagfartsprotokoll

Sollentuna och Färentuna domsagas arkiv (SOFDA)
Lagfartsprotokoll

Statistiska Centralbyråns arkiv (SCA)
Summeriska folkmängdsredogörelser

Sunnerbo domsagas arkiv (SUDA)
Lagfartsprotokoll

Sydöstra Hälsinglands domsagas arkiv (SHDA)
Lagfartsprotokoll

Södersysslets domsagas arkiv (SSDA)
Lagfartsprotokoll

Södra Möres domsagas arkiv (SMDA)
Lagfartsprotokoll

Södra Roslags domsagas arkiv (SRDA)
Lagfartsprotokoll

Södra Åsbo och Bjäre domsagas arkiv (SÅBDA)
Lagfartsprotokoll

Torna och Bara domsagas arkiv (TBDA)
Lagfartsprotokoll

Torneå domsagas arkiv (TONA)
Lagfartsprotokoll

Tveta, Vista och Mo domsagas arkiv (TVDA)
Lagfartsprotokoll

Tössbo och Vedbo domsagas arkiv (TÖVDA)
Lagfartsprotokoll

Uppsala landsarkiv (ULA)
Haga gårdsarkiv (HGA)
Kapitalböcker
Härvadsrättsarkiv
Boupppteckningar
Lagfartsprotokoll
Länsstyrelsearkiv
Taxeringslängder

Uppsala läns norra domsagas arkiv (UNDA)
Lagfartsprotokoll

Uppsala läns södra domsagas arkiv (USDA)
Lagfartsprotokoll

Uppsala Rådhusrätts arkiv (URA)
Lagfartsprotokoll

Vadsbo domsagas arkiv (VBDA)

Lagfartsprotokoll

Vadstena landsarkiv (VLA)

Häradsvälsarkiv

Bouppteckningar

Lagfartsprotokoll

Länsstyrelsearkiv

Taxeringslängder

Vara kyrkoarkiv (VAKA)

Husförhörslängder

Vartofta och Frökinds domsagas arkiv (VFDA)

Lagfartsprotokoll

Vinköls kyrkoarkiv (VKA)

Husförhörslängder

Visby landsarkiv (VILA)

Häradsvälsarkiv

Lagfartsprotokoll

Länsstyrelsearkiv

Taxeringslängder

Värmlands länsstyrelses arkiv (VÅLA)

Taxeringslängder

Västerbottens mellersta domsagas arkiv (VÄMDA)

Lagfartsprotokoll

Västerbottens norra domsagas arkiv (VÄNDA)

Lagfartsprotokoll

Västerbottens södra domsagas arkiv (VÄSDA)

Lagfartsprotokoll

Västernorrlands länsstyrelses arkiv (VNLA)

Taxeringslängder

Västernärkes domsagas arkiv (VNDA)

Lagfartsprotokoll

Västerviks domsagas arkiv (VDA)

Lagfartsprotokoll

Västerås stadsarkiv (VSA)

Lagfartsprotokoll

Västmanlands länsstyrelses arkiv (VLSA)

Taxeringslängder

Västmanlands östra domsagas arkiv (VÖDA)

Lagfartsprotokoll

Västra Göinge domsagas arkiv (VGDA)

Lagfartsprotokoll

Västra Hälsinglands domsagas arkiv (VHDA)

Lagfartsprotokoll

Västra Värends domsagas arkiv (VVDA)

Lagfartsprotokoll

Vättle, Ale och Kullings domsagas arkiv (VAKDA)

Lagfartsprotokoll

Ystads domsagas arkiv (YDA)

Lagfartsprotokoll

Ångermanlands mellersta domsagas arkiv (ÅMDA)

Lagfartsprotokoll

Ångermanlands norra domsagas arkiv (ÅNDA)

Lagfartsprotokoll

Ångermanlands södra domsagas arkiv (ÅSDA)

Lagfartsprotokoll

Ångermanlands västra domsagas arkiv (ÅVDA)

Lagfartsprotokoll

Åse, Viste, Barne och Laske domsagas arkiv (ÅVBDA)

Lagfartsprotokoll

Älvdals och Nyeds domsagas arkiv (ÄNDA)

Lagfartsprotokoll

Älvsborgs länsstyrelses arkiv (ÄLA)

Taxeringslängder

Östernärkes domsagas arkiv (ÖNDA)
Lagfartsprotokoll

Östersunds länsarkiv (ÖLA)
Länsstyrelsearkiv
Lagfartsprotokoll
Taxeringslängder

Östersysslets domsagas arkiv (ÖSDA)
Lagfartsprotokoll

Östra och Medelsta domsagas arkiv (ÖMDA)
Lagfartsprotokoll

Östra Värends domsagas arkiv (ÖSVDA)
Lagfartsprotokoll

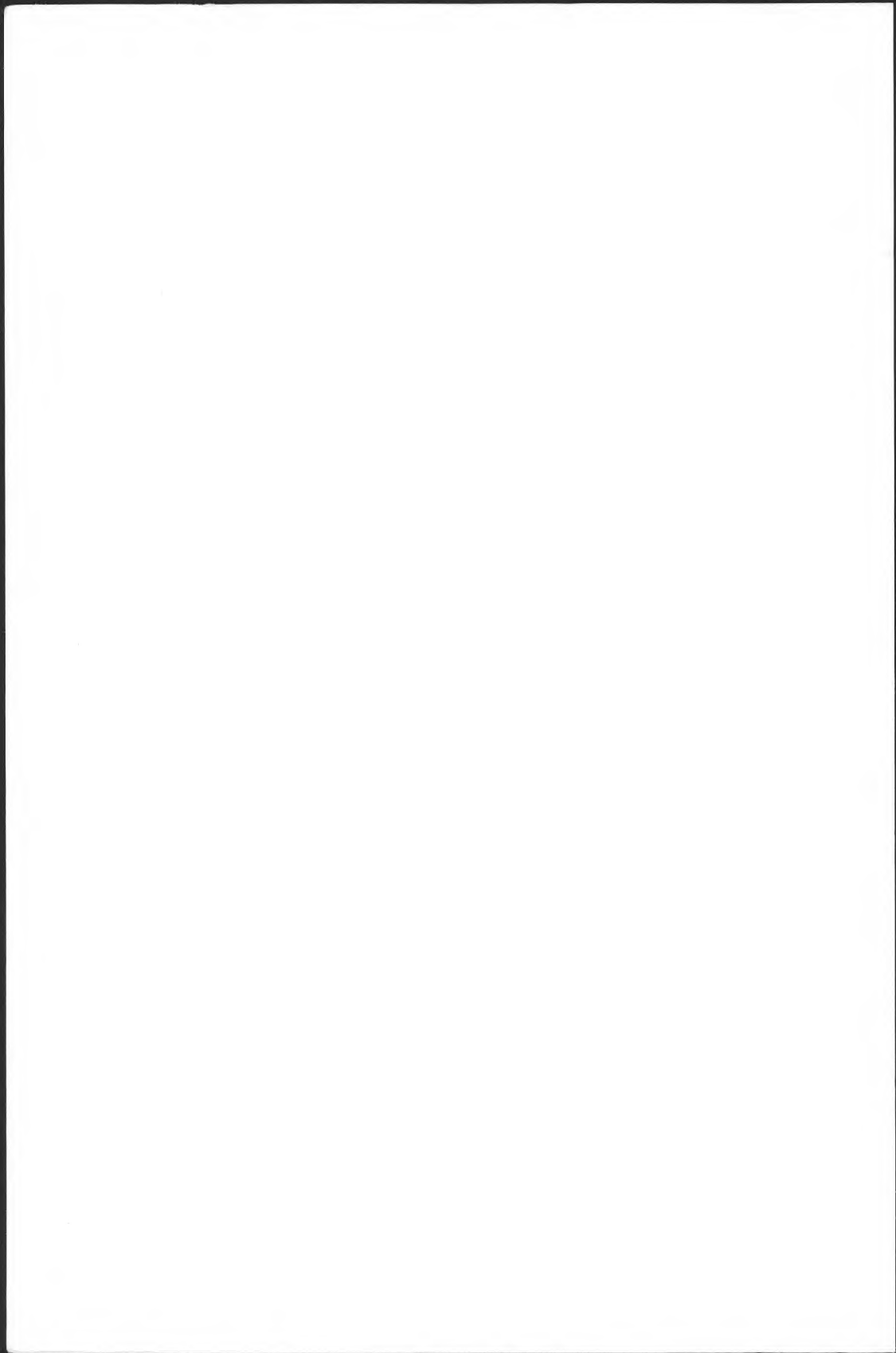
Tryckta källor och litteratur

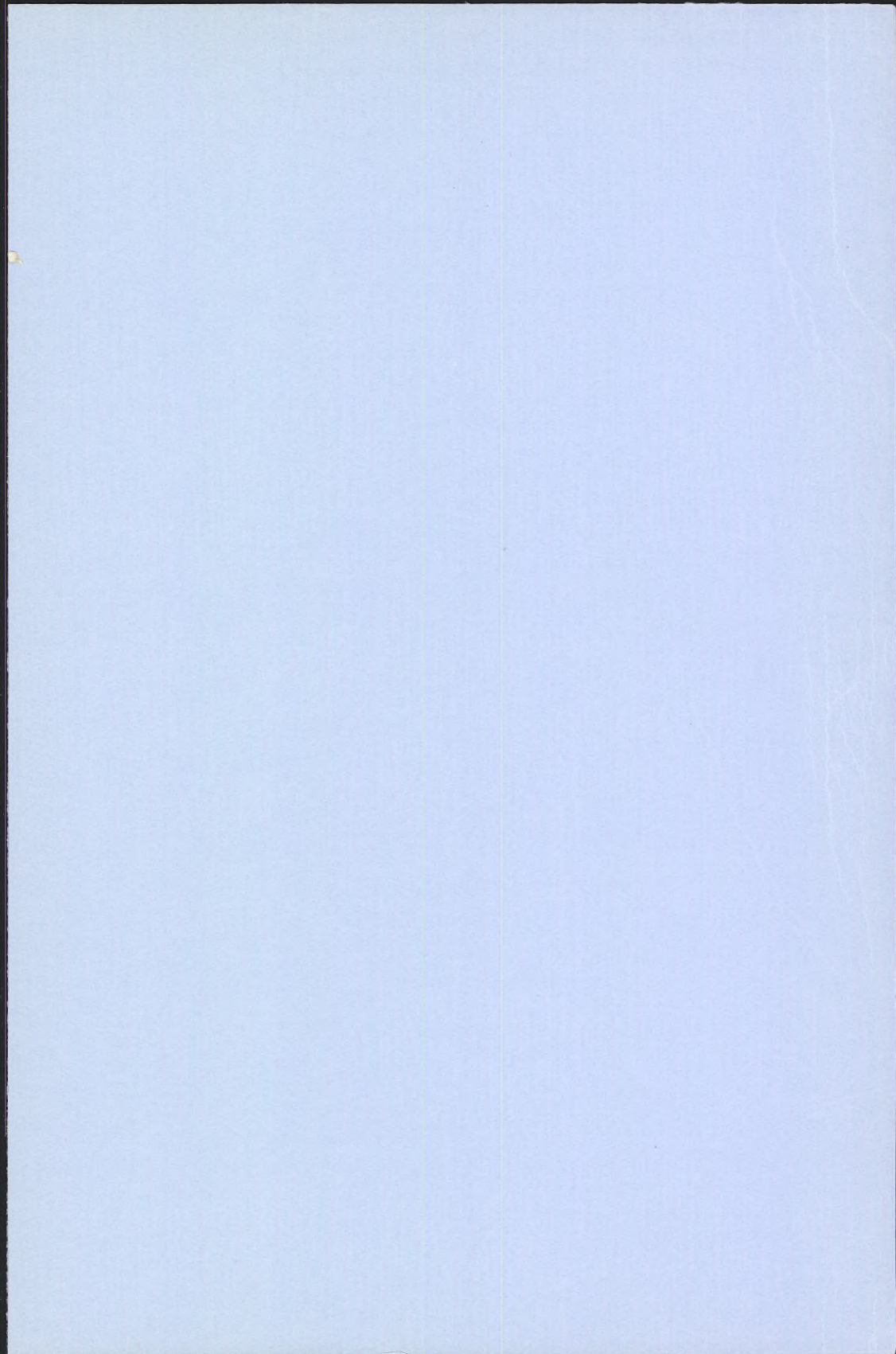
- ADAMSON, R., De svenska järnbrukens storleksutveckling och avsättningsinriktning 1796—1860. Göteborg 1963.
- ADAMSON, R., Järnavsättning och bruksfinansiering 1800—1860. Göteborg 1966.
- ARPI, G., Den svenska järnhanteringens träkolsförsörjning 1830—1950. Stockholm 1951.
- ATTMAN, A., D. Carnegie & Co. 1803—1953. Göteborg 1953.
- ATTMAN, A., Fagerstabrukens historia. II. Adertonhundratalet. Uppsala 1958.
- ATTMAN, A., Göteborgs stadsfullmäktige 1863—1962. I:1. Göteborg 1963.
- BERNER, H. E., Jordpriserne og deres økonomiske betydning, Statsøkonomisk tidsskrift 1895.
- Beskrifning till ekonomiska kartan. Stockholm 1860—1917.
- Bidrag till Sveriges officiella statistik (BSOS). Litt. B. Rättsstatistik.
- Bidrag till Sveriges officiella statistik (BSOS). Litt. F. Utrikes handel och sjöfart.
- Bidrag till Sveriges officiella statistik (BSOS). Litt. N. Jordbruksstatistik.
- BJERKE, K., Omsætningen og salgsprisen for landejendomme 1902—1942. København 1950.
- BJURLING, O., Oxie härads sparbank 1847—1947. Malmö 1947.
- BJURLING, O., Skaraborgs läns sparbank 1847—1947. Lund 1947.
- BJURLING, O., Att studera ekonomisk och social historia. Stockholm 1966.
- BRISMAN, S., Den stora reformperioden (i: Sveriges Riksbank IV). Stockholm 1931.
- CARLEGRIM, E., Fastighetsmarknad 1957—1963 (i: Rapport från byggforskningen. 10: 1966). Stockholm 1966.
- CARLSSON, S., Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700—1865. Lund 1949.
- CARLSSON, S., Bonden i svensk historia. III. Stockholm 1956.

- CHAJANOV, A., *On the Theory of Peasant Economy*. Homewood 1966.
- DALENIUS, T., »Representativitet», *Statistisk tidskrift* 1953.
- DOVRING, F., *Unemployment in Traditional Agriculture, Economic Development and Cultural Change* 1967.
- EDDIE, S. M., *Agricultural Production and Output per Worker in Hungary 1870—1913*, *Journal of Economic History* 1968.
- FAHLBECK, P., *Sveriges nationalförmögenhet*. Stockholm 1890.
- FALBE-HANSEN, V. - SCHARLING, W., *Danmarks Statistik. II*. København 1887.
- FRIDLIZIUS, G., *Markegång och marknadspris vid 1800-talets mitt (i: Från Fugger till Kreuger. Studier tillägnade Oscar Bjurling)*. Lund 1957.
- FRIDLIZIUS, G., *Swedish Corn Export in the Free Trade Era. Patterns in the Oats Trade 1850—1880*. Lund 1957.
- FRIDLIZIUS, G., *The Crimean War and the Swedish Economy, Economy and History* 1960.
- FRITZ, M., *Svensk järnmalmsexport 1883—1913*. Göteborg 1967.
- GASSLANDER, O., J. A. Gripenstedt. *Statsman och företagare*. Lund 1949.
- Generalsammandrag öfver årsbevillningen (1862, 1892) på föranstaltande af rikens höglofliga ständers fullmäktige . . . Stockholm 1863 och 1893.
- GÅRDLUND, T., *Industrialismens samhälle*. Stockholm 1942.
- GÅRDLUND, T., *Svensk industrifinansiering*. Stockholm 1947.
- HAFSTRÖM, G., *Den svenska fastighetsrättens historia*. Lund 1968.
- HANSEN, B., *Österlen*. Stockholm 1952.
- HECKSCHER, E. F., *Till belysning af järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling*. Stockholm 1907.
- HILDEBRAND, K.-G., *Sweden (i: First International Conference of Economic History. Contributions)*. Paris — The Hague 1960.
- HOFFMANN, W. G., *Das Wachstum der Deutschen Wirtschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*. Berlin-Heidelberg 1965.
- JACOBSEN, J., *Bearbetning av statistiskt material*. Lund 1966.
- JENSEN, A., *De høje Priser paa Landejendomme, Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1912.
- JÖRBERG, L., *Structural Change and Economic Growth: Sweden in the 19th Century, Economy and History* 1965.
- JÖRBERG, L., *Ekonomisk historia, jordbruksstatistik och depression, Historisk tidskrift* 1967.
- KARLBOM, R., *Bakgrunden till 1809 års regeringsform*. Göteborg 1964.
- KIVIALHO, H., *Maatalouskiinteistöjen omistajanvaihdokset ja hinnanmuodostus Halikon tuomiokunnassa 1851—1910*. Helsingfors 1927.
- KREMP, J. H., *Über den Einfluss des Ernteausfalls auf die Getreidepreise während der Jahre 1846—1875 in den hauptsächlichsten Ländern Europas*. Jena 1879.
- Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser för Skaraborgs och Älvsborgs län.
- LAGERROTH, F., *Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling*. Malmö 1927.
- LILJEHAGEN, S., *Mejerihandteringen (i: Skaraborgs läns Kungl. Hushållnings-sällskap 1807—1907. II. utgifven af R. Kjellén)*. Göteborg 1907.

- LINDAHL, E. - DAHLGREN, E. - KOCK, K., National Income of Sweden 1861—1930. I—II. Stockholm 1937.
- LUNDBERG, E., Produktivitet och räntabilitet. Stockholm 1961.
- LUNDIN, K. F., Svenska mejerihandteringens utveckling och smörtillverkningens centralisering. Stockholm 1900.
- MARTINIUS, S., Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningsskede i Sverige. Göteborg 1967.
- MARTINIUS, S., Kommentar rörande 1860-talets befolkningsrörlighet, Statistisk tidskrift 1968.
- MEIER, G. M., Leading Issues in Development Economics. New York 1964.
- MYRDAL, G., The Cost of Living in Sweden. Stockholm 1935.
- MÅRTENSON, S., Bryggerinäringen i Göteborg. I. Göteborg 1961.
- NAKAMURA, J. I., Agricultural Production and the Economic Development of Japan 1873—1922. Princeton 1966.
- NORTH, D. C., Growth and Welfare in the American Past. Englewood Cliffs 1966.
- NYGREN, I., Svensk sparbanksutlåning 1820—1913. Göteborg 1967.
- ODÉN, B., Clio mellan stolarna, Historisk tidskrift 1968.
- PALANDER, T., Värdebeständighet. Stockholm 1957.
- PRIMACK, M. L., Land Clearing under Nineteenth Century Techniques: Some Preliminary Calculations, Journal of Economic History 1962.
- PRIMACK, M. L., Farm Construction as a Use of Farm Labor, Journal of Economic History 1965.
- PRIMACK, M. L., Farm Capital Formation as a Use of Farm Labor in the United States 1850—1910, Journal of Economic History 1966.
- PRIMACK, M. L., Farm Fencing in the Nineteenth Century, Journal of Economic History 1969.
- QUENSEL, C.-E., Sakkunnigutlåtande rörande professuren i ekonomisk historia vid universitetet i Stockholm 1969. Stencil.
- QVIST, G., Kvinnofrågan i Sverige 1809—1846. Göteborg 1960.
- ROSOVSKY, H., Capital Formation in Japan 1868—1940. New York 1961.
- SARRAZIN, H., Die Entwicklung der Preise des Grund und Bodens in der Provinz Posen, Landwirtschaftliche Jahrbücher 1897.
- SERING, M., Die Landwirtschaftliche Konkurrenz Nordamerikas in Gegenwart und Zukunft. Leipzig 1887.
- SKAPPEL, S., De høie priser paa jordeiendomme, Statsøkonomisk Tidsskrift 1916.
- SUNDBÄRG, G., Betänkande i utvandringsfrågan. Stockholm 1913.
- SVENNILSON, I., Wages in Sweden 1860—1930. II. Stockholm 1935. Svensk författningssamling (SFS).
- SVENSSON, J., Jordbruk och depression 1870—1900. Lund 1965.
- SYLWAN, E., Den svenska betsockerindustrien. I. Malmö 1932.
- SÖDERLUND, E. - HALLBERG, A. - SANDIN, J., Svensk trävaruexport under hundra år. Stockholm 1951.
- THOMAS, D. S., Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements 1750—1933. New York 1941.
- THORBURN, T., Sveriges inrikes sjöfart 1818—1949. Uddevalla 1958.

- THORDEMAN, B., Sveriges ekonomiska kartor, Globen 1938.
- TOSTLEBE, A., Capital in Agriculture: Its Formation and Financing since 1870. New York 1957.
- Underdånigt betänkande rörande Sveriges ekonomiska och finansiella utveckling under åren 1834—1860. Stockholm 1863.
- UTTERSTRÖM, G., Jordbrukets arbetare. I—II. Stockholm 1957.
- U TUN WAI, Interest rates outside the Organized Money Markets of Underdeveloped Countries, International Monetary Fund Staff Papers 1957.
- WESSBERG, G., Vänersjöfarten under 1800-talets förra hälft. Göteborg 1966.
- WIDELL, L., Sveriges finanser. Stockholm 1900.
- VIELI, M., Ein Regressionsindex der Bodenpreisveränderung. Zürich 1967.
- VÄSTHAGEN, N., De fria avskrivningarna. Industrin. Lund 1953.
- WOHLIN, N., Jordbruksbefolkningen i Sverige. Stockholm 1909.
- WOHLIN, N., Faran af bondeklassens undergräfvande i sammanhang med de gamla arfvejordåskådningarnas upplösning, emigrationen och bondejordens mobilisering. Stockholm 1910.
- ÅMARK, K., En svensk prishistorisk studie, Ekonomisk tidskrift 1921.
- ÅMARK, K., Undersökning angående jordegendomsvärdenas utveckling i Sverige och vissa främmande länder (i: Tull- och traktatkommitténs utredningar och betänkanden XXIV). Stockholm 1923.
- Årstrycket.

*Meddelanden från
Ekonomisk-historiska institutionen vid
Göteborgs universitet*

1. *Sture Mårtenson*: Agiot under creditsedelepoken 1789—1802. 1958.
2. *Marianne Nilsson*: Öresundstullsräkenskaperna som källa för fraktfarten genom Öresund under perioden 1690—1709. 1962.
3. *Rolf Adamson*: Den svenska järnhanterings finansieringsförhållanden. Förlagsinteckningar 1800—1884. 1963.
4. *Rolf Adamson*: De svenska järnbrukens storleksutveckling och avsättningsinriktning 1796—1860. 1963.
5. *Martin Fritz*: Gustaf Emil Broms och Norrbottens järnmalm. En studie i finansieringsproblematiken under exploateringstiden 1891—1903. 1965.
6. *Gertrud Wessberg*: Vänersjöfarten under 1800-talets förra hälft. 1966.
7. *Rolf Adamson*: Järnavsättning och bruksfinansiering 1800—1860. 1966.
8. *Sture Martinius*: Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningskede i Sverige. 1967.
9. *Ingemar Nygren*: Svensk sparbanksutlåning 1820—1913. En analys av de större sparbankernas kreditgivning. 1967.
10. *Carin Sällström-Nygren*: Vattensågar och ångsågar i Norrland under 1800-talet. 1967.
11. *Martin Fritz*: Järnmalmproduktion och järnmalmemarknad 1883—1913. De svenska exportföretagens produktionsutveckling, avsättningsinriktning och skeppningsförhållanden. 1967.
12. *Martin Fritz*: Svensk järnmalmsexport 1883—1913. 1967.
13. *Gösta Lext*: Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. 1968.
14. *Martin Fritz*: Kirunagruvornas arbetskraft 1899—1905. Rekrytering och rörlighet. 1969.
15. *Jan Kuuse*: Varaktiga konsumtionsvarors spridning 1910—1965. En indikator på välståndsutvecklingen i Sverige. 1969. (Akademiförlaget).
16. *Ingela Elison*: Arbetarrörelse och samhälle i Göteborg 1910—1922. 1970.
17. *Sture Martinius*: Agrar kapitalbildning och finansering 1833—1892. 1970.

Pris kr. 20:—

GÖTEBORG 1970
ELANDERS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG